

МАТИЦА СРПСКА
ОДЕЉЕЊЕ ЗА ДРУШТВЕНЕ НАУКЕ

ЗБОРНИК
МАТИЦЕ СРПСКЕ
ЗА ДРУШТВЕНЕ НАУКЕ

MATICA SRPSKA
DEPARTMENT OF SOCIAL SCIENCES
SOCIAL SCIENCES QUARTERLY

Покренут 1950. године
До 10. свеске (1955) под називом Научни зборник, серија друштвених наука,
од 11. свеске (1956) – Зборник за друштвене науке, а од 76. свеске (1984)
под данашњим називом

ГЛАВНИ УРЕДНИЦИ
Др Милош Јовановић (1950), Живојин Бошков (1951–1952),
Рајко Николић (1953–1965), академик Славко Гавриловић (1966–1969),
др Александар Магарашевић (1970–1973), др Младен Стојанов (1974–1999),
др Милован Митровић (2000–2004), др Часлав Оцић (2005–)

147
(2/2014)

Уредништво

Др Бошко БОЈОВИЋ, Француска
Др Милан БРДАР, Београд
Др Рајко БУКВИЋ, Београд
Др Бранислав ЂУРЂЕВ, Нови Сад
Др Масајуки ИВАТА, Јапан
Др Ђорђе ИГЊАТОВИЋ, Београд
Др Милош МАРЈАНОВИЋ, Нови Сад
Др Милован МИТРОВИЋ, Београд
Др Драго ЊЕГОВАН, Нови Сад
Др Часлав ОЦИЋ, дописни члан САНУ, Београд
Др Питер РАДАН, Аустралија
Др Панајотис Г. ХАРИТОС, Грчка
Др Срђан ШЉУКИЋ, Нови Сад

Главни и одговорни уредник
Др Часлав Оцић
дописни члан САНУ, Београд

ЗБОРНИК

МАТИЦЕ СРПСКЕ
ЗА ДРУШТВЕНЕ НАУКЕ

147
(2/2014)

НОВИ САД
2014

Илуcтpација на корици
гравира Захарија Орфелина
Човек ишше за сѝолом

САДРЖАЈ / CONTENTS

ЧЛАНЦИ И РАСПРАВЕ / ARTICLES AND TREATIES

Мирчета Вемић ПОМОР СРБА РАТНИХ ЗАРОБЉЕНИКА И ИНТЕРНИРАНИХ ЦИВИЛА У АУСТРОУГАРСКИМ ЛОГОРИМА ЗА ВРЕМЕ ПРВОГ СВЕТСКОГ РАТА 1914–1918.	Mirčeta Vemić MASS MORTALITY OF SERBIAN PRISONERS OF WAR AND INTERNED CIVILIANS IN AUSTRO-HUNGARIAN CAMPS DURING THE FIRST WORLD WAR 1914–1918
201–234	
Јелена Бокић и Јована Чикић КВАЛИТЕТ ЖИВОТА У СЕОСКИМ НАСЕЉИМА	Jelena Bokić and Jovana Čikić QUALITY OF LIFE IN RURAL AREAS
235–249	
Борис Фајфрић ПОРЕКЛО БОЖИЋНИХ ОБИЧАЈА КОД СРБА	Boris Fajfrić THE ORIGIN OF YULE TIME IN SERBIAN TRADITION
251–266	
Милош Петровић У СУСРЕТ ПРЕКОГРАНИЧНОМ РЕЗЕРВАТУ БИОСФЕРЕ „МУРА–ДРАВА–ДУНАВ”	Miloš Petrović HEADING FORWARD TO THE „MURA–DRAVA–DANUBE TRANSBOUNDARY BIOSPHERE RESERVE”
267–279	
Ивица Љ. Ђорђевић и Марко Филијовић УЛОГА МЕДИЈА У РЕАЛИЗАЦИЈИ ПРОЈЕКТА КУЛТУРНОГ ИМПЕРИЈАЛИЗМА	Ivica Lj. Đorđević and Marko Filijović ROLE OF MEDIA IN THE PROJECT OF CULTURAL IMPERIALISM
281–294	
Владимир Баровић и Дејан Пралица ЈОВАН ХРАНИЛОВИЋ И НОВОСАДСКА СЕКЦИЈА ЈУГОСЛОВЕНСКОГ НОВИНАРСКОГ УДРУЖЕЊА	Vladimir Barović and Dejan Pralica JOVAN HRANILOVIĆ’S WORK ON FOUNDING THE NOVI SAD SECTION OF JOURNALISTS’ ASSOCIATION OF YUGOSLAVIA
295–307	

Милан Нешић   Milan Nešić
УЛОГА ЛОКАЛНИХ ЗАЈЕДНИЦА   THE ROLE OF LOCAL COMMUNITIES
У РАЗВОЈУ РЕКРЕАТИВНОГ   IN THE DEVELOPMENT OF
СПОРТА   RECREATIONAL SPORT
309–322

Смиљка Љ. Исаковић   Smiljka Lj. Isaković
КЛАСИЧНА МУЗИКА У   CLASSICAL MUSIC IN
НОВОМ МИЛЕНИЈУМУ: THE NEW MILLENNIUM:
ПОВРАТАК ФИЛАНТРОПИЈЕ   RETURN OF PHILANTROPY
323–336

ХРОНИКА / CHRONICLE

Атила Дудаš   Atila Dudaš
О (КОНАЧНО) НОВОМ ГРАЂАНСКОМ   ON THE (FINALLY PROMULGATED)
ЗАКОНИКУ МАЂАРСКЕ   NEW HUNGARIAN CIVIL CODE
ИЗ 2013. ГОДИНЕ   FROM 2013
337–346

ОСВРТИ / REVIEWS

Бошко Бојовић
СМРТ ЕВРОПЕ И СУМРАК ЦИВИЛИЗАЦИЈЕ ИЛИ
ПОЧЕТАК КРАЈА БЕШЧАШЋА И МИСТИФИКАЦИЈА
[Jacques Hogard, *L'Europe est morte à Pristina. Guerre au Kosovo (printemps – été 1999)*,
Hugo & Cie, Paris 2014; Жак Хогар, *Смрт Европе у Приштини. Рајн на Косову*
(*пролеће–лејто 1999*), Париз 2014]
347–349

Ђорђе Ј. Јанић
ПАМЋЕЊЕ И ПОДСЕЋАЊЕ
(Душан Берић, *Државно право краљевине Угарске: прекиди и континуитет*,
Косовска Митровица 2013)
350–354

Мирјана Стакић
ЗНАЧАЈ ДИЈАХРОНЕ ПЕРСПЕКТИВЕ У МОНОГРАФИЈИ
О БИБЛИОТЕКАРСТВУ ЗАПАДНЕ СРБИЈЕ РАДА ВУЧИЋЕВИЋА
(Раде Вучићевић, *Библиошкарство западне Србије:*
од 1835–2000. године, Народна библиотека, Ужице 2013)
355–357

ПРИКАЗИ / BOOK REVIEWS

Ивана Остојић
КРИЗА И ПОСЛЕДИЦЕ: ИЗАЗОВИ ЗА СВЕТ
(Danilo Šuković, *Nejednakosti, nezaposlenost i kriza*,
Institut društvenih nauka, Beograd 2013)

359–361

Драго Његован
ОГЛЕДАЛО СРПСКЕ ДЕМОГРАФИЈЕ
(*Српска демографска библиографија, 1945–2012*,
саставиле Сања Цвркота и Силва Феризовић, САНУ, Београд 2013)

361–364

АУТОРИ У ОВОМ БРОЈУ / AUTHORS IN THIS ISSUE

365–368

ПОМОР СРБА РАТНИХ ЗАРОБЉЕНИКА И
ИНТЕРНИРАНИХ ЦИВИЛА У АУСТРОУГАРСКИМ
ЛОГОРИМА ЗА ВРЕМЕ
ПРВОГ СВЕТСКОГ РАТА 1914–1918.

МИРЧЕТА ВЕМИЋ

Географски институт „Јован Цвијић” САНУ,
Ђуре Јакшића 9, 11000 Београд, Република Србија
Е-пошта: m.vemic@gi.sanu.ac.rs

САЖЕТАК: У раду се разматра масовна употреба логора Аустроугарске царевине за своје ратне циљеве током Првог светског рата 1914–1918, по чему је предњачила у односу на друге Централне силе. Логори су оснивани посебно за сваку нацију. Било их је најмање 300, од којих је било 10 великих. У њима су били Срби ратни заробљеници, али и интернирани цивили, за разлику од других нација, што је иначе било забрањено Женевским конвенцијама. У тим логорима дошло је до масовног умирања српских логораша старости од једне до сто и једне године живота. Коначан број улогорених и пострадалих Срба ни до данас није утврђен, али се сматра да је знатно већи од процењеног и прихваћеног броја на мировној конференцији у Версају. Из досадашњих истраживања могу се сагледати главни узроци њиховог страдања. То су глад, неодговарајући смештај логораша, локација логора, тешки присилни рад, лоша хигијена и здравствена заштита, болести и заразе, кажњавање и пљачкање логораша итд. Сви логори функционисали су по истом принципу и остварили исте ратне циљеве: масовни помор улогорених људи. С обзиром на то да су их исте земље масовно отвориле током Другог светског рата, постаје јасно да су од почетка били плански пројектовани као најефикасније средство за извршење геноцида над Србима.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: Први светски рат, Срби, Аустроугарска, логор, ратни заробљеници, интернирци

УВОД

Аустроугарска царевина је у Првом светском рату 1914–1918, као нико тако пре тога¹, масовно применила логоре за своје ратне циљеве. У Архиву Војске Србије (1916) налази се изворни документ који сведочи о броју логора и логораша на територији Аустроугарске из 1916. године [Ђуковић 2002]. На том списку стоји да је у том тренутку било 300 логора са 64.942 заточеника, а међу њима 10 великих, док је у исто време у Немачкој било 50 логора са 39.245 заточеника. Први народ који је дошао под удар аустроугарских логора био је српски народ, и у мноштву тих логора десио им се прави помор². Чак и пре почетка Првог светског рата у њих су почели да одводе цивиле (народ): мушкарце, жене, децу и старце. Они су тамо одвођени само зато што су били Срби, а исто се догодило и у Другом светском рату. У најкраћем, како је то истакао филозоф и историчар Жарко Видовић у једном интервјуу за лист *Печай*: „Историја наша је историја наших логора о којима нико ништа не говори... Српски народ је логорашки народ... Логораша су последња српска национална елита” [Видовић 2013].

Од првог напада на Србију 12. августа 1914. године, као и током читавог Првог светског рата, Аустроугарска је поред ратних заробљеника из Србије одводила и цивилно становништво, чак жене, децу и старце. То су касније радиле Немачка и Бугарска, а један број логораша пребациван је и у Турску. Затварали су их у више стотина логора, а по потреби и премештали из једног логора у други, па и из једне државе у другу. Срби су у тим логорима масовно умирали, исцрпљени глађу, лошим смештајем, оскудицом одеће и обуће, слабом хигијеном и здравственом заштитом, тешким и опасним радом, тортуром и пљачком, а поред свега тога харале су епидемије заразних болести, посебно пегавог и трбушног тифуса, дизентерије и туберкулозе. Аустроугарска је имала одвојене логоре за сваку нацију: Србе, Русе, Италијане итд., мада су у каснијем периоду мешали затворенике. У логоре за Србе заједно су затварани интернирани грађани из Црне Горе, који нису сматрани заробљеницима, већ цивилима након капитулације Црне Горе почетком 1916. године, а такође и Срби из Босне и Херцеговине и Хрватске, тадашњи поданици Аустроугарске.

Стварање ратних заробљеничких логора, а за Србе заједно и са цивилним интернирцима, произашло је из историјски познатог становишта

¹ Прве логоре у ратне сврхе користиле су Сједињене Америчке Државе у грађанском рату (1861–1865), Шпанци на Куби током њене колонизације (1895), Британци у Англо-бурском рату (1899–1902) у Јужној Африци и Немци приликом угушења устанка у Намибији у западној Африци (1904).

² Према *Речнику* Матице Српске (1967–1976) реч „помор” значи нагло умирање (људи), цркавање (стоке) у великом броју од какве заразне болести, глади и сл., морија.

државне политике Аустроугарске, нарочито двора, владе и генералштаба према Србији почетком 20. века, које је било изразито србофобско и непријатељско. Како је запазио Владимир Стојанчевић, „стара теоријска аксиома аустро-угарске политике и дипломатије о ‘великосрпској опасности’ по Двојну монархију претворила се окупацијом Србије 1915. године у практичну егзекутиву за њено уклањање свим расположивим средствима...”, а „у систему окупационе управе, како у ратном периоду 1914–1915. тако и после успоставе Војног генералног гувернера Србије (ВГГ/С) 1916–1918. године, политика интернирања и установа логора сматрале су се као веома ефикасно средство за спровођење крајњих циљева Аустро-Угарске према српском народу уопште. Пошто је српска војска делом изгинула, делом се повукла преко Албаније на Крф, а делом се нашла у логорима за војне заробљенике – *Kriegsgefangenlager*, до краја 1915. године интернирања из Србије у логоре Аустро-Угарске, али и Бугарске, односила су се практично на цивилно становништво. Обе окупационе силе прогласиле су непостојање Србије као државе, за *res nullius*, а српске грађане без утврђеног правног статуса и грађанског идентитета” [Стојанчевић 1989].

Коначан број логора са српским ратним заробљеницима и интернираним цивилима, као ни број умрлих и преживелих у тим логорима, до сада није утврђен. Њихов попис није вршен, те се њихово стање базира на проценама. Тачан број могли су међународном Црвеном крсту пружити органи Аустроугарске, Немачке и Бугарске. Међутим, они су са том светском организацијом избегавали сарадњу све до пред крај рата, када је постало јасно да ће рат изгубити, а посебно нису признавали да су у заробљеничким логорима држали интерниране цивиле, што је било забрањено међународним ратним правом и хашким конвенцијама. Према службеним проценама владе Србије са краја рата, у логорима Аустроугарске било је око 150.000 ратних заробљеника (тачније 147.677), од чега је 50.000 помрло, а укупан њихов број за Аустроугарску, Бугарску и Немачку износи 182.000 људи. Такође је процењено да је у Аустроугарској било интернирано 50.000 цивила, од којих је у логорима умрло 20.000. Ови подаци су прихваћени на мировној конференцији 1919. године у Версају, док савремени истраживачи и научници Србије сматрају да нису ни приближно тачни, односно да „морају бити већи, чак осетно већи” [Митровић и сар. 1994], јер попис жртава логора није обављен, нити су вршена стручна истраживања. Дату процену извео је на брзину и без сарадње стручног лица, само на основу три страна извора, Јован Вучковић, конзул из Прага. Но, и када бисмо наведене податке узели као тачне, види се да је у аустроугарским логорима умро сваки трећи ратни заробљеник и скоро сваки други интернирани цивил. Зато су захтеви за преиспитивање демографских губитака Србије у овом рату сасвим оправдани, али је исто тако

веома важно утврђивање узрока, околности, начина и поступака њиховог умирања у логорима.

Познато је да су иза ратних логора у Аустроугарској, Немачкој, Бугарској и Турској остала масовна гробља и разбацани гробови, те се после рата у извесној мери приступило пописивању настрадалих људи, ради ексхумације и сабирања њихових посмртних остатака. Известан попис гробова (гробља) српских ратних заробљеника и интернираца на територији бивше Аустроугарске вршило је више лица. У послератној Мађарској попис је вршио прота Радивоје Бикар, који је у 49 места пописао 10.027 гробова. У послератној Аустрији два пароха цркве Свети Сава из Беча, и то прво Михаило Мишић, у 145 места пописао је 21.856 гробова, а затим др Милоје Араницки (1935–1941), који је сачинио списак од 29.414 сахрањених заробљеника и цивила [Ђуковић 2002]. У Чехословачкој попис је вршио прота Миливоје Црвчанин [1932], који је на 409 гробља пописао 17.378 гробова. На територији Чехословачке један број сахрањених је ексхумован и положен у заједничке спомен-костурнице (маузолеје), какви се према Црвчанину [1932] налазе на територији бивше Чехословачке: у Јиндриховицама (Бохемија – Чешка), Оломоуцу (Моравска), Тренчину (Словачка) и Олшанском гробљу у Прагу (Чешка).

Сл. 1. Спомен-костурнице у Јиндриховицама (Чешка), Оломоуцу (Моравска), Тренчину (Словачка) и Олшанском гробљу у Прагу (Чешка).

Поред наведених података у више архива у Србији сачуван је значајан број спискова, умрлица и ексхумационих листова, као и друге документације везане за логоре и логорска гробља. Те пописивачке активности трајале су све до почетка Другог светског рата, о чему постоје трагови у домаћим архивама. Архивска грађа, објављене књиге и други научни радови, засновани на њој, исправљају историјску слику о страдању Срба у Првом светском рату, али она, нажалост, у највећем броју случајева изгледа још трагичнија.

АУСТРОУГАРСКИ ЛОГОРИ ЗА СРБЕ

Аустроугарска је и пре напада на Србију почела са интернирањем Срба „политичких сумњиваца” из Босне и Херцеговине и Хрватске, да би

у три ратна таласа приликом упада њене војске у Србију (1914. и 1915) сваки пут узимала заробљенике. По окупацији Србије интернирање цивила постало је стална активност Генералног војног гувернера Србије. На сличан начин то се догодило и са цивилима из Црне Горе. У свим већим логорима на територији Аустроугарске били су Срби, и то у Араду, Нађмеђеру, Добоју, Нежидеру, Болдогасоњу, Шопроњеку, Маутхаузену, Ашаху на Дунаву, Хајнрихсгрину, Браунауу итд. Први су формирани Арад и Нађмеђер, а после њих брзо су подигнути нови, северније од Нађмеђера дуж Дунава и около језера Нежидер, у које су премештани логораши из ближих логора, да би на њихово место били смештени нови заробљеници. Места у којима су подизани логори била су углавном мочварна. Лоши услови смештаја, глад, исцрпљивање тешким и опасним радом, ниска хигијена, одсуство санитетске помоћи, тифус, дизентерија, туберкулоза и друге болести, уз тортуру и пљачку логораша од стране логорског особља, проузроковало је велики и страшни помор људи у њима.

ЛОГОР АРАД – ТВРЂАВА

(К. и К. Interienirungslager in Arad)

11.000–15.000 логораша, 4.317 српских жртава

Логор Арад – тврђава, чији је пун назив гласио: Царски и краљевски интернирски логор у Араду (Kaiserliches und Königliches Interienirungslager in Arad), био је први логор за Србе у Аустроугарској, уједно најближи Србији. У њега је и пре првог војног упада аустроугарске војске у Србију, већ 10. августа, почело одашиљање интернираних цивила као „политичких сумњиваца” из Босне и Херцеговине и Хрватске. Те догађаје описао је историчар Владимир Ћоровић [1920, 1996] у својој *Црној књизи* као један од интернираних интелектуалаца из Херцеговине. Први транспорт стигао је у Арад 17. августа, где су их сместили у тврђаву крај реке Мориш. „Кад су транспорти учестали и број интернираних достигао 5.500, даване су им најгоре и најрђавије просторије, буквално речено прави казамати. Људе су смештали у смрдљиве и мемљиве, никад од сунца огрејане тунеле, где су често спавали на влажној земљи и уђубретеној слами” [Ћоровић 1920, 1996].

Врло брзо су им се придружили и интернирани Срби из аустроугарских офанзива у Поцерини и Мачви крајем 1914. године, а и касније. Процењује се да је „само крајем 1915. у Арадској тврђави било заточено између 11.000 и 15.000 српских интернираца” [Панић и сар. 1994]. Међу њима било је много деце, жена и старца. Сви логораши били су одмах изложени принудном раду. Како описује Ћоровић [1920, 1996], „морали су тако, примера ради, вући песак из Мориша, шест километара далеко, да наспу улице, и то без одмора и на највеће празнике, тако и на сам Божић...

многе од њих присилише, да раде по фабрикама и пустама угарских магната, а добивали су за то осим стана и рђаве хране само по 50 хелера наднице на дан... у октобру 1914. издана је наредба, да сви интернирци, не изузимљући ни свештеника, морају војнички вежбати...”

„Нечистоћа је у таком простору и збијености била ужасна, тако да су инсекти просто гамизали на све стране и доприносили... да се не ублаже патње заточеника... Појавише се убрзо најпре срдобоља, па црвени ветар, а онда тифус стомачни и пегави, *tuimelitis ternbilis*, како су га звали сами заточеници. Људи почеше умирати најпре на дан по два-три, а после у масама, док једног дана број не стиже на 48! Често су, у помрачини, по читаве ноћи лежали мртви и болесни и живи и здрави заједно. Грозничави су се често, кад би дрхтали, увлачили у сламу, где су ослабели и заборављени и неопажени умирали, те би их тек трећи, четврти дан налазили по задаху. Мртваце би онда на гомиле трпали у кола и вукли у гробље” [Ђоровић 1920, 1996].

Шта се збивало у овом логору описали су Божидар Панић и сар. [1994], арадски Срби и Румуни, на основу нађених докумената и сведочења очевидаца и преживелих логораша: „Зими, држали су их у леденим просторијама, на бетонском поду, од чега су им се смрзавале руке и ноге. Ампутирањем удова много је логораша, особито малолетних обогалено. Мучили су их жеђу, везивали их око штапа и тако уквржене тукли на мртво, стављали им гвоздене окове, силовали жене.” То стање видео је један румунски лекар, др Брандуша, и запањен шта се у логору догађа, рекао свом пријатељу адвокату Штефану Чичо Попу, посланику у угарском парламенту: „Ово није логор, ово је пакао!” Овај посланик је крајем 1915. године интервенисао у угарском парламенту и код владе „у одбрану 15.000 Срба које је заробила аустро-угарска војска почетком рата и интернирала у Арадску тврђаву”, што је Чичо Попуа могло стајати живота, „јер су мађарске новине започеле кампању против њега, тражећи ‘конопац за саучесника Срба’” [Панић и сар. 1994].

Сл. 2. Група интернираних Срба из Босне и Херцеговине у Араду 1914/15.
Арадска тврђава данас.

Логораши су сахрањивани на три гробља. У „Горњем гробљу”, данашњем градском гробљу „Етернитатеа”, сахрањени су велепоседник Јовановић, свештеник Џабић, две непознате Српкиње из Босне које су мртве изнете из сточног вагона, и остали, укупно 16 преминулих. После забране градских власти да се гробље за „лојалне грађане” не би за кратко време напунило интернирцима, формирано је „Долње гробље”, данашње градско гробље „Помениреа”, на којем је, према списку јереја Уроша Ковинчића из 1921. године, сахрањено 469 људи [Архив Србије 1921]. Због ширења заразе међу слободним грађанима тражено је да се мртви интернирци не носе кроз град, већ да се сахрањују у самој тврђави, те је крај обале Мориша ограда бодљикавом жицом једна парцела и створено још једно „српско гробље”. У Арадској филијали Државног архива Румуније Панић и сар. [1994] пронашли су део полицијских извештаја о помрлима у логору. Према том документу у периоду од 23. августа 1914. до 3. марта 1915. умрле су 1.034 особе, док је за нешто дужи период од 23. августа 1914. до 25. марта 1915. године В. Ћоровић [1920, 1996] изнео бројку од 1.772 људи.

Коначан број уморених у Арадској тврђави од 1914. до 1918. године до сада није утврђен, али постоји још један значајан податак. „На једној литији³ која се чува у српској православној цркви Светих апостола Петра и Павла у Араду извезен је следећи текст: ‘Ова је литија сачињена црквеним дохотком године 1925. Дарована у славу Божију и за вечити спомен 4.317 Срба мученика интернираних у Арадском граду умрлих год. 1914–1918’. Према казивању старијих Арађана овај податак о броју умрлих потиче од Арсенија Илића, тадашњег председника Српске православне црквене општине у Араду, који је преко везе пратио кретање умрлих интернираца” [Панић и сар. 1994]. Ако се упореде наведене бројке пострадалих Срба до 1915. године (1.772) и ове записане на црквеној застави (4.317) из 1918. године, онда се друга бројка може узети као тачнија, јер се у каснијем периоду због глади и опште исцрпљености смртност логораша повећавала. У поменутом списку сахрањених на „Долњем гробљу” које је сачинио Урош Ковинчић уписани су логораши оба пола, већина сељаци – ратари. Најстарији међу њима био је Јаков Вујичић из Невесиња (Херцеговина), који је имао 101 годину, а најмлађи Тома Спремо из Завидола (Херцеговина), који је имао само једну годину.

³ Литија – овде у значењу црквена застава.

ЛОГОР ДОБОЈ

(K. u. K. Kriegsgefangenenlager Doboј)

45.791 логораша, 8.000 (10.000–12.000) српских жртава

Логор Добој, према опису Паравца [1990], био је „смештен на десној обали ријеке Босне, на ушћу ријеке Спрече у Босну, километар и по од града, поред садашње жељезничке станице у Добоју”. Састојао се од девет дугачких штала бивше коњске болнице, у којима су лечени заражени коњи, најчешће од сакагије. Штале никада нису дезинфиковане нити чишћене од ђубрета. Формиран је примарно као интернистички логор 27. децембра 1915, а затворен 5. јула 1917. године. У њега су прво дотерани становници Босне и Херцеговине који су били избегли у Србију за време повлачења српске војске са Дрине. Међу њима је било највише жена и деце. Њима су окупаторске власти биле обећале „повратак кућама”, а уместо тога дотерали су их у овај логор. Поред босанскохерцеговачких избеглица које су сукцесивно стизале у логор, по групама 600–800 људи, у њега је депортовано више од 5.000 мушкараца жена и деце из Београдског среза непосредно после заузимања Београда.

У овом логору заточеници нису терани на рад, с обзиром на полну и старосну структуру, али су масовно пострадали због нељудских, односно животињских услова смештаја, глади и болести (грипа, пегавог тифуса, дизентерије, црних богиња, колере итд.), а често су кажњавани вешањем. Лежали су у шталама на товарима ђубрета без кревета и простирки, чак и без сламе, где је све врвело од инсеката. Како то стање описује Ћоровић [1920, 1996], „људи нису имали довољно воде ни за умивање, а камоли за прање, иако је Босна текла 10–15 метара испод”, јер им није било допуштено да дођу до воде. Храна је личила на помије. Састојала се углавном од чаја и скробне чорбе од репе, са четврт хлеба за недељу дана, а „извесно време давали су усмрделу рибу или сир пун црви, који је ипак гладно робље са муком јело” [Паравац 1990]. Оброци су дељени три пута дневно, без посуђа, у прљавим конзервама, за које су морали сви до последњег у колони ићи по километар и по до железничке станице. Када је једном приликом аустроугарски официр лекар др Гебер просуо ту чорбу да види њен садржај, „казао је да он у таквој води не би дао ни да се перу његове чизме!” [Ћоровић 1920, 1996].

Логораша су најпре умирали појединачно, а „после све више и више, по 10, 15, 20 на дан, док једног дана, 5. априла 1916. године, нису умрле 92 особе” [Ћоровић 1920, 1996]. Само у месецу априлу 1916. године умрло је 643 деце. Умрле су као дрва товарили на кола и закопавали заједно по више десетина у плитко ископане гробнице на добојском гробљу у Барама. Када је једног дана у подножју овог гробља из једне велике гробнице каналом поред цесте потекла људска крв, приказ је био неподношљив, па је за

интернирце отворено ново гробље с десне стране реке Босне, испод села Придјел. У овим поморима нестајале су и целе породице, а они што би у први мах преживели, слати су у друге логоре, највише у Шопроњек и Арад.

Према истраживањима Паравца (1990) наређење за ликвидацију логора Добој стигло је крајем 1916. године, када се наговештавао крах Аустроугарске монархије. Тада се у логору налазило око 2.500 интернираца. Наређено је да се ти „преживали остаци врате својим домовима”, знајући притом, по речима генерала Саркотића, да „та биједа више нема никаквих својих домова, тамо су згаришта”. То отпуштање трајало је до 4. фебруара 1917. године, чиме је престала „најћутљивија, иако свирепија од арадске” та велика људска патња. Њихове кости ексхумоване су тек 1938. године, и то „око 8.000 стараца, жена и дјечице”, које су похрањене „пажљиво и свечано у заједничку гробницу у Добоју” [Паравац 1990]. Ту велику спомен-костурницу од гранита хрватске усташе разрушиле су 1941. и поново расуле кости страдалника, које су тако стајале све до ослобођења 1945. године.

Сл. 3. Спомен-костурница у Добоју. Помен на 98-годишњицу формирања логора 27.12.2013. године (Фото СРНА)

Међутим, показало се да ни до данас нису пронађени и ексхумовани сви гробови и све гробнице овог логора. У јесен 1968. године у селу Придјелу, када су радници једног грађевинског предузећа ради проширења железничког чвора булдожерима разорали земљу, открили су многе појединачне гробове и заједничке гробнице. Међу посмртним остацима у тим гробницама биле су и кости деце старијег и млађег узраста. Све су поново похрањене у непосредној близини. Како цео локалитет овог села није захваћен грађевинским радовима, сматра се да у њему постоји још неоткривених гробница. У том смислу коначан број жртава логора Добој процењује се на 10.000–12.000.

ЛОГОР НАЋМЕЋЕР (ВЕЛИКИ МЕЋЕР, СЛОВ. ЧАЛОВО)
 (K. u. K. Kriegsgefangenenlager Nagymegyér)
 21.000 логораша, 5.927 (7.000) српских жртава

Логор Нађмеђер (Велики Међер, мађ. Nagy Megyer, слов. Velký Meder), званично „Царски и краљевски логор за ратне заробљенике Нађмеђер” (Kaiserliches und Königliches Kriegsgefangenenlager Nagymegyér), први је подигнути матични логор за Србе у Аустроугарској. Формиран у августу 1914, а престао да постоји октобра 1918. године, у њему је, према Ђуковићу [2002], ушло и привремено или стално боравило око 21.000 људи. Налазио се на Дунавској ади, у близини некадашње угарске варошице Нађмеђер, данашњег словачког Чалова, поред железничке пруге између Комарног (30 км) и Братиславе (68 км). Ту су ратни заробљеници дотерани на голу ледину површине 7,5 ха, коју су бечки осуђеници, криминалци, оградиле бодљикавом жицом, са дрвеним стражарницама висине 15 м и рефлекторима за ноћно осматрање.

Живели су сву јесен на отвореном, у сталној острвској влази и блату, на честим и све хладнијим кишама, без топле одеће и обуће, без сувог места за седење и лежање, уз лошу исхрану и груб однос угарских стражара. Тек крајем октобра почели су сами склапати логорске бараке, које су биле наменске, простих конструкција и приземне. Првих 20 барака завршено је по великом снегу, који је пао рано у новембру, а током следеће године изграђено је још 16 барака, што је укупно износило 36 барака, капацитета 6.250–12.000 људи. Бараке су биле типске, дугачке 40 x 10 x 5 м, са четворо улазно-излазних врата и са прозорима, у којима је лети било несносно вруће, а зими хладно. Бараке су тек накнадно прекривене тер-папиром, а подови им издигнути од влажне земље. У њих је смештано 200–400 логораша, а велики број њих није дочекао усељење у бараке, већ су умрли и сахрањени на логорском гробљу.

Услед лоше личне и колективне хигијене у логору су се убрзо појавиле вашке, које су прешле на све логораше, а за њима су се појавиле и заразе: дизентерија, пегави и трбушни тифус и туберкулоза. Према исказима преживелих, које наводи Ђуковић [2002], приликом појаве пегавог тифуса сви логорски лекари су под разним изговорима напустили логор, а судбину логораша преузела су три лекара логораша (др Драгомировић, др Мартиновић и др Зарубица), који су делили судбину страдалника. Команда логора је успоставила карантин, што су физички обезбеђивали стражари са пушкама „на готовс”, чекајући унутар логора неминовну смрт логораша у агонији. Најмасовније умирање у овом логору трајало је од децембра 1914. године до маја 1915. године, када је дневно умирало и до 80 људи. Преживели логораша премештени су децембра месеца 1915. године у логоре Маутхаузен, Ашах на Дунаву, Браунау и друге, а на њихово место

дотерани су нови заробљеници и интернирани цивили из Србије, тако да је у логору увек било од 5.000 до 10.000 затвореника.

Сл. 4. Капела у гробљу и бараке логора Нађмеђер

Као и у другим логорима и овде су логораша били стално изложени глади, у оскудној одећи и обући и у свим условима упућивани на тешке, прљаве и опасне радове: у каменоломе, руднике, фабрике, на сечу шуме, пољопривредна имања велепоседника и сл. Поврх тога редовно су слати на тиролски фронт, где су под унакрсном ватром копали ровове, дотурали муницију, преносили артиљерију, уређивали њене ватрене положаје, да би за сваку наводну грешку били кажњавани смрћу бацањем са летица у провалију. Групе за фронт бројале су по 1.000 логораша, у сменама на шест месеци, а од њих се редовно половина није враћала. Исцрпљени и рањени остаци тих група обично су пребацивани у логор Ашах на Дунаву. Све је то Аустроугарска крила као строгу „државну тајну” од светске јавности.

Према подацима Међународног црвеног крста логорска архива Нађмеђера је у једном пожару изгорела, па је устројена нова, у којој је евиденција интернираних цивила сведена на симболично присуство. Изостављана су имена жена, деце и стараца изнад 55 година који нису били војни обвезници, иако их је, према сведочењу преживелих, било много више који су умирали. Списак сахрањених на гробљу логора Нађмеђер, које је логорска команда назвала „Велика Србија”, саставио је И. Ђуковић [2002] на основу више извора, и то по годинама са узбућеним презименима, местом и округом рођења и датумом умирања. Из овог списка се види да је евидентирано 5.927 уморених Срба и 73 руска логораша, а процењује се да их је било далеко више (око 7.000) из разлога мањкавости података обновљене логорске евиденције. Први логораш, по имену Никола Николић,

сахрањен је 20. септембра 1914. године, а последњи Богдан Николић, 29. октобра 1918. године. Гробови и масовне гробнице због подземних вода нису копане дубље од 1 м, а за време топљења снега, великих киша и поплава преминули су сахрањивани у муљу.

Логорско гробље Нађмеђера, са малом подигнутом капелом, чувано је и одржавано све до 1938. године, када је под притиском нацистичке Немачке, бечком арбитражом ова територија прешла у руке Мађарске. Од 1938. до 1945. године гробље је било оскрнављено, разграђено, растурено и оштећено од стране тадашњих мађарских власти, ограда, већина споменика и крстача су уништени, а чувар протеран. После Другог светског рата Чехословачка је подизањем нове ограде сачувала и делимично уредила средишњи део гробља, да би поново са осамостаљењем Словачке, у време владе Владимира Мечијара, било оскрнављено, тако што су на половини гробља уклоњени надгробни споменици и обележја, засејана енглеска трава и направљен полигон за тренинг паса, на срамоту потомака сахрањених логораша, земље домаћина и целог света.

Велики логор Нађмеђер био је повезан са више мањих логора на територији данашње Словачке Републике у којима је било српских заробљеника и интернираца, а који су сахрањени такође у више гробаља, као што су: Комарно (Komárno) 361 особа, Шаморин (Šamorín), Трнава (Trnava) 183 особе, Тренчин (Trenčín) 171 особа, Илава (Ilava), Жилина (Žilina) 84 особе, Банска Бистрица (Banská Bystrica) итд.

ЛОГОР НЕЖИДЕР

(К. у. К. Interienirungslager in Nezsider)

14.500 логораша, 9.700 српских жртава

Логор Нежидер, званично „Царски и краљевски интернирски логор у Нежидеру” (Kaiserliches und Königliches Interienirungslager in Nezsider), налазио се у северном делу аустријске покрајине Бургенланд, на обали Нежидерског језера, на периферији насеља званог „Ново насеље на језеру” (нем. Neusiedl am See), удаљено 52 км југоисточно од Беча и 15 км од садашње мађарске границе. У то време припадало је Угарској и звало се Нежидер (мађ. Nezsider). Логор је формиран у старој касарни хусарског пука, по одласку пука на фронт, крајем лета 1914, а последњи интернирци изашли су из њега 31. октобра 1918. године. Према сећањима преживелог логораша Душана Кривокапића [1976] и његовим послератним истраживањима, у овај логор је „ушло 14.500 србијанских и црногорских житеља; у лагеру је оставило своје кости 9.700; из лагера је изнело голу душу 4.800 лица”.

Логорска касарна имала је три одвојена блока са великим слободним простором, а поред војничких соба, канцеларија, магацина, кантине,

ресторана, радионица, купатила, амбуланте и болнице сва три имала су коњушнице у које су масовно били смештени интернирци. Само су интелектуалци и свештеници били смештени у војничким собама.⁴ Међу интелектуалцима у овом логору били су: Милутин Миланковић, чувени научник (одведен 21.10.1914. године), Сима Пандуровић, песник, Јелисавета Начић, прва жена архитекта у Србији, госпођа Бинички са двоје деце, др Милорад Недељковић и многи други. Како наводи Рајс [1919], „у Неждеру је било 160 српских свештеника”, па су бараку где су били смештени звали „поповска барака”. До пролећа 1915. године логор је био проширен изградњом великог насеља са баракама, са етажним лежајевима, од којих је свака могла да прими по 300 људи, а цео логор био је ограђен високим и густим појасом бодљикаве жице и осветљен ноћу и споља и унутра јаким петромакс-лампама постављеним на високе стубове.

У логору су прво били смештени интернирани старци, жене и деца из Азбуковице, Мачве, Поцерине и Посавине са малим бројем ратних заробљеника из првог упада аустроугарских трупа у Србију августа 1914. године. Одмах за њима пристигли су српски интернирци из Босне и Херцеговине, Хрватске и Боке которске, који су тада били аустроугарски грађани. Највећи прилив интернираца у логор Неждер десио се после окупације Србије и Црне Горе почетком 1916, и није престао све до 1918. године. Веће или мање групе стално су стизале, непосредно из окупираних земаља, али и из других логора: Арада, Нађмеђера, Болдогасоња, Ашаха на Дунаву, Браунауа и Хајнрихсгрин. У овом логору услови битисања били су нешто бољи него, на пример, у Араду, Добоју или Нађмеђеру. Радне снаге је било много више него што се могло запослити. Мушкарци су радили на уређењу и проширењу логора, истовару вагона, преносу терета, обезбеђењу огрева и сл., жене су помагале у кухињама, прале војничко рубље, правиле сламарице и сламене улошке за обућу војницима на фронту, а већа деца су била „посилни момци” логорским официрима. Деца су била одвојена од родитеља и стављена у посебне групе за преваспитавање. Многе групе логораша слате су с пролећа на пољопривредне радове унутар Угарске.

Међутим, и овде су логораша масовно умирали од глади, трбушног тифуса и других болести. Како описује преживели логораш Кривокапић [1976], „смртност је почела да узима маха крајем 1915. године”. „Тешка

⁴ Како наводи Расински, „сви виђенији људи, од којих су они зебли, доведени су у овај лагер. Новинари, књижевници, песници, учитељи, професори, народни посланици, судије, адвокати, бив. министри, државни саветници, лекари војни и цивилни, свештеници, калуђери, чиновници свију струка: цариници, рачуноиспитачи, контролори, порезници, књиговође, апотекари, полицајци, железничари, економисти, председници и деловође општинске и остали – испунили су неждерски лагер. Ту је била сва умна елита српска, а међу њима и глумци. Сви су они добили слово „W” [Николић Расински 1919].

глад је завладала почетком 1916. године”. „Бивало је да умре дневно осамдесет душа”. „Сва наша маштања кретала су се око хлеба”. Командант логора био је Јулијус Вајнграбер, „жестоко строг и напрасит човек”, тако да је под његовим притиском др Гринфелд морао да мења дијагнозу преминулих, то јест дијагнозу „изгладнелост (inanitio)” преиначавао је у дијагнозу „изнуреност срца (degeneratio cordis)”, иако се према писању Миладина Николића Расинског [1919] опирао команданту. Једаред га је питао: „Зашто ми шаљете људе у болницу? Ја сам учио да лечим људе од болести, а не од глади”.

Велика смртност људи нагло је ширила гробље на Кавалији, које је од логора било удаљено пола сата хода. Према живом сећању Кривокапића [1976], који је присуствовао сахрани и своје мајке, „по двадесет лешева стрпавано је у једну раку. Покојници су сахрањивани просто као животињске лешине: без опела и прекаде, без прелива капљом заветног пића, без симбола хришћанства на гробу”. Само су на хумкама биле постављане таблице на чамовим летвама, са натписима „20 српских цивила” (20 serbische Zivile), које је врло брзо зуб времена уништио. На гробљу су 1924. године преживели интернирци добровољним прилозима подигли споменик у виду пирамиде, са урезаним крстом и записом. Услед небриге југословенских власти, бургенландске власти су 1953. године одобриле да се ово гробље преоре, а изоране кости премештене су у заједничку костурницу на градско нежидерско гробље заједно са скромним спомеником.

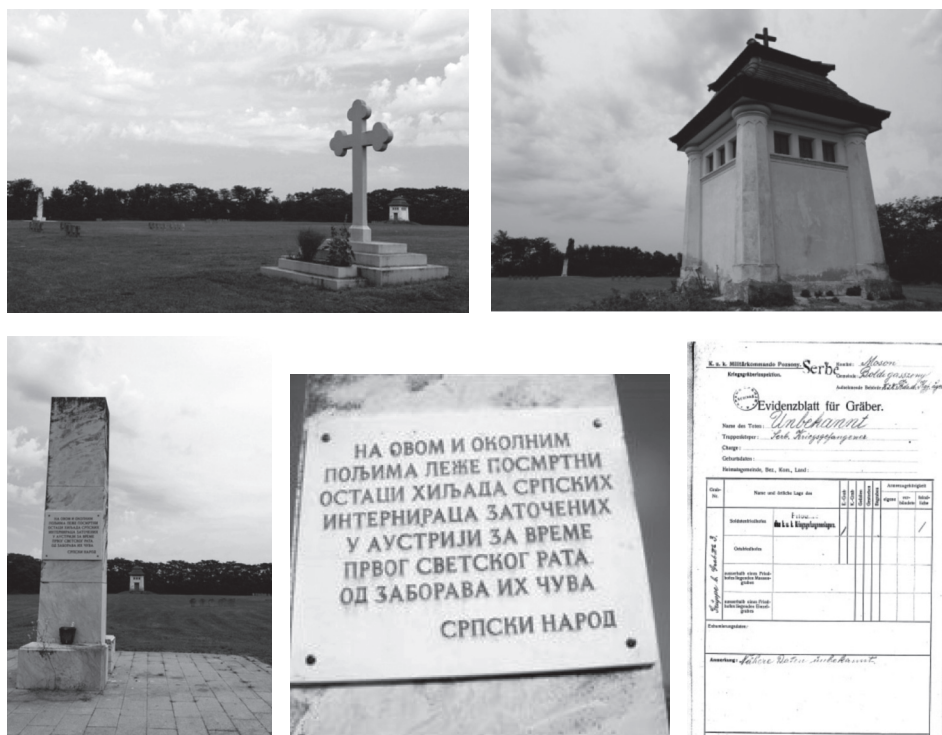

Сл. 5. Спомен-обележје са плочом умрлим нежидерским логорашима на градском гробљу

ЛОГОР БОЛДОГАСОЊ
(K. u. k. Kriegsgefangenenlager Boldogasszony)
11.613 логораша (1916. године), 7.000 српских жртава

Логор Болдогасоњ, званично „Царски и краљевски логор за ратне заробљенике Болдогасоњ” (Kaiserliches und Königliches Kriegsgefangenenlager Boldogasszony), налазио се на источној обали Нежидерског језера (Нежидерски срез), у близини насеља Болдогасоњ, у то време на територији Угарске, сада у Републици Аустрији, насеље Фрауеркирхен (Frauerkirchen). Формиран је у фебруару 1915, а распуштен последњих дана октобра 1918. године, готово у исто време када и суседни логори Нежидер и Нађмеђер. У њему су били смештени србијански и црногорски заробљеници и интернирци, који су континуирано пристизали, да би у једном пресеку 1916. године имао 11.613 људи. Логор је био изграђен на мочварном земљишту, што је уз глад, заразе, исцрпљујући рад, логорски режим и остало утицало на велику смртност затвореника. Према наводу немачких аутора [Hurch et al. 2006] забележена је „смрт 7.000 Срба у Болдогасоњу”. Какав су третман имали живи и мртви српски заточеници овог логора види се, на пример, из некомплетних посмртница пострадалих, које се налазе у Архиву Србије [1914–1918a], где постоји 157 листова (Evidenzblatt für Gräber) без имена и презимена са ознаком „непознат (Unbekannt)” „Србин (Serbe)”.

Поред неподношљивих, смртних услова у овом и другим логорима заробљеници су патили и од срамоте што су уопште доспели у то стање. То се види из многих писама логораша која су остала у аустроугарској цензури, а која су недавно пронађена и објављена. Тако је један заробљеник из логора Болдогасоњ писао своме брату: „До сада ти се нисам јављао. Сматрао сам за понижење и срамоту где се налазим, што су ме заробили, али шта да се ради кад ми је била таква војничка судба. Ухватили су ме на превару, када смо на Врановцу одступили. Није било друге него да дигнем руке, на срамоту моју и вашу јер прави јунак никад жив не пада у шаке своме непријатељу... Трудићу се да ову бруку сперем са Петровића ако останем жив у овим жицама... Поздрави наше храбре коњанике, витезове миле нам отаџбине” [Тешић 2002].

Сл. 6. Спомен-обележја на гробним пољима логора Болдогасов. Посмртница са ознаком „непознат (Unbekannt)“ „Србин (Serbe)“.

ЛОГОР ШОПРОЊЕК (K. u. k. Kriegsgefangenenlager Sopronnyék) 35.000–40.000 (25.000+3.000 српских) логораша

Логор Шопроњек, „Царски и краљевски логор за ратне заробљенике Шопроњек“ (Kaiserliches und Königlich-Kriegsgefangenenlager Sopronnyék), био је још један логор у близини Нежидерског језера, на територији тадашње Угарске. Саграђен је по наређењу војне команде у Пожуну (Братислава) од 5. априла 1915. године, на једном брегу у Самерсдорфу (Samersdorf), удаљеном 12 км од садашњег насеља Некенмаркта (Neckenmarkt). Био је на почетку планиран за 15.000 људи, али је већ почетком 1916. године имао 70 великих барака са 17.390 људи. До краја 1918. године логор се увећао на 500 барака, међу којима изванредно број медицинске намене, тако да је имао нешто боље хигијенске услове од осталих логора. У њему су били смештени првенствено српски ратни заробљеници и интернирци, а затим и руски, италијански, румунски и др.

заробљеници. Према наводима *Аустријској журналу* [Floiger et al. 2011] до краја рата овде је боравило 35.000–40.000 људи.

Срби су овамо, и то више цивили него ратни заробљеници, највише пребацивани преко логора Добој из Босне и Херцеговине, а затим из Србије и Црне Горе. Како је непосредно иза рата забележио Ђоровић [1920, 1996], „у Шопроњек су углавном упућиване жене и деца из источних крајева Босне и Херцеговине, и ту је велик део заглавио од изнурености и патње. Једно време било је наших интернираца тамо око 8.000.” На сличан начин писао је касније и Стојиљковић [1995]: „Шопроњек је октобра 1916. године имао 25.000 српских заробљеника и 3.000 интернираца из Босне, међу којима је било 250 деце”, с тим што се веома мали број Срба налазио у самом логору, јер су готово „сви били на раду на пољопривредним добрима”. У том смислу у једном непотпуном списку [Архив Србије 1914–19186] регистровано је 5.715 српских војника и цивила сахрањених на 114 места на територији данашње Мађарске.

ЛОГОР МАУТХАУЗЕН

(К. u. k. Kriegsgefangenenlager Mauthausen)

40.000 (15.000 српских) логораша, 8.256 српских жртава

Логор Маутхаузен, званично „Царски и краљевски логор за ратне заробљенике Маутхаузен” (Kaiserliches und Königlichches Kriegsgefangenenlager Mauthausen), био је логор за ратне заробљенике и интернирце и у Првом и у Другом светском рату. Налазио се на Дунаву у Горњој Аустрији у близини града Линца, родног града Адолфа Хитлера, на путу према Пергу. Као један од дунавских логора, формиран је 22. септембра 1914. године. На његовом подизању у почетку је радило 700, а касније још 300 радника. Слично као код логора Нађмеђер, бечки осуђеници, криминалци, оградиле су бодљикавом жицом пространу ледину да би на њој касније сами логораше изградиле 80 дрвених барака. Прве две групе српских заробљеника и интернираца пристигле су крајем октобра (1.200) и крајем новембра (6.000 људи). Али „максимум је достигао у данима пораза српске војске, пре њеног преласка преко Албаније. Дуге колоне ратних заробљеника и непрекидне поворке избеглог становништва данима су гонили непријатељски војници у ропство и интернацију, прикупљајући путем нове жртве” [Стојиљковић 1995], а то је резултирало повећањем њиховог броја на 13.000 људи. Према хроници месне парохије Маутхаузен, месец дана касније, у децембру 1914. године „број Срба повећан је на 15.000” [Gusenbauer 1977]. Исти аутор наводи да је годину дана касније, у новембру 1916. године, у логору укупно било скоро 40.000 затвореника. Поред српских ту су били смештени и италијански заробљеници.

Сл. 7. Скица логора Маутхаузен [Gusenbauer, 1977]

И овде, као и у другим логорима, догодио се велики помор људи. Како наводи Стојиљковић [1995], „у периоду од четири месеца – од новембра 1914. до априла 1915. године – страдало их је 7.038”. Ову бројку добио је сабирајући податке са пет сачуваних спомен-каменова у једном углу логора, који су означавали масовне гробнице. На свакој од њих на немачком језику записано је да се ради о српским ратницима, и наводи се број

сахрањених. Поредићи наведену бројку пострадалих са 7.200 оних који су у прве две групе стигли у логор, Стојиљковић закључује да их је преживело само 162. За тако кратко време нагло их је покосио тифус. После тог пакленог помора српских заробљеника и избеглица у овај логор сместили су Италијане, али је и даље у њему било Срба који су умирали од велике глади и исцрпљености све до 1918. године, што потврђују неистражене посмртнице у Војноисторијском институту у Београду.

Таквој смртности су поред зараза допринели и изузетно тешки услови у логору, о чему је Стојиљковић навео и писано сведочење др Владислава Пандуровића, који је као полицијски инспектор, преко Црвеног крста, посетио овај логор. У његовом извештају претпостављенима стоји: „У логору је помрло око 8.000 људи и од њих, вероватно, две трећине је живо сахрањено. Заробљени су били исцрпљени. Нису имали никакву здравствену заштиту. Били су без одеће, покривача. Спавали су на цичи зими под ведрим небом. Да би се заштитили од хладноће, увлачили су се у ђубре и тамо би их налазили промрзле. Склоништа нису имала врата и прозоре. Лежали су на голој земљи. Хранили су их усољеном рибом, а воде није било. Болест, алпска хладноћа, ветар, киша и снег немилосрдно су их таманили. Промрзле, испијене, са натеченим рукама и ногама, бездушно су их тукли кундацима аустро-мађарски стражари” [Стојиљковић 1995]. Пандуровићево сведочење потврђује још један податак. „У Кремсу, у непосредној близини Маутхаузена, на споменику помрлим логорашима уклесана је бројка од 8.000 сахрањених Срба” [Опачић 1994]. Међутим, утврђен је још већи број пострадалих у овом логору: 8.256 лица у Првом светском рату и 12.800 у Другом светском рату. Последњи подаци записани су у каталогу српских меморијала и места страдања изван државне територије Републике Србије, Министарства рада и социјалне политике Републике Србије, Сектор за борачку и инвалидску заштиту [2009].

ЛОГОР АШАХ НА ДУНАВУ

(К. u. k. Kriegsgefangenenlager Aschach an der Donau)
10.903 српских логораша, 5.362 српских жртава

Логор Ашах на Дунаву, званично „Царски и краљевски логор за ратне заробљенике Ашах на Дунаву” (Kaiserliches und Königliches Kriegsgefangenenlager Aschach an der Donau), подигнут је у исто време недалеко од логора Маутхаузен, узводно поред Дунава у близини града Линца, у покрајини Горња Аустрија, док се Маутхаузен налазио низводно и још ближе Линцу. У овом логору били су смештени српски и црногорски заробљеници официри, војници и интернирци. Како наводи Стојиљковић, „у логору Ашах подигнуте су бараке у којима је у двоспратним креветима било смештено 150–250 људи. Дуго су биле без прозора и врата... Српски

ЛОГОР ХАЈНРИХСГРИН (ЧЕШ. ЛИНДРИХОВИЦЕ)
 (K. u. k. Kriegsgefangenenlager Heinrichsgrün)
 66.000 логораша, 4.306 жртва, 2.573 гробна места за Србе

Логор Хајнрихсгрин, или „Царски и краљевски логор за ратне заробљенике Хајнрихсгрин” (Kaiserliches und Königliches Kriegsgefangenenlager Heinrichsgrün), формиран је у месту Линдриховице (чеш. Jindřichovice), које се за време Аустроугарске звало Хајнрихсгрин (нем. Heinrichsgrün), област Бохемија (Чешка) у данашњој Чешкој Републици. Био је удаљен око 25 км од познате бање Карлове Вари у близини границе са Немачком. Логор је подигнут почетком јуна 1915. године после неколико службених прегледа простора, којима је руководио генерал Раудниц (Raudnitz) из војне команде Праг [Berenanová & Bružeňnák 2012]. Пре њега су у карловарском крају, већ у марту, били подигнути логори у Карлину (Karlín) код Плана (Plana) и у Подхраду (Podhrad) код Хеба (Cheb). Први затвореници, око 300 Руса, приспели су у логор 17. јуна 1915. године, да би у јесен 1915. године, после пораза Србије и Црне Горе, одатле почели масовно пристизати заробљеници и интернирци. Према чешким изворима логор је практично нестао 1.11.1918. године, када су га напустили последњи чешки службеници и војници који су чинили део стражарског персонала, како су то пре њих учинили аустроугарски војници. У том моменту у њему је боравило око 800 логораша, око 700 италијанских и 100 српских [Berenanová & Bružeňnák 2012].

Сл. 9. Панорама логора Хајнрихсгрин (Линдриховице) [Berenanová & Bružeňnák 2012]

Логор је имао око 300 барака за логораше, као и бараке за управу, пекару, кухињу, купатило, вешерницу, амбуланту, апотеку, магацин, радионицу, мртвачницу и сл. Био је ограђен бодљикавом жицом и осветљен електричним рефлекторима, тако да се сматра највернијим прототипом концентрационих логора у Другом светском рату. Према сведочењу преживелих логораша, Арчибалд Рајс [1919] изнео је податак да су у Хајнрихсгрину „интернирци били заједно са војним затвореницима. Укупно их је било

60.000”. Стојиљковић [1995] процењује да је кроз њега прошло 66.000 људи, а Стојичић и Ђуковић [1996] око 40.000 српских војника и интернираних цивила, са малим бројем Руса, Италијана, Литванаца, Румуна и др. Чешки аутори Berenapová & Bružeňnák [2012] наводе да је „према неким изворима у логору до краја рата било 36.000 особа”. Међутим, у Архиву Војске Србије [1915] пронађен је лист из главне логорске књиге за једног војника⁵ под редним бројем 36985, који показује да су вероватније процене са већим бројкама. У логору су поред војника били и српски цивили, жене, деца и старци, а међу њима је био „и православни епископ стар 92 године и његов осмогодишњи праунук” [Berenapová & Bružeňnák 2012]. И у овом логору деца су била одвојена у посебне групе, у којима се изводила настава за преваспитање.

K. u. k. Kriegsgefangenenlager Heinrichsgrün. Name: Paulovic
Laufende Zahl: 36985
Jahr 1915

Hauptgrundbuchsblatt.

Bezeichnung	Name <u>Jocajalm</u>	Depotblatt No.	Blatt No.
Hi <u>36985</u>	<u>Paulovic</u> <u>Maksim</u>		<u>36985</u>
Charge <u>Kopf</u>	Rang <u>9</u>	Beim <u>1</u> Koerp. <u>3</u>	Division <u>Sindera</u>
Aufgebot <u>1</u>	Alter <u>28</u>	Geburtsort <u>Titonica</u>	
Kreis (Bez.) <u>Saxerwa</u>	Land <u>Serbien</u>	Heimatsangehörigkeit nach <u>1</u>	
Kreis (Bez.) <u>Saxer</u>	Land <u>Wal</u>	Religion <u>Kath</u>	
Gewerbe (Beruf) <u>1</u>	Stand <u>Wal</u>	Zahl der Kinder	
Gefangen am <u>25-7-15</u>	in <u>Titonica</u> Adresse der Angehörigen		

Personbeschreibung			
Haare	<u>braun</u>	Augen	<u>braun</u>
Augenbrauen	<u>„</u>	Nase	<u>klein</u>
Mund	<u>klein</u>	Kinn	<u>rund</u>
Gesicht	<u>langl.</u>	Körpergröße	<u>mittel.</u>
Schuldhaltung	<u>„</u>	Schuldhöhe	
Spriech Sprachen	<u>serb</u>	Besondere Merkmale	<u>—</u>
Schreibt Sprachen	<u>serb</u>	Etwas Gebrochen	

Veränderungen			
Bezeichnung	Jahr und Datum	Art der Veränderung	Anmerkung
<u>Hi. F. 36985</u>	<u>11-3-16</u>	<u>Einmüchtigt von Belgrad</u>	
	<u>10-8-16</u>	<u>nach Bollogosony überwie</u>	
		<u>Heinrichsgrün am 10.9.1916</u>	<u>Pelleth.</u>

Сл. 10. Лист из главне књиге логора Хајнрихсгрин

Логораци су били добро чувани од бекства и стално изложени суровом логорском режиму и лошим условима живота. Били су исцрпљивани тешким радом, слабом исхраном, хладноћом и заразама које су харале. Искључиво српски логораци били су принуђени да раде и најтеже послове. Радиле су у каменолому у близини логора, у Ротовској железари, градили су хемијску фабрику у Соколову, граду удаљеном око 20 км, у који су одлазили и враћали се пешице. Градили су пругу уског колосека, желез-

⁵ Војник Драгутин Павловић из Витовнице, округ Пожаревачки, који је у овај логор пребачен 10.9.1916. године из логора Болдогасоњ.

нички мост преко реке Охре, уређивали путеве, регулисали водотоке, копали водовод, зидали резервоар за воду у логору, радили пољопривредне послове на имањима итд. Поред тога „логорско особље, од команданта до стражара, свакодневно их је тукло и малтретирано из ђефа и обести, кажњавало измишљеним казнама створеним у машти целата – чак и ускраћивањем оскудних оброка хране. Многи логораши су убијени, а да нико није истраживао ко је и зашто извршио убиство... Они су добијали тако мало хране и лошег квалитета да им није било довољно за одржавање живота. Да преживе, купили су и јели отпатке са ђубришта: пресну репу, кромпир, купус и слично” [Стојичић и Ђуковић 1996].

Зато се и у овом логору масовно умирало. Дневно је умирало и по 40 људи, тако да је сваког дана у 15 часова тужна поворка са умрлима ишла до оближње заједничке гробнице, у коју су полагања тела умрлих. Према чешким изворима „процењује се да се укупан број умрлих креће између 3.800 (хроника општинске жандармеријске команде Краслице) и 4.306 заробљеника (машином исписани податак јиндриховачке општинске хронике)” [Berepanová & Bružeňák 2012]. Као и код других логора, и иза овог остало је велико гробље на којем се налазе 2.573 гробна места, укључујући масовне гробнице српских страдалника, које су уредно уцртане у ситуациону скицу овог гробља (сл. 11).

По завршетку Првог светског рата на месту где се налазио логор Хајнрихсгрин Краљевина СХС је у прољеће 1926. године откупила од Карла Лосела два парчета земље (2.490 м²) да би на њему саградила спомен-костурницу [Архив Југославије 1926]. До 1932. године, када је ова спомен-костурница освештана, ексхумовано је из логорског гробља Хајнрихсгрин (Heinrichsgrün) 2.464, затим из гробља Броумов (Broumov) 2.599, Праг-Олшани (Praha-Olšany) 460, Хеб (Cheb) 70, укупно 5.593 људи [Архив Србије 1914–1918 в], као и из других места из Чешке, тако да је у њу положено 7.100 Југословена (односно Срба)⁶ и 189 Руса, што је записано на спомен-плочи костурнице. Посмртни остаци страдалника стављени су у дрвене ковчеге (79 x 30 x 30 цм) и смештени у костурницу. Ексхумација страдалих настављена је и после освештања костурнице, тако да је до 1937. године у њу допремљено још 281 посмртни остатак из других делова Чешке, што је тада укупно износило 7.570. До 1940. године пренесено је из Холандије још 89 посмртних остатака српских војника, тако да је коначно у ову спомен-костурницу смештено 7.659 земних остатака пострадалих људи⁷ (<http://www.secanje.nl/sr/srpska-groblja/jindrihovice/>).

⁶ Осим Срба, само мали број пострадалих људи био је из других југословенских земаља.

⁷ Поређења ради, на Зејтинлику у Солуну сахрањено је 7.315 војника и официра [Соколовић 1986].

Сл. 11. Ситуациона скица гробља логора (1 : 200) и плоча на спомен-костурници у Јиндриховицама [Архив Југославије 1921а].

Међутим, ни до данас сва тела нису ексхумована. Поред ове спомен-костурнице, у једној шуми на око 5 км удаљености и сада постоји део гробља са око 1.600 гробова, од којих је преко 100 српских. Разлика се види и из броја гробних места и броја ексхумованих из гробља. Остали су највероватније Италијани, јер се „Италија држала назора да мртви треба да остану тамо где су сахрањени, док се Југославија приклонила француском начину решавања ратних гробља, а то значи ексхумацији и преношењу у костурницу” [Begenanová & Bružeňák 2012]. Али још увек велики број неексхумованих српских страдалника и даље лежи на гробљима, као што су она у Пардубицама (Pardubice) – 102, Опави (Opava) – 82, у Терезину (Terezín) – Алеја нација – 29, и др. у данашњој Чешкој Републици.

Поред спомен-костурнице у Јиндриховицама, на територији Чехословачке у другим костурницама пренето је: (1) у Оломоуцу (Olomouc) у Моравској 1.187 посмртних остатака држављана Краљевине СХС, (2) на Олшанском гробљу у Прагу (Praha-Olšany) 85 пострадалих, док је 460 пренето у Јиндриховице и (3) у Тренчину у Словачкој 171 настрадао.

Сл. 12. Неки од српских гробова који још стоје на остатку гробља у Јиндриховицама.

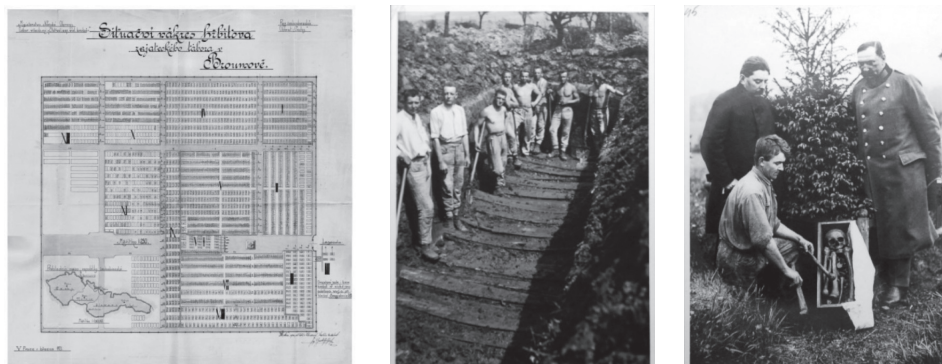
- 1) Душан Недељковић, рез. пеш. капетан 1. кл. из Крушевца, рођ. 1876 – †27.11.1916.
- 2) Божидар Рајковић из Пожаревца, рођ. 1895 – †9.4.1918.
- 3) Станко Стојковић, сврш. питамац војн. тех. зав. у Крагујевцу, рођ. 1885 – †22/23.6.1917.

ЛОГОР РАУНАУ (ЧЕШ. БРОУМОВ – BROUMOV)
 (K. u. k. Kriegsgefangenenlager Braunau)
 35.000 логораша, 2.674 гробна места за Србе

Логор Браунау (Braunau), (чеш. Броумов – Broumov) или „Царски и краљевски логор за ратне заробљенике Браунау” (Kaiserliches und Königliches Kriegsgefangenenlager Braunau), налазио се у месту Броумов на североистоку Чешке у карловохрадечком крају у близини границе са Пољском. Истовремено је на територији Аустрије постојао још један логор са сличним именом, Браунау на Ину (K. u. k. Kriegsgefangenenlager Braunau am Inn), који је био само за руске заробљенике. Логор Браунау у Бохемији (Чешкој) формиран је 11. јуна 1915. године, тј. у исто време када и логор у Јиндриховицама. У њему су били смештени српски и руски заробљеници и српски интернирци. Према истраживањима Опачића (1994) „у тај логор је депортовано 35.000 лица”. Међу њима су амерички хуманитарци почетком 1916. године пронашли 1.500 дечака од 8 до 17 година. Они су били одвојени у посебне одељке, где су имали наставу по аустро-угарском просветном систему, слично као у логорима Нађмеђер, Нежидер или Хајнрихсгрин. Опачић наводи да се ради само о српској деци и да се тај број у овом логору попео на 2.000 деце. Логорски режим био је сличан као у Јиндриховицама, па је и смртност била слична.

У Архиву Југославије [1921б] постоји ситуациони план гробља које је остало иза овог логора. На скици је у размери 1:250 исцртано и означено 2.674 гробна места, заједно са масовним гробницама, у којима су лежали српски страдалници, од којих је 2.599 ексхумовано и пренесено у спомен-костурницу у Јиндриховицама. Међутим, због подземних вода у гробницама неки нису могли бити ексхумовани.

Сл. 13. Ситуациона скица гробља логора Броумов 1:250
 [Архив Југославије 1921б].
 Ексхумација посмртних остатака у Чехословачкој

ЗБИРНИ ПОДАЦИ О АУСТРОУГАРСКИМ ЛОГОРИМА ЗА СРБЕ

Систем великог броја логора који је постојао на територији Централних сила за време Првог светског рата није ваљано описан, а камоли довољно статистички обрађен или научно истражен, чак и до почета Другог светског рата. Логори су опет били масовно примењени у ратне сврхе од стране Сила осовине, и то у још страшнијем облику, посебно са употребом гасних комора и крематоријума. Прве извештаје о овим логорима српска влада у Солуну добила је од Живка Топаловића [1918], а у склопу даљних државних активности од Арчибалда Рајса [1919], као и од Јована Вучковића [1919], конзула из Прага, који су били савременици овог рата. Одмах иза рата огласили су се Миладин К. Николић Расински [1919] и историчар Владимир Ћоровић [1920], који су и сами били логораши и очевици. Краљевина СХС (Југославија) је одмах након рата започела систематски попис гробаља и гробова, затим делимичну ексхумацију страдалих и подизање спомен-костурница. То је највише урадила на територији Чехословачке, захваљујући посебно добрим односима двеју држава и личном пријатељству председника Томаша Масарика и краља Александра Карађорђевића.

Из пописа пострадалих ратних заробљеника и интернираних цивила држављана Краљевине СХС после Првог светског рата, које су извршиле чехословачке власти, према евиденцији проте Црвчанина [1932], од наведеног броја пострадалих и сахрањених људи (17.378) по свим крајевима републике (на 409 гробаља) ископано је и смештено у костурнице 7.956 људи са 100 гробаља, а остало неископано 9.422 на 319 гробаља, што значи да је више од пола остало неексхумовано (Табела 1).

Избијањем Другог светског рата прекинути су напори да се утврди коначан број уморених, поготово што су неки логори попут Маутхаузена обновљени. Када се ради о страдању српских логораша, приметан је и мали број истраживача. Због непознавања језика држава Централних сила, материјалних и других разлога, многе архиве нису им биле доступне, а недовољно су истражене и домаће архиве. Многе логорске евиденције нису уредно вођене, нарочито за жртве интернираних цивила. После Другог светског рата, у социјалистичкој Југославији, о логорима из Првог светског рата писали су само појединци: Кривокапић [1976], Стојанчевић [1989], Паравац [1990], Панић и сар. [1994], Опачић [1994], Стојиљковић [1995], Ђуковић [2002], Verenanová & Bružeňnák [2012] и др., који су углавном обрађивали прилике у појединим логорима. Сви су они изнели своје прецизне али не и коначне цифре о броју људи који су прошли кроз те логоре, а посебно о пострадалим људима у њима, али су остали далеко од сумирања укупног бројног стања за све логоре.

Табела 1. Попис пострадалих држављана Краљевине СХС у Чехословачкој за време Првог светског рата

Област	пострадали	гробља	ексхумовани	гробља	неексхумовани	гробља
Чешка	7.108	185	6.603	46	505	139
Моравска и Шлезивија	1.232	54	1.182	52	50	11
Словачка	8.285	147	171	2	8.114	146
Поткарпатска Русија	753	23	–	–	753	23
Укупно	17.378	409	7956	100	9.422	319

Извор: Црвчанин, М. [1932]. *Албум фототографија*. Архив Србије 15/63

Ако се узму до сада изнети подаци о највероватнијем броју српских логораша и пострадалих за 10 највећих од 300 логора на територији Аустроугарске, види се да их је било 236.807, што је више од 200.000, колико је званично процењено за Версајску мировну конференцију. Најмањи број сигурно утврђених жртава износи 59.524, уз процену да их је било и више од 64.597, што се приближава званично прихваћеном броју од 70.000 људи. Остаје и даље отворено питање броја логораша и пострадалих у њима за осталих 290 логора, под претпоставком да је коначан број логора 300 (Табела 2).

Табела 2. Број логораша и српских жртава у 10 највећих логора Аустроугарске за време Првог светског рата

Логор	укупно логораша	број српских логораша	до сада утврђено српских жртава	процена српских жртава
1. Арад – тврђава	–	11.000–15.000	4.317	> 4.317
2. Добој	–	45.791	8.000	10.000–12.000
3. Нађмеђер	–	21.000	5.927	> 7.000
4. Нежидер	–	14.500	9.700	> 9.700
5. Болдогасоњ	11.613 (1916)	11.613	7.000	> 7.000
6. Шопроњек	35.000–40.000	25.000+3.000	5.715	> 5.715
7. Маутхаузен	40.000	15.000	8.256	> 8.256
8. Ашах на Дунаву	–	10.903	5.362	> 5.362
9. Хајнрихсгрин	66.000	40.000	2.573 гробних м.	> 2.573
10. Браунау (Бохемија)	35.000	35.000	2.674 гробних м.	> 2.674
Укупно	299.807	236.807	59.524	> 64.597

Извор: саставио аутор на основу претходно изнетих података и литературе коришћене у овом раду

Поред утврђивања броја логора, логораша и умрлих у њима, веома је важно утврдити и околности под којима су логори функционисали, њихов режим рада и живота, као и стање око њих. Сви који су писали о логорима, било преживели логораша или научници истраживачи, изнели су општу слику и главне узроке масовног умирања у њима. Од низа узрока смрти логораша највише се истичу: локација логора, смештај логораша, глад, присилни рад, лоша хигијена, неадекватна здравствена заштита, болести и заразе, кажњавање и пљачкање логораша итд. Како је истакао преживели логораш Расински: „Ово је довољно да се све разуме. Од сталне глади, рђавих барака, кињења, терања на рад и мучења, долази малокрвност, а затим туберкулоза. Мртви у ... гробљу не говоре...” [Николић Расински, 1919].

Локација логора. По правилу логори су подизани у нездравим деловима Аустрије, Мађарске, Чешке и Моравске, у близини великих водених објеката, крај ритова Дунава и других река, као и поред Нежидерског и Блатног језера, што је уз оштрију климу него у Србији константно нарушавало здравље људи. Нарочито су били тешки услови живота у логорима на територији тадашње Угарске.

Смештај логораша. Сем казамата Арадске тврђаве и коњушница у Добоју и Нежидеру, у почетку су логори били под отвореним небом, ограђени бодљикавом жицом, а логораша веома слабо одевени и обувени, изложени киши и снегу, да би им касније биле направљене импровизоване дрвене бараке, у којима су лежали на земљи или слами, где се мало или уопште није ложило, а зиме су биле веома оштре и дуге. Многи логораша су се смрзли, а према броју мртвих фигуративно се мерила спољашња температура.

Глад у логорима била је стална и свакодневна. Током 1914. године била је донекле и подношљива, да би већ почетком 1915. године залихе хране брзо нестале, тако да је глад почела да хара. У прво време, према нормама исхране, логораша су дневно добијали један кувани оброк, углавном једноличан и неукусан (редак кромпир, купус, шећерна и сточна репа и врло ретко – редак пасуљ), а ујутру и увече ерзацкафу. Уз то су добијали по један хлеб од 750 грама, који је дељен на тројицу, и „једном недељно сваки робијаш је добијао 100 грама меса – крвавице и саламуре”. Касније, уместо и таквог варива, кувана је чорба у којој је на 3.000 литара воде стављано „по неколико килограма млевене траве, жуте или сточне репе или лишћа од купуса” без масти или меса [Ђуковић, 2002]. Хлеб је смањен на 500 грама, и то са измењеним саставом на трећину хлебног брашна, а остало је била проја, млевени кестен и др. На крају хлеб је сведен на 350 грама на тројицу логораша. Норме хране биле су спале испод биолошког минимума, тако да су људи чупали и јели траву по логорима, а са животињама се

отимали око помија на љубриштима. Велики, ако не и највећи, број умирао је од глади и са лудачким халуцинацијама.

Такво стање видео је др Живко Топаловић, који је по обиласку аустроугарских логора поднео извештај Влади Краљевине Србије на Крфу, у којем је поред осталог навео: „Аустријски и наши лекари вршили су секцирања, прегледали и мерили лешеве. Било је лешева одраслих људи, који нису тежили више од 30 килограма” [Топаловић, 1918]. Ублажење глади логораша почело је добијањем пакета са храном од својих породица, од Владе Краљевине Србије и Црвеног крста, Кола српских сестара и пријатеља из окупиране Србије, као и хуманитарних организација, добротвора и пријатеља Србије из света. Међутим, скоро половина тих пакета била је делимично или потпуно покрадена пре уручивања логорашима. Савезници су половином 1917. године формирали Комитет за помоћ заробљеницима, са седиштем у Паризу, који је у све логоре вагонима слао храну из Берна (Швајцарска), а пошиљке је примао одбор логораша и представник команде логора, чиме је спречавано логорско особље да ту храну отима.

Испуљивање логораша шешким и ојасним радом такође је било константно. Логораша су замењивали аустроугарску радну снагу која се налазила на фронтима. Првенствено су били ангажовани на оним радовима које су аустроугарски грађани избегавали или одбијали. Српски логораша радили су у рудницима угља, каменоломима, у фабрикама, посебно наоружања, хемијских средстава и војне опреме, градили су путеве, пруге, водоводе, регулисали водотоке, секли и транспортовали дрва и грађу, чак по снегу и мразу на Карпатима, преносили на леђима разне товари преко пољско-руских мочвара, обрађивали пољопривредна имања велепоседника итд. Без заштитних средстава, хране, одеће, обуће, хигијене, санитета и одмора терани су и малтретирани да што дуже раде да би постигли што већи учинак.

Посебним опасностима били су изложени српски заробљеници на Италијанском и Руском фронту када су у ватреној зони копали ровове, носили муницију, износили рањенике, утврђивали предње положаје жицама, када су на неприступачним теренима топове извлачили конопцима или износили на леђима муницију и грађевински материјал за утврђивање артиљеријских ватрених положаја, где су услед унакрсне ватре зараћених страна „многи војници рањени и изгинули, а множина их је промрзла” [Топаловић, 1918].

Лична и колективна хигијена логораша у свим логорима била је испод елементарних потреба. У почетку није било довољно обезбеђено ни воде за преживљавање, а камоли за умивање, купање и прање, а ни сапун им уопште није дељен. Радили су, живели и спавали у истој одећи, а веш су мењали после више месеци. Услед слабе личне и колективне хигијене у

логорима су се јављале вашке, које су се брзо преносиле на све логораше, а са њима су се преносиле и заразе. Побољшања водоснабдевања логора била су спора, али су ишла ка побољшавању хигијенских прилика.

Здравствена заштитна логораша. Према хашким конвенцијама Аустроугарска је била дужна да свим ратним заробљеницима и интернирцима у логорима створи нормалне услове живота, задовољи основне животне потребе, штити психичко и физичко здравље, одржава функције живота и лечи болесне и рањене. Међутим, према извештају Ж. Топаловића (1918) санитарска служба и лекарска нега по аустроугарским логорима такорећи није ни постојала. Недостајали су лекари, болничари, лекови, просторије за болеснике и др., због чега таква служба није могла ни да спречи ни да излечи болести које су масовно харале. Чак је у неким случајевима ширења епидемије званично лекарско особље напуштало логоре и заражене остављало на бригу лекарима из редова логораша, којих је такође било мало. Зато се са правом може поставити питање да ли је непредузимање мера за сузбијање епидемија, лечење болесних и непружање заштите здравља здравима последица случајности, нехата, неодговорности и немогућности, или је у питању свесна, перфидна, планска и организована политика уништења улогореног народа?

Болести и заразе које су помориле највећи број логораша биле су: пегави и трбушни тифус, дизентерија, туберкулоза, запаљење плућа, запаљење бубрега, запаљење трбушне марамице, гангрена, менингитис, а мањи број преминуо је од последица рањавања, склерозе, маларије, запаљења слепог црева и др.

Кажњавање логораша. Обесправљеност логораша била је потпуна. Нису постојале кодификације дисциплинских грешака, престапа ни кривичних дела, врсте и висине казни, надлежности у изрицању казни и начинима њиховог извршавања. Све то присвојила је команда логора, која је и тужила и судила и извршавала пресуде. Све је зависило од моменталног расположења људи из команде. Од команданта до стражара сви су тукли, малтретирали и понижавали затворенике, што је увек извршавано јавно. Кажњавани су забраном узимања хране, које ионако није било довољно, што је убрзавало њихово умирање. Теже казне, за покушај бекства, биле су: везивање за колац иза леђа, затвор до 30 дана или вешање на стуб или дрво за ноге са главом окренутом на доле, као и смртна казна. Везивање логораша за колац вршено је унакрсно: лева рука десна нога и десна рука лева нога, уз стављање букагија на ноге и без ослонца на земљу, где би страдалник остајао на јавном месту и до шест сати. Затвор је извршаван у самици до 30 дана, с тим што би стражари кажњеника тукли једном или два пута дневно. Вешање са главом надоле у трајању од два сата често је изазивало несвестице, да би их скидали са стуба да се освесте и поново

враћали назад до испуњења времена казне. Често би кажњеницима у таквом положају потекла крв на нос и уста и тако би умирали. Смртна казна најчешће се извршавала вешањем, а у логору Нежидер према налазима Рајса (1918) „као казна коришћено је такође печење живих људи”.

Пљачкање заробљеника било је многобројно и разноврсно. Од почетка пљачке су вршене путем разних претреса у којима је одузиман новац, накит, сатови и други предмети од вредности. Српским логорашима нису дозвољавали пријем новчаних пошиљки од својих породица, него су тај новац стављали на депозит, који никада више нису добили. Уместо новца добијали су новчане бонове који су били и по четири, пет пута обезвређени у односу на добијени новац. Бонове су могли користити само у логорским кантинама, где су куповали храну која им је на разне начине била ускраћивана кроз следовања.

Сл. 14. Новчани бон из логора Болдогасоњ

Писање породицама испрва било је временски ограничено, да би касније било дозвољено масовно, али не из хуманистичких већ из шпијунских разлога, јер је аустроугарска обавештајна служба контролисала преписку логораша, убацивала се у њу и на тај начин пратила стање српске војске на фронтима у Србији.

*

Сви наведени узроци помора људи у логорима деловали су кумулативно, а највећи данак узела је глад, болести и заразе, као и тешки и опасни радови. Глад је била примарна. Расински је писао: „Грчевито као гладна звер, летели смо за хлебом... Хлеба, хлеба, само хлеба! – орили су се вапајни узвици... Тако је аустро-угарска инквизиција то удесила, да те неосетно и постепено доведе до смрти. И онда ником ништа. Циљ је постигнут: да је наших сваким даном све мање! Систематско истребљење!” [Николић Расински, 1919].

Аустроугарска је на крају свог постојања називана тамницом народа, а то је заиста и потврдила током Првог светског рата (1914–1918). Логори

које је формирала показали су се као ефикасно средство за масовно уморство великог броја људи. Када су српски логораши у питању, у логорима Аустроугарске умирали су не само ратни заробљеници, него и цивили, жене, деца и старци од 1 до 101 године, што говори да је постојала намера да се српски народ уништи заједно са његовом војском. Како су логори из Првог светског рата масовно поновљени и у Другом светском рату, постаје јасно да су логори од почетка били плански пројектовани као најефикасније средство за извршење геноцида током њиховог трајања.

ЦИТИРАНИ ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

- Архив Војске Србије (1915). Војска Краљевине Србије, Кутија 12, Фасцикла 2, док бр. 22. Српски заробљеници у логору Хајнрихсгрин (1–28).
- Архив Војске Србије (1916). Пописник бр. 5, К–400А, Ф–3, док. бр. 1–11. *Број зајоченика по логорима за 1916. годину*.
- Архив Југославије (1921а). Војна гробља, Фонд 63, Фасцикла 231. *Ситуациона скица гробља заробљеника логора у Јиндриховицама*. Праг, 1921.
- Архив Југославије (1921б). Војна гробља, Фонд 63, Фасцикла 231. *Ситуациона скица гробља заробљеника логора у Броумову*. Праг, 1921.
- Архив Југославије (1926). Војна гробља, Фонд 63, Фасцикла 231. *Оверен књигопродажни уговор са власником земљишта*. Краслице, 1926.
- Архив Србије (1914–1918 а). РГ II/1. *Посмртнице српских страдалица у логору Болдојасоњ (гео)*.
- Архив Србије (1914–1918 б). РГ VI/1. *Рејсџар српских војника и цивила који су умрли за време Првој светској рата у логорима на подручју Мађарске (гео)*.
- Архив Србије (1921). РГ VIII/1. *Списак померних инхиерираних и заробљених Срба сахрањених у арадском „долњем гробљу”*. У Араду 12 (25). маја 1921. год. сачинио јереј Урош Ковинчић, администратор парохије арадске.
- Архив Србије (1914–1918 в). РГ XII/5. *Подаци о умрлим рајницима Краљевине Југославије сахрањеним у Чехословачкој републици а прикупљени по решењу Одбора за извршење закона о народном признању заслужним за Отаџбину...*
- Видовић, Ж. (2013). *Логораши су последња српска национална елија*. Београд: Интервју Наташе Јовановић за *Печай*, 15. март 2013. године.
- Ђуковић, И. (2002). *Нађмеђер: Аустроугарски логор за Србе*. Београд: Сигнатуре. 416 с.
- Митровић, А., Ивић, П., Живковић, Д., Палавестра, П., Медаковић, Д., Самарџић, Р. Тешић, В. (1994). *Историја српског народа од Берлинској конфереса до уједињења 1978–1918*. књ. 6, том 2. (друго издање). Београд: Српска књижевна задруга.
- Кривокапић, Д. (1976). *Сећања из Нежидерској лагера 1914–1918. године и белешке са присилној рада у лагерима Бора 1943. године*. Матарушка бања: Душан С. Кривокапић (самоиздат).
- Опачић, П. (1994). *Политика геноцида Аустроугарске против Срба у првом светском рату. Војноисторијски гласник*, 1–2, 47–78.
- Панић, Б., Жарков, С., Кристеа, М., Качора, А. (1994). *Арадска шврђава – Аустроугарски логор за истребљивање Срба 1914–1918*. Темишвар: Демократски савез Срба и Карашевака у Румунији.

- Паравац, Д. (1990). *Добојски лојор (Хроника о аустроугарском лојору инјернираца у Добоју 1915–1917. године)*. Добој: РО „Глас комуна” и Радио-Добој.
- Рајс, А. (1919). Извештај поднет господину председнику Министарског савета Краљевине Србије од стране Р. А. Рајса, доктора наука, професора на Универзитету у Лозани (Швајцарска), од 1. 3. 1919. године. У: Бојковић, С., Пршић, М. (2000). *Страдање српског народа у Србији 1914–1918 – Документа*. Београд: Историјски музеј Србије.
- Речник МС (1967–1976). *Речник српскохрватској књижевној језика*. Нови Сад: Матица српска – Матица хрватска, књ. 1–3, Матица српска, књ. 4–6.
- Николић Расински, М. К. (1919). *Нежидерска епопеја, први део*. Нови Сад: Издање књижарнице Светозара Ф. Огњановића.
- Сектор за БИЗ (2009). *Капалој српских војних меморијала и места страдања изван државне територије Републике Србије*. Београд: Република Србија, Министарство рада и социјалне политике, Сектор за борачку и инвалидску заштиту.
- Соколовић, М. (1986). *Зејтинлик српско војничко гробље*. Београд: Републички завод за заштиту споменика културе. 180 с.
- Стојанчевић, В. (1989). *Цивилни интернирци у логорима Аустроугарске и Бугарске у време Првог светског рата. Сиварање југословенске државе 1918. године*. Београд: Научна књига, стр. 403–407.
- Стојиљковић, Д. (1995). *Плава Дунавска гробница Маутхаузен 1914–1918. 1938–1945*. Београд: Секција концентрационог логора Маутхаузен.
- Тешић, Љ. (2002). Шпијунирање српских писама (фелтон). Београд: „Глас јавности”, 31. јануар 2002.
- Топаловић, Ж. (1918). *За наше заробљенике*. Крф.
- Ђоровић, В. (1920, 1996). *Црна књига. Пајџе Срба Босне и Херцеговине за време свешкој раја 1914–1918. године*. Београд: Удружење ратних добровољаца 1912–1918. године, њихових потомака и поштовалаца Београд – подружница Требиње.
- Црвчанин, М. (1932). *Албум фоотографија*. Архив Србије 15/63.
- Berenanová, R., Bružeňák, V. (2012). *Ozvěny Velké války – zajatecký tábor Jindřichovice 1915–1918*. Sokolov: Museum Sokolov, příspěvková organizace Karlovarského kraje.
- Floiger, M., Gober, K. H., Guber, O., Huber, H. & Naray, J. (2011). Die Geschichte des Burgenlandes. *Österreich Journal*, 100, 81–90.
- Gusenbauer, E. (1977). Auf den Spuren einer vergessenen Zeit. Das in Kriegsgefangenenlager Mauthausen 1914 bis 1918. *Oberösterreichische Heimatblätter*, 51. Jahrgang, Heft ½, Herausgegeben vom Institut für Volkskultur, 13–23.
- Hurch, B., Niklas Bender, N. & Müllner, A. (2006). *Leo Spitzers Briefe an Hugo Schuchardt*. Berlin: Walter de Gruyter GmbH & Co. KG. 436 p.

ИНТЕРНЕТ ИЗВОРИ

- Стојичић, Ђ., Ђуковић, И. (1996). *Маузолеј српских заробљеника и инјернираца из Првој свешкој раја Јиндриховице (Jindřichovice) Срез Соколов, Чешка Република*. Праг: Амбасада Савезне Републике Југославије. Српско војничко гробље у Јиндриховицама <http://www.secanje.nl/sr/srpskagrobља/jindrihovice/>

MASS MORTALITY OF SERBIAN PRISONERS OF WAR AND
INTERNED CIVILIANS IN AUSTRO-HUNGARIAN CAMPS DURING
THE FIRST WORLD WAR 1914–1918

by

MIRČETA VEMIĆ
Geographical institute „Jovan Cvijić” SASA,
Đure Jakšića 9, 11000 Belgrade, Republic of Serbia
E-mail: m.vemic@gi.sanu.ac.rs

SUMMARY: This paper discusses the massive use of camps by the Austro-Hungarian Empire during the First World War, 1914–1918, in order to achieve its war aims, being the most prominent country of the Central Powers. The camps were founded for each nation separately. There were at least 300 camps, out of which ten were large. There were captivated Serbian prisoners of war, but unlike other nations, there were also Serbian civilians interned, which was prohibited by Geneva conventions. In these camps, there was a mass mortality of Serbian inmates aged 1 to 101 years. The final number of imprisoned and killed Serbs has not been determined, but it is considered to be much higher than the estimated number accepted at the peace conference in Versailles. From the previous research the main causes of their suffering can be seen. These are hunger, inadequate housing of the inmates, the location of the camps, heavy forced labor, poor hygiene and health care, illness and disease, punishment and looting of detainees, etc. All camps operated by the same principle and achieved the same war results: the mass mortality of the imprisoned people. Given that the camps were massively opened during the Second World War by the same countries, it is clear that from the beginning they were planned and designed as the most efficient means of genocide against the Serbs.

KEYWORDS: First World War, Serbs, Austria-Hungary, camp, prisoners of war, interned civilians

КВАЛИТЕТ ЖИВОТА У СЕОСКИМ НАСЕЉИМА

ЈЕЛЕНА БОКИЋ

24000 Суботица, Република Србија
Е-адреса: jelenabokic86@gmail.com

ЈОВАНА ЧИКИЋ

Универзитет у Новом Саду, Природно-математички факултет
Департаман за географију, туризам и хотелијерство
Трг Доситеја Обрадовића 3, 21000 Нови Сад, Република Србија
Е-адреса: jovanacikic@gmail.com

САЖЕТАК: Циљ руралног развоја, без обзира на који начин и из које теоријске перспективе се овом проблему прилази, јесте унапређење квалитета живота људи који живе у сеоским насељима. Ово питање је веома сложено јер зависи од низа објективних и субјективних чинилаца, карактеристика саме сеоске заједнице, али и обележја њеног просторног, економског, социјалног, културног окружења. У раду се анализира утицај одабраних индивидуалних и социокултурних обележја домаћинства, као и места становања на процену квалитета живота становника сеоског насеља Станишић. Истраживањем је потврђен израженији утицај социокултурних обележја (руралних) домаћинства на оцену квалитета живота у којима је очигледнији утицај просторне димензије друштвене структуре.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: квалитет живота, димензије квалитета живота, сеоска насеља, студија случаја, социокултурна обележја

УВОД

Квалитет живота, као предмет и истраживачко оруђе, среће се у различитим социолошким и сродним анализама савременог српског села. При томе се, најчешће, над квалитетом живота људи у селима ставља велики знак питања. Међутим, систематичних истраживања овог проблема у српској (руралној) социологији нема много. На основу доступних референци закључује се да се мањи број домаћих аутора непосредно бавио истраживањем овог проблема [Кокović 1997; Vukadinović 1996; Petrović, Radmilović 1999]. Поред њих, ту су и аутори који се квалитетом живота баве истражујући друге руралне феномене [Миладиновић 2010; Bogdanov,

Tomanović, Cvejić, Babović, Vuković, Majdak 2011; Cvejić, Babović, Petrović, Bogdanov, Vuković 2010]. Овим, као и иностраним истраживањима, заједничко је да квалитет живота посматрају као мултидимензионалан феномен који одсликава међузависност различитих сфера друштвеног живота [Fahey et al. 2004].

КВАЛИТЕТ ЖИВОТА И РАЗВОЈ (СЕОСКИХ) ЗАЈЕДНИЦА

Како је реч о мултидимензионалном феномену, дефинисање квалитета живота није нимало једноставан задатак. На основу прегледа релевантних референци, Вулетић и Мизајон [Vuletić, Misajon 2011: 9] наводе стотинак дефиниција и модела квалитета живота. Тако се под квалитетом живота подразумева „опште осећање благостања” [Campbell et al. 1976, наведено према: Schuessler and Fisher, 1985: 131]. За Агостинија и Фантинија [Agostini, Fantini 2008: 488] то је „саставна карактеристика система који се зове заједница” која има „за циљ да омогући људима, колико год је то могуће, да остварују своје циљеве и имају избор тражењу идеалног животног стила” [Shucksmith, Cameron, Merridew Pichler 2006: 1]. На сложеност појма указује и Свирчић Готовац [2006: 107] када каже да квалитет живота чине „бројне саставнице или елементи које су индикатори одређене разине становања, образовања, увјета рада, здравља, одмора и рекреације (слободног времена), те прехране”. Квалитет живота непосредно је повезан са могућношћу појединаца и/или друштвених група да задовоље своје потребе као покретаче људског деловања [Markov 2008: 80]. Овде се под квалитетом живота подразумевају начин, обим и ниво на којем појединци и/или друштвене групе успевају да задовоље своје индивидуалне и групне потребе, а који је у складу са њиховим вредносним системом и прихваћеним нормама друштвеног деловања.

На основу претходног, јасно је да је квалитет живота суштински условљен карактеристикама неког друштва. Он је резултат начина друштвеног живота који представља „историјски створен облик структурисања битних друштвених односа појединаца и група... према природно датим и цивилизацијски створеним условима, према културно усвојеним потребама, интересима, вредностима и нормама понашања и деловања” [Митровић 1998: 365]. То значи да обележја друштвених улога и положаја појединаца/друштвених група детерминишу њихову могућност да задовоље потребе, као и начин на који ће процењивати степен њиховог задовољења. С друге стране, друштво одређује шта је то пожељан квалитет живота, која ће његова димензија превладати. На тај начин обликују се реалне манифестације овог феномена.

Квалитет живота се у овом раду анализира из руралносоциолошке перспективе и доводи се у везу са развојем села. Притом, добро је познато да

не постоји јединствена и опште прихваћена дефиниција руралног развоја. Овај централни руралносоциолошки појам схвата се различито, у зависности од теоријске оријентације аутора, културног миљеа којем припада, степена развијености сазнања и сл. Тешкоћи јединственог дефинисања руралног развоја доприноси и чињеница да је он у исто време и „процес, феномен, стратегија, али и дисциплина” [Singh 2009:3].

Оно око чега се рурални социолози слажу јесте да је унапређење квалитета живота циљ руралног развоја. Мозли [Moseley 1996: 20, наведено према: Moseley 2003: 4] истиче да је рурални развој „дугорочан и одржив процес економских, социјалних, културних и промена у животној средини креираних ради јачања дугорочног благостања целокупне заједнице”. На посредан начин о овом говори и Стојанов [2004: 337] када каже да је „руралност специфична укупност друштвених односа у којима се одвија сељачки живот. Зато се рурални развој остварује у сељачкој кући, покућству, и опреми, начину исхране, облачења, становања, радном и слободном времену, обрасцима мишљења, понашања, веровања и свега онога што чини живот села”. Стојанов [2004: 335] указује на то да промене у одређеном начину живота сеоског становништва подразумевају и промене у квалитету руралности као специфичног типа односа.

Зашто је питање квалитета живота у сеоским заједницама теоријски релевантно? Овај проблем посебно се апострофира услед промена у начину на који се дефинишу планови и програми (руралног) развоја. Наиме, од средине 20. века, пракса планирања руралног развоја све више се окреће тзв. *bottom-up* планирању. Теоријске анализе, а још више практични покушаји његовог планирања смештају се у оквире партиципативног приступа којим се утврђују и анализирају реалне потребе и могућности руралне популације да активно учествује у реализацији развојних мера и активности [Самарџија 2004]. Овај приступ близак је идеји *community building-a* (*community planning-a*). Партиципативни и *community building* приступ „повукли” су за собом и истраживање унутрашњих развојних капацитета локалних заједница, друштвених група и/или појединаца да дефинишу (реалне) друштвене циљеве и, сходно њима, идентификују и анализирају расположиве (унутрашње) капацитете за њихово остваривање, у складу са теоријом неоендеогеног руралног развоја. Наведене промене имају, у суштини, заједничку основу и заједнички циљ – како друштвени развој сеоских заједница прилагодити потребама и могућностима специфичног физичког и социјалног простора. Поменути приступи и идеје пружају теоријски, а још више практични одговор на питање како омогућити одрживост развојних промена, а тиме и континуитет (жељеног) квалитета живота. На овај начин (треба да) се остварује равномеран развој друштвено-просторних целина. Тиме се, заправо, настоји да се обезбеди

боља унутрашња функционалност делова друштвеног система. Тако се борба за унапређење квалитета живота види као средство за укидање друштвене маргинализације.

У чему лежи друштвена актуелност анализе квалитета живота у нашем селу? Наиме, постсоцијалистичка трансформација у Србији довела је до бројних промена у (руралној) структури које се реперкутују на могућности руралне популације да задовољи своје потребе. Тако, демографску слику села обележавају депопулација и сенилизација. Већина села у Србији нема развијену ни инфраструктуру ни супраструктуру. Мрежа сеоских насеља (као и мрежа насеља у Србији уопште) показује озбиљне недостатке у функционисању, услед високог степена централизираности. Рурална економија не функционише. Сеоско становништво је знатно чешће изложено сиромаштву. Унутар слоја пољопривредника долази до раслојавања [Шљукић 2009]. Сеоска култура „заглављена” је између традиционализма и масовне културе. Јасно је да овакав контекст савремене српске руралне друштвене структуре даје истраживању квалитета живота посебну актуелност.

ИНДИКАТОРИ КВАЛИТЕТА ЖИВОТА

Планирање руралног развоја, а још више мерење и оцењивање његових резултата, нужно подразумева дефинисање и избор адекватних индикатора. У литератури се најчешће наводе субјективни и објективни индикатори квалитета живота [Slavuj 2012; Pospěch, Delín, Spěšná 2009; Fahey et al. 2004]. У субјективне индикаторе убрајају се они који се односе на личну перцепцију благостања. Они преовлађују у тзв. америчком моделу истраживања квалитета живота [Gabrić Molnar 2010: 497] и односе се на „индивидуалну процјену објективног стања околиша и властита живота” [Slavuj 2012: 81]. Објективни индикатори квалитета живота подразумевају „оне који се могу непосредно измерити” [Pospěch, Delín, Spěšná 2009: 285]. Они су типични за тзв. скандинавски модел анализе. Најчешће, то су економски индикатори (стопа запослености, доходак *per capita*). Ови индикатори су дуго времена били једино мерило квалитета живота. Међутим, након што је утврђено да пораст економског благостања не значи нужно и пораст квалитета живота, објективним индикаторима додати су и други индикатори (образовање, здравствена заштита, квалитет животне средине, становање, политичке слободе и поверење у друштвене институције и сл.).

Од 2011. године, EUROSTAT користи QoL индикаторе (*Quality of Life Indicators*). Њима се мери осам димензија благостања.¹ При Евро-

¹ Више на: http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/quality_life/introduction.

фонду (Eurofound – *European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions*) формирана је база података о статистичким подацима квалитета живота (*EurLIFE*). Базу чине подаци прикупљени у Европском истраживању квалитета живота (*European quality of life survey – EQLS*) [Anderson, Mikulic, Vermeylen, Lyly-Yrjanainen, Zigante 2009] и сличним истраживањима. Сама база заснива се на подацима о укупно 160 индикатора класификованих у 12 група.²

Вулетић и Мизајон [Vuletić, Misajon 2011: 9] наводе да се, и поред бројних разлика које постоје у дефинисању овог појма и одређивању (типова) његових индикатора, уочава да постоје одређене димензије квалитета живота које се појављују као заједничке: здравље, емоционална добробит, материјално благостање, блиски односи с другим људима (породица, пријатељи, партнер, значајне особе), продуктивност, друштвена заједница и сигурност. Притом, оцена квалитета живота битно зависи од социокултурних обележја појединаца и њихових домаћинстава. Како истичу Денев и Купер [DeNeve, Cooper 1998], испитивање повезаности демографских и психолошких (социокултурних – прим. аут.) варијабли, те објективних индикатора квалитета живота, представља занимљив допринос разумевању комплексних механизма који се налазе у подлози човековог доживљаја задовољства сопственим животом.

На основу претходних ставова, у раду се пошло од неколико претпоставки. Прва је та да сеоска популација има специфична социокултурна обележја, која су резултат обележја руралне структуре. У контексту идеје о неоендогеном руралном развоју претпоставља се да специфична социокултурна обележја сеоске популације утичу на могућност задовољавања потреба. Зато се у овом раду оцена квалитета живота анализира у функцији две групе чинилаца: лична социокултурна обележја (пол, образовање, занимање) и социокултурна обележја домаћинства (висина укупних редовних прихода, порекло прихода, оријентација производње) испитаника. Сматра се да социокултурна обележја домаћинства имају највећи утицај на оцену квалитета живота јер се у њима лакше „чита“ утицај просторне димензије друштвене структуре. Поред тога, анализира се и јачина утицаја сваког од наведених обележја понаособ. Претпоставља се да занимање и порекло прихода најзначајније одређују задовољство квалитетом живота.

Анализа квалитета живота овде је значајно редукована³ и обухвата шест димензија: становање (два индикатора), доступност институција и организација (један индикатор), саобраћајну повезаност (један индикатор),

² Више на: <http://www.eurofound.europa.eu/areas/qualityoflife/eurlife/index.php>.

³ Реч је о истраживању које је спроведено као испитна обавеза на докторским студијама.

партиципацију у друштвеном животу локалне заједнице (три индикатора), економска и временска димензија (по један индикатор). Без обзира на то, она ипак омогућава елементаран увид у квалитет живота људи у селу.

МЕТОД РАДА И ИЗВОРИ ПОДАТАКА

Истраживање квалитета живота у селу овде је конципирано као студија случаја. Јединица истраживања је село Станишић (Сомбор). Село има 3.987 становника [Попис, Становништво, књига 2, 2011: 71]. Од општинског седишта удаљено је око 25 км. Више од 40% активног становништва које обавља занимање запослено је у примарном сектору [Попис, Становништво, књига 6, 2004: 80], а индивидуални пољопривредници чине 52% укупно запослених у примарном сектору. У селу постоје и раде амбуланта, три културно-уметничка друштва, библиотека, предшколска установа, основна школа, добровољно ватрогасно друштво, два еколошка покрета, удружење жена, шест спортских клубова. Поред овог, у Станишићу постоји и апотека, пошта, продавнице мешовите робе и полицијска станица.⁴

Потребни подаци прикупљени су анкетним истраживањем на случајном узорку испитаника.⁵ Како се као један од индикатора квалитета живота узима и партиципација у јавном животу локалне заједнице, елиминациони критеријум за избор испитаника у узорак била је доња старосна граница од 20 година.

АНАЛИЗА КВАЛИТЕТА ЖИВОТА У СЕЛУ – ДИМЕНЗИЈА: СТАНОВАЊЕ

С обзиром на степен развијености савременог српског друштва, на први поглед могло би се сматрати излишним узимање у обзир анализе становања као димензије квалитета живота. Међутим, ова димензија квалитета живота ипак је и данас оправдано актуелна. Питање нижег квалитета, па чак и супстандардног становања, везује се за нижи општи степен друштвене развијености, као и за нижи социјални статус. Претпоставља се да разлике у квалитету живота испитаника из села и града нису толико изражене у домену површине расположивог простора колико у опремљености домаћинства. Осим овог, сматра се да је извор прихода важан фактор који детерминише ову димензију квалитета живота.

Резултати истраживања показују мање разлике у структури стамбеног простора испитаника према месту становања. Тако, испитаници у

⁴ Помоћу донација USAID-а, део институција је обновљен, а рад у њима је осавремењен.

⁵ Ради поређења, прикупљање података вршено је на узорку мештана села Станишић и грађана Суботице.

селу (57%) најчешће располажу средњом величином стамбеног простора (50–100 м²). Међу испитаницима из града више је оних (43%) који располажу већим стамбеним простором (преко 100 м²), али је већи и удео оних који располажу малим стамбеним простором до 50 м² (13% према 0 испитаника у сеоским насељима). Ово указује на присутније социјално диференцирање градских испитаника.

Сеоску популацију карактерише диференцирање величине стамбеног простора према извору прихода у домаћинству. Резултати потврђују претпоставку да извори прихода у домаћинству одређују склоност према појединим врстама инвестиција, као и њихове реалне могућности.⁶ Ако се површина стамбеног простора посматра као израз инвестиције у непроизводне факторе (што је обележје тзв. стагнатних сеоских газдинстава), онда је разумљиво зашто чисто пољопривредна газдинства имају најмању стамбену површину. С друге стране, мешовита газдинства располажу највећим просечним површинама стамбеног простора услед двоструких извора у породичном буџету, специфичног односа према улагању и сл.

Други индикатор димензије становања подразумева опремљеност домаћинства. Истраживање показује да значајнијих разлика у утицају појединих социокултурних обележја на величину и опремљеност стамбеног простора нема. Значајније разлике у опремљености домаћинстава у селу и граду присутне су само у поседовању савремених техничких средстава (нпр. клима) и средстава комуникације (интернет⁷). Такође, и овде се „чита“ утицај извора прихода као чиниоца који доприноси унутрашњој диференцијацији сеоских домаћинстава у погледу поседовања савремених средстава комуникације и извора информисања, тако да су непољопривредна домаћинства та која их у највећем броју поседују.

АНАЛИЗА КВАЛИТЕТА ЖИВОТА У СЕЛУ – ДИМЕНЗИЈА: ДОСТУПНОСТ ИНСТИТУЦИЈА И ОРГАНИЗАЦИЈА

Недовољна супраструктурна опремљеност сматра се једним од узорака, али и последица недовољне развијености сеоских заједница. Доступност институција и организација у насељу зависи од његове демографске величине, положаја у мрежи насеља, функционалности, степена развијености, близине већег (урбаног) центра и сл. И овде су потврђени недостаци у супраструктури у селу. При томе, они нису драматични као што би то био случај код нпр. примарних, саобраћајно изолованих села. Конкретно, село

⁶ Између извора прихода и површине стамбеног простора постоји слаба, али у односу на остале варијабле израженија позитивна корелација (PC=0,185).

⁷ Међу испитаницима из села ²/₃ наводи да у домаћинству поседује интернет, док у граду интернет у домаћинству поседује чак 87% испитаника.

Станишић поседује базичне институције и организације нужне за живот становника. Међутим, приметан је недостатак културних и образовних институција вишег реда (нпр. биоскоп, позориште, средња школа), као и организација за економско пословање (банка). Уједно, већина испитаника из села наводи да им ове институције највише недостају ($\frac{3}{4}$ испитаника). Недостатак културних и образовних институција непосредно је повезан и са начином на који се проводи слободно време које је, пре свега, усмерено на остваривање културних потреба вишег реда.

АНАЛИЗА КВАЛИТЕТА ЖИВОТА У СЕЛУ – ДИМЕНЗИЈА: САОБРАЋАЈНА ПОВЕЗАНОСТ И ИНФРАСТРУКТУРА

Проблем инфраструктурне опремљености српског села и даље је актуелно питање. У војвођанским селима, мање од половине станова (48,7%) прикључено је на јавни водовод, а свега 5,6% је у систему јавне канализације. У систему централног грејања је $\frac{1}{4}$ сеоских станова у Војводини, а прикључак на гасовод има $\frac{1}{5}$ станова. Без инсталација је 1% сеоских станова у Војводини [Попис, Станови, књига 24, 2013].⁸ Овај проблем уочава се у и селу Станишић. Кључни проблем је недостатак изграђене канализационе мреже. Такође, свега 6% испитаника из села има централно грејање (за разлику од $\frac{3}{4}$ градских испитаника).

Инфраструктурна опремљеност односи се и на саобраћајну повезаност села. Овај аспект анализирани димензије квалитета живота битан је ако се на уму има недостатак појединих институција и организација у селу битних за задовољење потреба његових становника. С обзиром на географски положај (на главном путу Сомбор–Суботица), разумљиво је да испитаници у већини указују на то да је село добро саобраћајно повезано са осталим насељима у општини ($\frac{2}{3}$ испитаника из села), осталим општинама у близини (53%), као и удаљеним општинама (53% испитаника из села). Значајнијих разлика у ставовима испитаника из сеоског и градског насеља о повезаности места становања са наведеним категоријама насеља нема, као што нема ни значајнијих корелација које би указале на израженије деловање неког од личних или социокултурних обележја домаћинства на оцену инфраструктурне опремљености и саобраћајне повезаности.

⁸ За разлику од овог, 93,3% станова у градовима у Војводини је у систему јавног водовода и 72,4% у систему јавне канализације. Више од половине станова у градовима (55%) је у систему централног грејања, а свега 0,28% је без инсталација.

АНАЛИЗА КВАЛИТЕТА ЖИВОТА У СЕЛУ – ДИМЕНЗИЈА: ПАРТИЦИПАЦИЈА У ДРУШТВЕНОМ ЖИВОТУ ЛОКАЛНЕ ЗАЈЕДНИЦЕ

Учествовање грађана у јавном животу друштвене заједнице показује степен демократичности друштва у оба смера: од институција према грађанима и обрнуто, од грађана према друштву. Притом, локална друштвена заједница узима се као релевантан оквир за анализу партиципације јер је непосредни друштвени миље у којем појединац/група задовољава већину потреба [Чикић 2012] и, на основу тога, процењује квалитет живота. Међу испитаницима, највише њих није задовољно радом локалних органа управе (42%). Ако се овом додају и они који су радом ових органа задовољни у мањој мери, тада чак $\frac{2}{3}$ испитаника има примедбе на рад локалне управе. Ово се, несумњиво, одражава и на њихову оцену квалитета живота. Разлике између ставова испитаника из села и града су најприметније међу онима који нису умели да дају оцену задовољства радом локалних органа управе (33% сеоских испитаника према 13% градских). Овај податак је веома индикативан за анализу партиципације јер указује на неколико важних проблема:

- недовољна информисаност становника села о раду локалних власти,
- њихова незаинтересованост и недостатак навике за (чак и пасивно) партиципирање у јавном животу,
- недостатак времена,
- став да је локална власт нешто „спољашње”, наметнуто, нешто што не води истински рачуна о селу и потребама његових житеља, па тиме није у фокусу интересовања сеоских становника.

У односу на одабране варијабле, уочава се да најизраженији утицај на задовољство радом локалних органа власти имају висина прихода (корелација средње јака и значајна), место становања (корелација средње јака и значајна) и образовање (корелација слаба, али значајна). Задовољство испитаника радом локалних органа власти опада са висином прихода у домаћинству испитаника ($PC = -0,432$). Радом ових органа незадовољнији су испитаници из града ($PC = -0,349$), као и образованији испитаници ($PC = -0,298$). Како су виши укупни приходи у домаћинству повезани са запослењем које се налази више на социјалној лествици, као и са вишим образовањем (што је карактеристика припадника виших друштвених слојева), то се ова негативна корелација тумачи тиме што ови испитаници чешће партиципирају у друштвеном животу заједнице и чешће су склони њеном критичком промишљању.

Потпунија слика о партиципацији као димензији квалитета живота добија се увидом у то да ли су испитаници лично спремни да се укључе у активности које би биле усмерене на решавање локалних проблема. Ста-

тистичка анализа не показује веће и значајније корелације између одабраних социокултурних обележја и спремности да се партиципира.⁹ Већина испитаника (62%) наводи да је спремна да се укључи у активности које би допринеле унапређењу квалитета живота. Реч је углавном о онима који нису задовољни радом локалних органа управе¹⁰ (63% испитаника у овој групи), а баве се непољопривредним делатностима. Жене и мушкарци подједнако показују заинтересованост за партиципацију у решавању проблема, без обзира на тип насеља, висину породичног буџета, тип домаћинства према извору прихода и сл. Иако немају проблема да идентификују главне проблеме са којима се суочавају, испитаници из села нешто су слабије заинтересовани да партиципирају у друштвеном животу заједнице.¹¹ Такође, међу испитаницима из самог села уочава се благо унутрашње диференцирање у вези са спремношћу да партиципирају у друштвеном животу заједнице. То значи да они који су млађи и образованији јесу спремнији да се активно укључе у решавање друштвених проблема.

АНАЛИЗА КВАЛИТЕТА ЖИВОТА У СЕЛУ – ЕКОНОМСКА ДИМЕНЗИЈА

Иако економски параметри нису једино нити истинско мерило квалитета живота, они јесу једна од његових важних компоненти. За њих (а пре свега зараду), чини се да важи правило да када су присутни, не изазивају велико задовољство, али када су одсутни, и те како изазивају незадовољство, јер непосредно блокирају задовољење потреба, па самим тим умањују квалитет живота.

С обзиром на постсоцијалистичку трансформацију, као и дугогодишњу економску кризу са којом се српско друштво суочава, нужно је било истражити колико су испитаници задовољни својим животним стандардом. Наиме, недостатак финансијских средстава и потреба дефинисања социоекономских стратегија опстанка појављују се као базични проблеми свакодневице већине припадника савременог српског друштва [Babović 2009; Matković, Mijatović, Petrović 2010]. Притом, полази се од претпоставке да је сеоска популација незадовољнија својим животним стандардом јер је он непосредно повезан са висином породичног буџета, а да су примања која „пуне” сеоски буџет нижа и несталнија у односу на урбану популацију. Такође, сматра се да и међу становницима села постоје разлике у степену

⁹ Између образовања, висине прихода и оријентације производње (понаособ) и спремности да се партиципира бележе се, у односу на остале варијабле, израженији коефицијенти корелације, али и они се могу квалификовати као ниски и без значаја.

¹⁰ Између оцене рада локалних органа управе и спремности да се партиципира постоји позитивна, али ниска корелација (PC=0,202).

¹¹ Међу испитаницима из села, 43% није спремно да се активно укључи у решавање проблема у сеоској заједници, док међу испитаницима из града на партиципацију није спремна $\frac{1}{3}$ испитаника.

задовољства животним стандардом с обзиром на изворе прихода, као и тржишност производње. У условима незапослености, ниских и нередовних примања, отежане продаје и/или наплате и сл., очекује се да ће сеоска домаћинства са мешовитим изворима прихода бити у предности у односу на тзв. чисто пољопривредна домаћинства, као и градска домаћинства нижег социјалног статуса.

Резултати истраживања показују да је међу испитаницима из села тек сваки десети (веома или у већој мери) задовољан својим животним стандардом, док је у граду то већ сваки трећи испитаник.¹² Најизраженији утицај на задовољство животним стандардом има висина месечних прихода ($PC=0,468$) и то тако да задовољство испитаника животним стандардом расте са укупном висином прихода. Како је коефицијент корелације између типа насеља и висине прихода у домаћинству позитиван и значајан ($PC=0,593$), то је разумљива и претходна тврдња о већем задовољству животним стандардом испитаника који живе у граду. Поред овог, образовање ($PC=0,422$) и занимање ($PC=0,409$), као лична социокултурна обележја, значајно утичу на задовољство животним стандардом. Уочава се да задовољство животним стандардом расте са тржишношћу производње на газдинству, као и тамо где постоје мешовити извори прихода чиме су потврђене претходно истакнуте претпоставке.¹³

АНАЛИЗА КВАЛИТЕТА ЖИВОТА У СЕЛУ – ВРЕМЕНСКА ДИМЕНЗИЈА

Питање квалитета живота није повезано само са проценом садашњих животних услова и могућности да се задовоље потребе. Оно је нужно исторично. Међу испитаницима, њих 47% сматра да данас живи лошије него пре 10 година. Као главни разлог овоме испитаници наводе незапосленост, пораст трошкова живота, несигурније и ниже зараде. Осим овог, испитаници наводе да је деградацији квалитета живота значајно допринело и деродирање опште сигурности и безбедности у друштву, недостатак вере у боље сутра, као и погоршање квалитета међуљудских односа. При томе, већина испитаника у овој групи су становници сеоског насеља (60%). С друге стране, $\frac{1}{4}$ испитаника истиче да данас живи боље. Реч је претежно о становницима градског насеља ($\frac{2}{3}$ испитаника у овој групи). Као главне разлоге у прилог својој тврдњи о бољем садашњем животу, испитаници наводе запослење, обезбеђивање редовних и/или виших при-

¹² Међу испитаницима из села највише њих је у мањој мери задовољно својим животним стандардом.

¹³ Међу испитаницима са приходима само из пољопривреде сви су потпуно незадовољни животним стандардом, док је међу онима са мешовитим приходима потпуно незадовољних 42%. Међу испитаницима са непољопривредним приходима њих $\frac{1}{3}$ потпуно је незадовољна животним стандардом.

хода у домаћинству, али и неке нематеријалне разлоге (осамостаљивање, заснивање породице, бољи друштвени живот).

Нема значајнијих ни утицајних корелација између процене квалитета живота пре 10 година и анализираних социокултурних варијабли и просторне димензије. Међутим, уочава се да међу испитаницима који су данас задовољнији квалитетом живота има више мушкараца ($\frac{2}{3}$ испитаника у овој групи), градске популације ($\frac{2}{3}$), са доминантно непољопривредним изворима прихода (86%). Интересантно је да већина испитаника у овој групи припада занимањима са нижим социјалним статусом, пензионерима или незапосленима, као и да чак $\frac{1}{5}$ њих има ниска укупна месечна примања у домаћинству. Ово указује на то да, иако је економски моменат у остваривању потреба као саставног дела квалитета живота веома важан (посебно онда када изостаје), он није и пресудан за процену промена у квалитету живота појединца и/или групе.

ЗАКЉУЧАК

Квалитет живота представља интересантан социолошки теоријски и методолошки проблем. Његово истраживање омогућава комплементарну примену различитих метода, али и ангажовање разноврсног расположивог социолошког сазнања како би се овај сложени феномен објаснио. При томе, истраживање квалитета живота руралних заједница има своју и теоријску релеватност и друштвену актуелност. У првом случају, релеватност прозилази из улоге руралних заједница у савременим друштвима, промена у њиховим структурама, промене у начину поимања руралног развоја (посебно његових агенаса) итд. У другом случају, актуелност овог проблема следи из потребе за руралном обновом и развојем.

Представљени резултати (иако се односе на мали узорак) указују на то да постоје одређене разлике у оцени квалитета живота које су условљене просторном димензијом друштвене структуре. Када је реч о објективним показатељима квалитета живота у сеоским насељима, уочава се:

- већа хомогеност сеоске популације у погледу просечне површине расположивог стамбеног постора; унутрашње диференцирање присутно у зависности од структуре прихода,
- да су значајније разлике у опремљености домаћинстава у сеоском и градском насељу присутне само у сфери поседовања савремених техничких средстава, посебно средстава комуникације (интернет); и овде је присутно унутрашње диференцирање сеоских домаћинстава у зависности од структуре прихода,
- да недостаци у сеоској супраструктури нису драстични (што је резултат општег степена развијености села и његовог положаја

у мрежи насеља), али су евидентни недостатаци културних институција и организација.

Резултати субјективне оцене квалитета живота указују на:

- израженије незадовољство животним стандардом код сеоских испитаника; присутна је унутрашња диференцијација у зависности од степена тржишности производње на газдинству, као и структуре прихода,
- то да испитаници из села чине већину међу онима који сматрају да се квалитет живота погоршао у односу на период од пре 10 година,
- слабију заинтересованост сеоске популације да партиципира у активностима усмереним на решавање проблема у локалној средини (иако су у стању да артикулишу главне проблеме са којима се, као припадници те заједнице, суочавају).

Анализа одабраних социокултурних обележја указује на то да социокултурна обележја домаћинства чешће представљају фактор најизраженијег утицаја и разликовања у оцени квалитета живота. Посебно се издвајају висина прихода и тржишна оријентација производње као релевантне варијабле у анализи квалитета живота у просторној димензији. Од личних обележја издваја се занимање.

Истраживање квалитета живота у функцији просторне димензије друштвене структуре представља важан допринос разумевању специфичности ужих друштвено-просторних целина. Иако је овде реч о резултатима малог социолошког истраживања, они могу бити корисна смерница за организовање обимнијих и комплекснијих социолошких истраживања овог проблема. Такође, оваква истраживања (посебно она у којима се примењују партиципативне методе) могу да имају и акциону улогу, односно да делују као иницијатор и катализатор друштвених активности са циљем да се унапреди квалитет живота.

ЦИТИРАНИ ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

- Габрић Молнар, Ирен (2010). Истраживање квалитета живота на северу Војводине. *Зборник Мајице српске за друштвене науке*. 131: 497–505.
- Миладиновић, Марица (2010). *Сџари у селу: руралносоциолошко истраживање у селима средње Банате*. Нови Сад: Пољопривредни факултет.
- Митровић, Милован (1998). *Социологија села*. Београд: Српско социолошко друштво.
- Републички завод за статистику (2004). *Попис сџановништва, домаћинства и сџанова 2002. Сџановништво, Делатност и њол активної сџановништва које обавља занимање*. Београд: Републички завод за статистику.
- Републички завод за статистику (2012). *Попис сџановништва, домаћинства и сџанова 2011. у Републици Србији, Сџановништво, Сџаросџи и њол*. Београд: Републички завод за статистику.

- Републички завод за статистику (2013). *Пойис сїановниїїва, домаїинсїїава и сїанова 2011. у Репїублици Србиїи, Сїанови, Инсїалацїїе и їмоїїне їросїїорїїе у сїановима*. Београд: Републички завод за статистику.
- Самарцїїа, Јована (2004). Примена партиципативних метода у руралносциолошким истраживањима и планирању руралног развоја. *Економика їољїїрїївреде*. LI, 1–2: 103–118.
- Стојанов, Младен (2004). *Социолоїїја сеоских колекїїива*. Нови Сад – Београд: Матица српска – Завод за проучавање села.
- Шљукиїї, Срїїан (2009). *Сељак и задрїїа у равници*. Нови Сад: Mediterran publishing.
- Agostini, Luiz; Alfredo Fantini (2008). Quality of Life and Quality of Living Conditions in Rural Areas: Distinctively Perceived and Quantitatively Distinguished. *Social Indicators Research*. Vol. 89, iss. 3: 487–499.
- Anderson, Robert, Branislav Mikulić, Greet Vermeylen, Maija Lyly-Yrjanainen and Valentina Zigante (2009). *Second European Quality of Life Survey Overview*. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities.
- Babović, Marija (2009). *Postsocijalistička transformacija i socioekonomske strategije domaćinstava i porodica u Srbiji*. Beograd: institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta.
- Bogdanov, Natalija, Smiljka Tomanović, Slobodan Cvejić, Marija Babović, Olivera Vuković, Tugomir Majdak (2011). *Pristup žena i dece uslugama u ruralnim oblastima Srbije i predlog mera za unapređenje stanja*. Beograd: UNICEF.
- Cvejić, Slobodan, Marija Babović, Mina Petrović, Natalija Bogdanov, Olivera Vuković (2010). *Socijalna isključenost u ruralnim oblastima Srbije*. Beograd: UNDP Srbija, Centar za inkluzivni razvoj.
- Čikić, Jovana (2012). Participacija građana u sistemu zaštite životne sredine lokalne društvene zajednice. *Sociologija*. Vol. 54. Iss. 3: 549–566.
- DeNeve, Kristina and Harris Cooper (1998). The Happy Personality: Traits and A Meta-Analysis of 137 Personality Subjective Well-Being. *Psychological Bulletin Copyright*. Vol. 124, 2: 197–229.
- Fahey, Tony; Christopher Whelan; Brian Nolan (2003). *Monitoring quality of life in Europe (report)*. Luxembourg: European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions – Office for Official Publications of the European Communities.
- Koković, Dragan (1997). Kvalitet života sela: primer rada, dokolice i ishrane. *Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu*. Knjiga 25: 353–360.
- Marjanović, Miloš, Slobodanka Markov (2008). *Osnovi sociologije*. Novi Sad: Prirodno-matematički fakultet.
- Matković, Gordana, Boško Mijatović, Marina Petrović (2010). *Uticao krize na tržište radne snage i životni standard u Srbiji*. Beograd: Centar za liberalno-demokratske studije.
- Moseley, Malcom (2003). *Rural Development: Principles and Practice*. United Kingdom: SAGE Publication.
- Pospěch, P., M. Delín, D. Spěšná (2009). Quality of life in Czech rural areas. *Agric. Econ. – Czech*. Vol. 55. No. 6: 284–295.
- Petrović, Ljubomir, Vukašin Radmilović (1999). *Kvalitet života i rada poljoprivrednika*. Niš: Institut za kvalitet radne i životne sredine „1. maj”.
- Schuessler, K. F., G. A. Fisher (1985). Quality of Life Research and Sociology. *Annual Review of Sociology*. Vol. 11: 129–149.
- Shucksmith, Mark, Stuart Cameron, Tanya Merridew, Florian Pichler (2006). *First European Quality of Life Survey: Urban–rural differences*. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities.

- Singh, Katar (2009). *Rural development: principles, policies and management*. India: SAGE Publication.
- Slavuj Lana (2012). Objektivni i subjektivni pokazatelji u istraživanju koncepta kvalitete života. *Geoadria*. XVII, 73–92.
- Svirčić Gotovac, Anđelina (2006). Kvaliteta stanovanja u mreži naselja Hrvatske. *Sociologija sela*. XLIV, 171: 105–126.
- Vukadinović, Srđan (1996). Kvalitet života seoskog stanovništva u u funkciji privrednog razvoja sela. *Zbornik Matice srpske za društvene nauke*. 101: 87–92.
- Vuletić Gorka, Rose Anne Misajon (2011). Subjektivna kvaliteta života: povijesni pregled. Vuletić Gorka i drugi (ur.) *Kvaliteta života i zdravlje*. Osijek: Filozofski fakultet Sveučilišta u Osijeku.

ИНТЕРНЕТ ИЗВОРИ:

http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/quality_life/introduction
<http://www.eurofound.europa.eu/areas/qualityoflife/eurlife/index.php>

ORIGINAL SCIENTIFIC PAPER

QUALITY OF LIFE IN RURAL AREAS

by

JELENA BOKIĆ

24000 Subotica, Republic of Serbia
 E-mail: jelenabokic86@gmail.com

JOVANA ČIKIĆ

University of Novi Sad, Faculty of Sciences
 Department of Geography, Tourism and Hotel Management
 Trg Dositeja Obradovića 3, 21000 Novi Sad, Republic of Serbia
 E-mail: jovanacicic@gmail.com

SUMMARY: The aim of rural development (regardless of its theoretical perception) is the improvement of quality of life for rural population. This issue is a complex one because it depends on multiple objective and subjective factors, community characteristics, but also its spatial, economic, social and cultural environment. Authors analyze the influence of socio-cultural individual characteristics and household characteristics, as well as their stay in Stanišić during evaluating quality of life of its rural population. The research confirmed a significant influence of socio-cultural (rural) household characteristics on the evaluation of quality of life. The influence of spatial dimension of social structure is more obvious on socio-cultural (rural) household characteristics.

KEYWORDS: quality of life, dimensions of quality of life, rural areas, case study, socio-cultural characteristics

ПОРЕКЛО БОЖИЋНИХ ОБИЧАЈА КОД СРБА

БОРИС ФАЈФРИЋ

Српска православна епархија сремска
Трг Бранка Радичевића 8, 21205 Сремски Карловци, Србија
Е-адреса: danig@eunet.rs; fajfric.orthodox@gmail.com

САЖЕТАК: Српски народ сваке године Бадњи дан и Божић прославља на свечан начин, који је прожет разним обичајима. Сви ти обичаји потичу из времена Старих Словена, који су били пагани. Сваки елемент и ритуал има своју симболику и значај. Углавном су они везани за њихове богове, умрле претке и нека митска бића. Када су Словени примили хришћанство, њихови обичаји су добили ново значење. Црква је неке обичаје избацила због магијских особина, а неке сачувала и дала им хришћански значај. Тако су бадњак и неки обичаји уочи Божића християнизовани, како би се Срби преко њих упознали са празником рођења Христовог.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: бадњак, Божић, Перун, Сварог, храст, варица, вертеп, Словени, црква

Сваке године српски народ Божић прославља на свечан начин, који је прожет разним обичајима. Срби верују да придржавајући се тих обичаја испуњавају своје обавезе према Богу. Међутим, већина њих није свесна да ови обичаји потичу из старих словенских времена и да нису хришћанског порекла. Чак ни поједини свештеници не знају да божићни обичаји потичу из паганских времена, па тако из незнања говоре да бадњак симболише Христа, што није тачно. Сви обичаји везани за бадњак и Божић потичу из многобожачких времена Старих Словена, а црква је неке од њих због народа християнизовала.

АДОНИСОВИ ВРТИЋИ – ВАРИЦА

Постоји један обичај који претходи Божићу, а то је да се на дан Свете великомученице Варваре поставља пшеница на тањир и чека да она израс-те до Божића. На средину тањира, тј. жита, ставља се чаша са уљем и фитиљем, који се пали на Божић. Ово је у народу познато као *варица*. Овај обичај је углавном раширен по Војводини, док је слабије присутан у

осталом делу Србије и нема хришћанског значаја. По народном веровању, смисао овог обичаја јесте тежња да се у то доба године, када се смењују зима и лето, нагласи животна снага зеленила, како би се она пренела на околину која је успавана зимским сном и тако се отерали зли демони. По свему судећи, овај обичај има магијски значај. Српски народ је веровао да ће тиме омогућити пшеници да што боље роди током лета и моћи да предвиди да ли ће им година бити родна [Босић 1996:29].

Овај српски обичај није словенског него хеленистичког порекла. Само жито представља Адонисове вртиће, који се постављају у част бога Адониса. Вртићи потичу још из предњоазијског и египатског света, док је у егејску област продро тек у постхомерско време. Они су познати и у деловима Португалије, Француске и Аустрије. Словени су, доласком на Балканско полуострво, затекли овај елемент код староседелаца, а постоји могућност и да су га познавали пре досељења [Босић 1996:29].

Култ бога Адониса потиче из Грчке, а спада у тзв. *релиџије мистерије*. Само име говори да се ради о тајним религијима, тачније тајним друштвима. Она се јављају у периоду када стари Грци више нису били задовољни митовима својих богова, јер нису давали одговор на питање: Како се ослободити страха од смрти? Јелинистички народ се све више плашио смрти, па су се користили магијом, астрологијом и сујеверјем како би се одбранили од несрећа, демона и смрти. Њих је интересовала тајна ослобођења од тог страха. Приче и бајке о боговима нису давале одговор на ово питање, па су тако настале мистериозне религијске групе које су људима обећавале спасење, нудећи им исцелитељску моћ одбране од смрти [Лузе 1986: 153].

Постојало је више религија мистерија које су биле раширене у читавом средозменом подручју током јелинистичког доба: Озирис и Изис (Египат)¹, Адонис (Сирија), Атис и Кибела (Фригија)² и Митра (Персија)³.

¹ Озирис је био богокраљ на Нилу, против кога је рођени брат Тифон сковао заверу. Он је тајно измерио Озирисово тело и за њега направио ковчег. Наговорио га је да легне у њега, да би га потом затворио, прелио врућим оловом и бацио у реку. Изис, која је уједно била Озирисова сестра и жена, трагала је за његовим телом и пронашла га код града Билбос. Када је Тифон сазнао да је леш његовог брата пронађен, отео га је, раскомадао на четрнаест делова и разбацао их. Међутим, Изис је пронашла делове тела свог мужа и саставила их, што је омогућило Озирису да оде у подземни свет и тамо завлада као бог. Његов син Хорус се осветио убици свога оца, а Изис је родила Хипократа, кога је зачала са Озирисом док је био мртав.

² Кибела је, као богомајка, живела у шуми, где је срела младог Атиса и заљубила се у њега. Међутим, Атис је наишао на чаробну нимфу Загаритис и заљубио се у њу, што је изазвало гнев код Кибеле. Она је из освете убила нимфу, а Атиса казнила тако што га је учинила лудим, те је себе кастрирао. Касније је претворен у смреку, али није био кажњен смрћу него се пробудио у новом животу, седећи поред Кибеле.

³ Мистеријски култ Митре је био војничка религија у коју су примани само мушкарци. Митра је био бог светлости, права и државног поретка. По предању, Митра је ухватио прабика кога је створио Ормазд и убио га. Пошто су из бика могле настати све биљке и животиње, Митра је из његове крви благословио цело човечанство и тако постао посредник и спаситељ. По веровању,

У религије мистерије је могао да уђе свако, својом слободном вољом: робови, Грци, туђини, мушкарци и жене [Лозе 1986, 153]. Све групе су имале своје обреде и култове, преко којих су се чланови просвећивали. Свако ко је пронашао бога тражио је одговор на питање о животу. Преко обреда мистерија сваки човек је из земаљског живота прелазео у неки виши. Он је пролазио кроз смрт у један виши живот, где се упознавао са смрћу и са начином како да је превазиђе. Кроз обреде, чланови мистерија су падали у одређено духовно стање, у којем су својим духовним очима могли видети невидљиве ствари. Они су пролазили кроз Хад (подземни свет) и одлазили у један нови живот, где је постојало ново Сунце и нова Земља. Изласком из духовне ватре, универзум се препорађао [Steiner 1997: 1–6].

Кроз култне радње чланови мистерије су доживљавали судбину неког божанства. Док се у старој грчкој религији веровало да су богови ослобођени патњи и смрти, у мистериозним религијама није било тако. У њима су божанства била подложна патњи и смрти, тј. пролазило се кроз пут промене од постојања ка нестајању. Богови су подносили страдања, како би се уздигли у један нови живот. Чланови мистерија су кроз обреде проживљавали драму божанства, како би се надахнули њиховом силом [Лозе 1986: 153–154]. Извесно време се веровало да су религије мистерије извршиле утицај на Цркву, јер је она нудила човечанству избављење од смрти. Ова теорија ће касније бити одбачена [Зизијулас 2008:94–99].

Култ бога Адониса (adon = господар) припадао је религијама мистеријама. Његов култ је потицао из Сирије и проширио се све до Библиса и Афаке. По грчкој митологији, он је био син Кинире и његове ћерке Смирне, коју је Афродита убила због љубави према властитом оцу. Због инцеста, Смирна је претворена у истоимено дрво, из којег је изашао Адонис, а у којег ће се заљубити Афродита. Врховни бог Зевс је донео одлуку да Адонис једну трећину године проведе у доњем свету код Персефоне, другу трећину са Афродитом на Земљи, док ће сам Адонис одлучити код кога ће провести последњу трећину. Он се определио да остатак свог живота проведе са Афродитом. Још као младића растргао га је дивљи вепар, кога је послао Арес. Афродита је учинила да из његове крви никне биљка анемона, па се тако мит овога бога заснивао на процвату, краткотрајном цвату и поновном враћању пролећне вегетације [Белингер 2004: 10].

Као бог вегетације, он се прослављао обредима жалости због његове смрти током јесени, а његов повратак у живот обележавао се током пролећа. Као симбол његовог настајања и нестајања користили су се Адонисови

после смрти човека долази до борбе за душу између духова светлости и духова таме. Митра стаје на страну оних који су њему били посвећени, па тако помоћу њега душе могу да се уздигну у висине. Митрин култ је често долазио у конфликт са хришћанством, како због раширености, тако и због сличности [Лозе 1986: 158–159].

вртови. Жене су, обучене у Афродитине хаљине, садиле у судове од глине брзоцветајуће биљке, које су биле покривене танким слојевима земље. Судови су се на крововима кућа излагали сунцу, па су биљке тако брзо расле и венуле, а у средину се стављао Адонисов кип. Тако су се сликовито представљали настајање и смрт бога Адониса [Белингер 2004: 10–11; Лозе 1986: 157].

Из наведеног се може видети да данашњи српски обичај на дан Свете Варваре потиче из Грчке. Међутим, Словени су у тај обичај увели своје обележје, а то је да се уместо брзорастуће биљке сади пшеница, која је код њих имала верски значај.

Стари Словени су према појединим биљкама⁴ гајили посебна верска осећања, а међу те биљке спадала је и пшеница. Она је код Словена била главни жртвени артикал. Могла је да представља главну жртву или пред-жртву. Такође је неизоставни део мртвачког култа и могла је да наговести смак света, уколико би нестала са земље [Чајкановић 1994а: 169–170]. Приписивале су јој се и магичне моћи, као што је терање демона. Онај ко је сумњао да га демони прогоне сакривао се у поље пшенице, верујући да ће га оставити на миру. Такође, пшеница је штитила од вештица и вукодлака,⁵ а могла је да се користи и за лечење [Бандић 2004: 60–61].

ПЕРУН

Будући да су стари Словени спадали у паганске народе, веровали су у више богова. Као сви многобошци, и они су имали свог врховног бога. Међутим, код словенског народа није тачно дефинисано име врховног бога, пошто су их имали тројицу: Световида, Перуна и Сварога. Углавном је раширено мишљење да Перуну припада вођство над осталим боговима. Он је био бог грома и господар васионе, тако да се сматрао врховним богом. Међутим, ту је и Сварог, који је прастворитељ неба и под чијим се сводом

⁴ У поштоване биљке спада и босиљак, који се сматра српском светињом. Срби су веровали да је то божја биљка или божји цвет. Босиљак се доводи у везу и са хришћанским богом, па тако постоји предање да је босиљак најпре никао на Христовом гробу или на месту његовог распећа. Затим постоји веровање да ова биљка расте у Рају и да мирис босиљка удише Богородица. Он се повезује и са људском душом. Верује се да арханђео њиме вади душу праведника, као и да душа доброг човека мирише на босиљак. Он се користио и у магији, посебно у терању злих духова и злих људи. Преко њега се прорицала будућност, а користио се и у медицини и за заљубљивање.

⁵ Међу Словенима је било распрострањено веровање да се душе злих људи након смрти селе у тела појединих животиња. Међу њима је и вук, па тако спајањем ове животиње и људске душе настаје вукодлак. После четрдесет дана у тело злог човека улази ђаволски дух и оживљава га. Вукодлак делује током ноћи, када излази из гроба и убија људе исисавајући им крв. Највише се јавља у зимском периоду, од Божића до Спасовдана. Ако би по селу почело да умире становништво, сумњало се да се у неком гробу налази вукодлак, па су истраживали гробља како би га пронашли и убили [Васиљев 1928: 48–49].

све рађа и догађа. Он је такође праотац светлости, земље, рода и плода на земљи [Васиљев 1928: 12–13]. Велику част су Словени придавали и Световиду. Он се такође сматрао врховним богом, али секундарног карактера. Световид је био бог земље, али му се такође приписивало да је божанство сунца и светлости. Један део словенског народа га је сматрао врховним, али ово веровање није било свуда присутно [Васиљев 1928: 21–24].

Из наведеног можемо закључити да су Словени имали неко хијерархијско старешинство међу боговима. Њихова вера се заснивала на некој врсти светог тројства, које су чинили Перун, Сварог и Световид. Међутим, врховним богом се ипак сматрао Перун, који је заузимао прво место међу овом тројицом. Он се такође називао и *Бојом*, што је алудирало на његово првенство [Петровић 2004: 372].

Словени су били подељени на више племена, па је тако свако племе имало једног бога који је био више поштован, док је култ бога Перуна био раширен међу свим племенима. Порекло бога Перуна је индоевропско – означавао је бога олује⁶, због чега се често упоређивао са грчким Зевсом, римским Јупитером и германским Тором. Такође се сматрао покровитељем рата, оружја и војске, тако да су се Словени често њему молили током ратних сукоба. Пре него што ће примити хришћанство, руски кнез Владимир је у Кијеву на брду, које је било у близини његовог двора, поставио дрвени кип Перуна. Слично је учинио и његов стриц Добриња, поставивши дрвеног идола бога Перуна на обали реке у Новгороду. Пред тим кипом је словенски народ често приносио на жртву своје синове и кћери, што нам сведочи да је међу Словенима било и људских жртава [Петровић 2004: 369–371].

Име Перун се изводи из корена *per-*, што значи удар, којем се додаје наставка *ун*, па би се тако добило значење *јакој удара*. Код словенско-литванских племена, а касније и код осталих Словена, долазило је до промена језичких форми. Тако се код Срба, Руса и Бугара каже *Перун*, код Пољака *Piorum*, код Чеха *Peraun*, а код Словака *Peron* и *Parom*. Некадашњи назив за словенског бога громовника је био *Perkun* и означавао је храст. Тај назив је настао по томе што су громови често ударили у храстово дрво. Због тога се назив за Перуна увек повезивао са муњом и ударом, па би име Перун означавало *ударача* [Петровић 2004: 375–376].

Перуну се као омиљено оружје приписивала секира, која је била симбол муње, а омиљено је оружје Словена. Управо се због секире Перун доводио у везу са Тором. Руски Словени су имали обичај да храсту приносе жртве, што показује да је симбол бога Перуна управо била ова врста дрвета. Тако је на Новгороду код кипа Перуна даноноћно горела ватра од храстовог дрвета,

⁶ Када су Словени примили хришћанство, они су Перуна поистоветили са пророком Илијом.

која се није смела гасити [Петровић 2004: 379–380]. Сам храст је, дакле, био свето дрво код Словена, јер је представљао бога Перуна.

БАДЊАК

Пошто су Словени појединим биљкама приписивали божанске особине, слично су чинили и са појединим врстама дрвећа. Будући да је Европа била прекривена шумама, дрво у словенској митологији заузима значајно место. Словени су веровали да поједино дрвеће има душу, или да је она у њему настањена. Одређене врсте су биле прожете неком опасном силом, па су Словени морали пажљиво да се опходе према њима. Више поштовања је побуђивало оно дрвеће које се истицало својом величином, изгледом или положајем. По веровању Словена, такве врсте нису поседовале душу, него су се око њих окупљала натприродна бића, као што су виле. Из тог разлога се такво дрвеће избегавало, тако што се у његовој близини нису градиле куће или се није спавало испод њега. Због његових злих особина називано је *сеновиџим* [Бандић 2004: 52–55].

Велико поштовање заслуживало је шупље или пало дрво, а посебно оно у које је ударио гром или је било необичне конфигурације. Веровало се да у таквом дрвету живи божанство или демон [Петровић 2004: 171]. У ову врсту спада орахово дрво, јер се веровало да на њему живе вештице [Чајкановић 1994в: 241].

Код Словена вештица⁷ није била измишљено него стварно биће. Она је била обична жена којој су се приписивала магијска својства и чији је однос са човеком могао да буде штетан по њега. Вештица је могла бити само старија удата жена или удовица, зачета на неки празник или у зао час [Зечевић 2007: 119]. У вештичју заједницу се приступало својевољно, и то само преко старије вештице која је кандидаткињу упознавала са вештичарењем. Вештицом се могло постати и продајом душе ђаволу. Сматрале су се дружељубивима, волеле су да се састају како би ковале своје планове. Најчешће су се састајале на Бадњи дан, Ђурђевдан, Ивањдан и првог марта. Окупљале су се око ораховог дрвета, а једно од најпознатијих окупљалишта било је у Моловину код Шида у Срему. На састанке су долазиле летећи на преслици или метли. Уколико би место њиховог окупљања било на језеру, возиле би се у љусци јајета или ораха [Бодирогић 2011: 74–85].

Вештице су за обичне људе биле опасне јер су их нападале како би им исисале крв и ишчупале срце. Посебна мета су им била деца. Своја недела

⁷ Верује се да је вештицама претходила правештица, односно женски вампир. Она је устајала из гроба, али није пила крв. Јела је оне делове људског тела где је крви било највише, а то су јетра и срце [Бодирогић 2011: 68–71].

су вршиле помоћу чаробног штапића, преко којег су додиром отварале жртвама груди. Из отворених груди би извадиле срце, појеле га и потом их затвориле. Углавном су жртве били људи слатке крви и млада деца. Дешавало се понекад да им жртва буде и стока. Вештице су имале моћ да се претворе у поједине животиње: кокошку, ћурку, птицу, а посебно у ноћног лептира. Углавном су излазиле ноћу, и то тако што им је душа напуштала тело које је било у дубоком сну [Зечевић 2007: 119–123].

Митско биће које је имало сличности са вештицом и повезивало се са дрвећем било је *шумска мајка*. То је био женски демон који је могао да има лик лепе и згодне жене, а могао је да се јави и у виду ружне жене са израженим зубима. Могао је да узме и обличје неке животиње, као што је ћурка, крава или свиња. Шумска мајка се појављивала ноћу, али није наносила зло људима. Веровало се да не воли да залази у села, пошто јој сметају дим и мноштво света. Због тога се искључиво кретала шумом [Зечевић 2007: 23–27].

Од свег дрвећа Словени су посебно велики значај придавали храсту, што не треба да чуди, јер је он био симбол њиховог врховног бога Перуна. Из горенаведеног смо видели да стари назив за Перуна, *Perkyn*, у преводу значи храст. Пошто је симбол бога грома, логично је да су Словени храсту приписивали посебну божанску част. Он је био значајан и због својих природних особина – дуговечности и чврстине [Петровић 2004: 171]. Зато не треба да чуди што су Срби управо храст одабрали да им буде бадњак.

Добро је познат обичај у српском народу да сваке године на Бадњи дан домаћин куће одлази у шуму у потрази за бадњаком. Углавном се тражи храст, али то може да буде и цер⁸. Домаћин се према њему односи са великим поштовањем, као према неком богу. По неким научницима, бадњак представља идола Младог Бога. Штавише, он у себи садржи мешавину разних божанстава и религија. Међутим, бадњак првенствено представља бога громовника Перуна, а може се повезати и са култом ватре. Како је код Словена Перун био повезан са богом ватре Агњијем или Огњем, тако бадњак може да симболише обојицу. Пошто се повезује са огњем, бадњак може да буде симбол и бога Сварога. За Словене ватра није била неки апстрактни елемент, него је представљала нешто живо и бивствено. Зато је она попримила божански лик, симболишући бога Сварога, који ће временом бити избачен из култа и пребачен у демонски свет [Петровић 2004: 695–703].

⁸ Словени су веровали да је цер демонско дрво, тј. сеновито, и да се испод њега сакупљају виле. Он је за словенски народ имао и заштитнички значај, па су тако на њему правили запис у току неке епидемије како би се извукао живи огањ. Њиме је положајник благосиљао све укућане, желећи им добру плодност и стављао га изнад огњишта, где је стајао све док не отпадне сам. Користио се и за враћање [Чајкановић 1994а: 209–210].

По неким научним истраживањима, бадњак је могао да симболише Младог Бога. Пошто се сече окренут према истоку, вероватно се радило о утицају неке религије са истока која је имала везе са култом сунца. Такође се може повезати и са Митром, богом светлости. У сваком случају, пошто Бадњи дан пада крајем децембра и почетком нове године, бадњак симболише стару годину и наговештава почетак нове и рађања новог сунца [Петровић 2004: 704–705]. Како Словени нису имали идоле, тако је бадњак био примитивни идол божанства, нешто као демон вегетације [Чајкановић 1994в: 381]. Само дрво је код Словена могло да важи за седиште или храм неког демона и божанства, па се вероватно зато бадњаку придавало велико поштовање [Чајкановић 1994б: 173].

Иако порекло бадњака потиче од разних богова и религија, он ипак представља неку божанску личност. Код Срба постоји обичај да се бадњак мора пресећи из трећег пута. Уколико то не успе, онда се он ломи рукама, да би добио браду и тако својим обликом представљао неко натприродно биће. Укућани су се према њему односили са великим поштовањем, као према божанском бићу. Он се касније спаљивао, јер је ватра код старих Словена симболисала поновно рођење. Они су веровали да бадњак, као божанско биће, мора умрети да би се поново родио. То биће није васкрсавало у свом првобитном облику, али су његови остаци задржавали исту моћ. Док је бадњак горео, сви укућани су морали бити будни. Вероватно је по том бдењу бадњак и добио име [Бандић 2004: 296–297]. Реч бадњак потиче од речи *бадањ*, па се извесно време веровало да је одатле настао назив. Међутим, то тумачење је временом напуштено, па је преовладало мишљење да реч потиче од глагола *бдеџи* или *бугиџи*, што би означавало дан и ноћ када се бди [Петровић 2004: 708–709].

Када се бадњак спали, божанство плодности умире и у исти мах се рађа, док његови остаци задржавају своју стару моћ [Чајкановић 1994а: 271]. Словени су веровали да се спаљивањем бадњака обнавља вегетација, чиме се наговештава почетак новог годишњег периода [Гавриловић 2009: 128].

БАДЊЕ ВЕЧЕ

Назив *Бадње вече* потиче од глагола *бдеџи*, што указује на то да су Словени на тај дан са својом породицом у кући проводили будни целу ноћ [Гавриловић 2009: 129]. Данас се на тај дан служи свечана вечера и практикују се разни обичаји. Сви елементи који се користе на Бадње вече имају своју симболику и потичу из паганских времена. Сва храна и сваки покрет представљају неки ритуал и имају одређену симболику.

Бадњи дан је код Словена био мртвачки празник, који је некада важио за култ мртвих. Храна и елементи који се користе на тај дан служили су томе да позову умрле у дом и донесу укућанима плодност, срећу и

радост. За мртве се на тај дан припремала вечера, како би ушли у кућу и били угошћени на најбољи могући начин [Чајкановић 1994в: 186–187]. Међутим, тај празник се не односи само на култ мртвих него и на култ природе [Петровић 2004: 695].

Пошто Бадњи дан пада у зимски период, Словени су веровали да тада шетају духови предака и разна демонска бића, као што су вештице, караконцуле⁹, вампири¹⁰ и вукодлаци. Тада се по кућама припремала свечана вечера, како би духови били лепо угошћени и домаћинима заузврат подарили плодност.

Један од важнијих елемената који се користи на тај дан јесте слама. По веровању Словена, слама је за душе предака и богове имала привлачну снагу. Простирањем сламе по целој кући укућани су позивали душе умрлих у свој дом. Овај обичај није био практикован само код словенског народа него и код Римљана, Грка и Индијаца. Слама је имала привлачну снагу за духове зато што се храна за њих увек постављала на њој. Због тога се данас испод сламе стављају слаткиши за децу, јер је то остатак старог словенског обичаја. Некада је обичај био да се са сламе једе¹¹, јер се веровало да су богови и духови јели са пода [Чајкановић 1994в: 186–189]. Словени су иначе имали навику да за своје богове на слами приносе жртве [Гавриловић 2009: 128].

Док домаћин простира сламу по кући, он квоца а деца пијучу, што такође има своју симболику. Словени су веровали да душа претка може да узме тело птице. Пошто је душа лака и покретљива, за словенски народ је било логично да птица симболише душу. Свака душа је могла да се претвори у било коју врсту птице, као што је голуб, врабац или кокошка. Да би човек позвао душе предака у свој дом, он их је мамио онако како се птице дозивају. У овом случају их је домаћин дозивао кокодакањем, верујући да кокошка може да буде носилац душе неког претка. Посипањем сламе

⁹ Веровало се да је караконцула црни демон, који се јављао током *некришћених дана* у периоду од Божића до Богојављења. Оне су тада, током ноћи, излазиле из својих подземних склоништа и нападале жене и децу. Имале су црвене очи, дугачке руке и нокте. Замишљале су се као ружна и длакава бића, која су могла да узму људски или животињски лик. Улазиле су у оцаке кућа и јашиле људе. За одбрану од ових бића користио се бели лук, као и против осталих демона [Зечевић 2007: 142–147].

¹⁰ Словени су веровали да су вампири настајали од самоубица, утопљеника или оних који су умирали нагло, незадовољни својим животом. Због тога што им је земаљски живот био неиспуњен, они су имали жељу да још живе, како би испунили своје неостварене жеље. Устајали су током ноћи из гробова и обилазили своје куће, због чега су их се њихови најмилији плашили. Сваки вампир који је имао жену током земаљског живота могао је да јој се врати и настави да живи са њом, па чак и да има децу са њом. Пре вампира постојао је правампир, који је био зачетник ових демона. Правампир је лично на зборану мешину коју је, уместо костију и кичме, усправно држала згрушана крв. Није имао косу, обрве, браду и бркове [Бодироговић 2011: 10–65; Зечевић 2007: 110–119].

¹¹ У неким деловима Србије се и данас практикује да се на слами вечера.

и кокодакањем позивали су се духови у кућу, како би умрли домаћинима донели плодност у наступајућој години [Чајкановић 1994в: 186–194].

Када домаћини позивају душе умрлих у свој дом, они у исто време позивају и демоне. Веровали су да поред свог умрлог претка треба да позову и покојег демона, кога би требало угостити да им не би нанео зло. Демони су се јављали у виду вештица, караконцула и вампира. Да би им удовољили, домаћини су им приносили храну. Демонском храном су се сматрали ораси. Иако је црква избацила овај обичај, српски народ и даље практикује да баца орахе по кући у виду крста. То није случајно, јер су Словени за орах веровали да је дрво вештица и злих демона. Тако је било раширено веровање да ће умрети свако ко заспи испод ораха или га посеће. Пошто се орах сматрао дрветом доњег света, његов плод се користио као храна за демоне. На тај начин се желело удовољити злим духовима, како наступајућа година не би била неродна [Чајкановић 1994в: 241–242]. Орах се вероватно на Бадњи дан стављао у кућу, јер су тада вештице биле најопасније [Зечевић 2007: 123].

Пасуљ је такође код Словена имао верско значење. Он се сматрао храном покојних предака, па се зато обавезно и спремао за бадњу вечеру, јер су се њиме хранили мртви. Он се, такође, користио при гатањима и врачањима, и то баш на Бадњи дан и Божић. Користили су га и за лечење, пород и терање демона [Чајкановић 1994а: 262–264]. Риба је такође код Словена имала везе са доњим светом, јер је симболисала душу [Чајкановић 1994в: 242–243].

КОЛЕДАРИ И ВЕРТЕПИ

Код старих Словена је био обичај да се током зимске краткодневице врше ноћни опходи у част почетка новог успона сунчаног божанства Коледе. Овај обичај има своје порекло у римској религији. Потиче од латинске речи *calendae* и означава први дан у месецу или почетак године [Петровић 2004: 699–700]. Коледари су били људи који су маскирани најављивали Нову годину. По неким научницима Коледа долази у везу са богињом Ладом, па се претпоставља да је светковина Коледа истоветна са париским празником Мирган. Како је Лада била богиња сунца, верује се да је Коледа поистовећена са њом, па тако представља божанство пролећа. Код босанских Срба *коледати* значи певати песме пред рођење. Коледари су уочи Божића па до Сретења ишли по селима или градовима, певајући песме. Ишли од куће до куће, где су их укућани даривали поклонима, верујући да ће им они донети добар плод током лета [Петровић 2004: 709–710].

Обичај коледара ће се касније пренети у Војводину и највише ће бити распрострањени у Банату. Црква им се успротивила, због разних магијских радњи. Посебно се у борби против коледара истакао епископ

темишварски Георгије Поповић – залагао за њихово укидање и забрањивао ископавање вампира, због чега се народ побунио [Босић 1996: 106]. У покушају искорењивања овог паганског обичаја, коледаре ће у Војводини касније заменити *вертепи*.

Вертепи су младићи узраста од 12 до 14 година који су били обучени у беле хаљине, тј. стихаре. Они су представљали три мудраца са Истока, а било је и оних који су глумили пастире. Вертепи су на Бадње вече и Божић ишли од куће до куће, најављујући рођење Христово. Настали су у Војводини половином 18. века, али је назив *вертепи* старијег датума, вероватно из 13. и 14. века и означавао је пећину, место Христовог рођења. Сама реч је 1736. године била преузета из руско-украјинског речника, када су се у Војводину двадесетих и тридесетих година 18. века доселили руско-украјински учитељи. Вертеп почиње да се помиње 1733–1736. године у поздравним песмама карловачких ђака, а могуће је и њихово старије порекло. Вертепе је подржавала црква, па их је тако митрополит Павле Ненадовић 1749. и 1768. године даривао. Они ће се касније раширити по Србији (Београд, Шабац, Врњачка Бања), Славонији, Хрватској и Словенији [Босић 1996: 116–117].

БОЖИЋ

У српском народу црквени празник *Рођења Исуса Христа* познат је под једним именом – Божић. Он није хришћанског порекла, нити има неки хришћански значај, већ паганског, због чега се Црква побунила против овог назива, али га је због народа прихватила. Бадњи дан је повезан са Божићем, јер се дан уочи Божића позивају духови предака и очекује рођење Младог Бога. Божић је код Словена представљао неку личност, и то божанску. То божанство није хришћански бог, него пагански. Некада су мајке, током ишчекивања Божића, знале својој деци да причају да је Божић близу, да је на тавану и да јаше на коњу, што су све особине које се приписују паганским боговима. Стари Словени су веровали да демони или богови улазе у кућу кроз оцак и таван, што указује на то да је Божић многобожачки бог, али се не зна који. Вероватно је у питању неки врховни бог, јер су га Словени описивали са белом брадом и називали га *gedo Божић*. Пошто се Божић описује као онај који јаше коња, вероватно је био у питању бог Световид. Међутим, пошто Божићу претходи Бадњи дан, празник умрлих, и пошто се ишчекивао долазак Младог Бога током зимског периода, вероватно се радило о богу доњег света или богу мртвих. Њему је припадало прво место у словенском пантеону, из којег су се касније развили остали богови [Чајкановић 1994г: 479–483]. Овде је вероватно у питању Сварожић, син бога Сварога. Како је Сварог бог неба и светлости, који је временом избачен и послат у подземни свет, вероватно је сличне особине имао и Сварожић. Пошто је њихов култ јединствен, они

се поистовећују са божићним празницима. Сварог је Бадњак, а Сварожић Божић. Сварог је умерен у тмину зимског солстиција и добио је облик зимског Сунца које рађа младо Сунце око Божића, па тако он представља бога посусталог Сунца и мртвих предака коме је био посвећен Бадњи дан. Сварожић представља Младог Бога који се рађа од Сварога, а који је такође повезан са подземним светом и коме је посвећен Божић. Тако назив Божић потиче од бога Сварожића [Петровић 2004: 352–353].

Оно што је неизоставни део Божића јесте печеница, која се припрема за празнични ручак. Спремању печенице је посвећен посебан дан, познат као Туциндан. На тај дан домаћин коље свињу и припрема је за Божић. Сама свиња је код српског народа заслуживала велико поштовање,¹² јер су је сматрали демонском животињом. По веровању, није се смела јести, сем у одређене дане, као што је Божић. Тада је било препоручено да се једе свињско месо, посебно срце, цигерица, па чак и крв, јер се веровало да то побољшава здравље код човека. Зато је био одређен дан за спремање печенице и он није био ништа друго него жртвени култ [Чајкановић 1994в: 137–146]. Није случајно што је баш свиња изабрана за Божић, јер се она посвећивала Сварогу и Сварожићу [Петровић 2004: 708].

Поред свих обичаја и хране, Божић се обележава и доласком положајника, који код Словена означава госта. Међутим, овде се не ради о обичном него о посебном госту. По веровању, положајник је својим доласком у кућу доносио здравље и плодност. Код словенског народа је била раширена теофанија, тј. јављање божанства у људском лику, а понекад и у животињском. Углавном се положајником сматрао неки непознат човек, у лику просјака или путника. Теофанија је код Словена означавала гостопримство. Они су веровали да су богови и демони свуда присутни и да се људима јављају у различитим облицима. Зато су Словени често угошћавали путнике и друге госте, верујући да им у кућу долази неко божанство које ће им донети добра. Била је то нека врста трговине или савеза између човека и натприродних бића. Људи су њима нудили храну, а они људима плодност. Божић је био посебан дан, када се Бог на свој празник морао угостити [Гавриловић 2009: 130; Чајкановић 1994в: 146–150].

У данашње време, када положајник долази у нечију кућу, он храстовом гранчицом цара огњиште говорећи: „Колико варница, толико среће, радости и весеља. Колико варница, толико здравља, мира и љубави. Колико варница, толико парица и остварених жеља”. Управо та храстова гранчица је код Словена имала посебан, магични смисао. Она је била позната као *губина*, што значи *богајство*, *преобиље* или *гајти*. Преко губине положајник

¹² Словенски народ је појединим животињама одавао божанске почести, као што је случај са вуком. Многе легенде и приче о Светом Сави повезане су са овом животињом [Гавриловић 2009: 38–42].

моли Младог Бога да укућанима подари пород, јер су га лепо угостили [Петровић 2004: 799–800]. Сами Словени су веровали да положајник, тј. непознати гост, може да донесе срећу, јер је то у стварности неко божанство. Уколико га не би угостили, он би укућанима могао донети несрећу [Гавриловић 2009: 130].

ЗАКЉУЧАК

Из свега наведеног можемо закључити да обичаји који прате Бадњи дан и Божић нису хришћанског порекла него словенског. У данашње време Црква се сусреће са разним нападима етнолога, који је оптужују да је укра-ла обичаје или поклекнула пред паганизмом. Ни једна ни друга оптужба нису тачне. Црква се једноставно прилагодила народу. Христос је на свет дошао ради људи и прилазио им, не чекајући да му они први дођу. Цркву је установио ради спасења људи, шаљући апостоле по целога свету да човечанству проповедају пут спасења. Дакле, Црква је ту због народа, а не против њега. Зато је Црква неке обичаје примила и дала им хришћански значај, а неке избацила због магијских особина.¹³ Неке обичаје за Бадњи дан и Божић избацила је због магијских елемената, а задржала поједине којима је дала хришћански значај.

Црква је бадњаку дала хришћанску особину. Тако по једном тумачењу бадњак симболише дрва која су сакупили пастири, а Јосиф заложио у пећини где се Христос родио. Такође, бадњак може да симболише дрво Крста или Христа. Међутим, по неким историјским чињеницама, оваква симболика не може бити веродостојна. Тако се у јеванђељима нигде не спомиње да су пастири донели дрва у пећину и њима наложили ватру (Лк. 2, 8–20). Оно што још противречи овој тврдњи јесте претпоставка да се Христос није родио 25. децембра/7. јануара, тј. у зимском периоду, него у летњем. О томе нам сведочи протојереј Александар Шмеман: „У Јеванђељу нигде није записан тачан датум рођења Господа нашег Исуса Христа. Не помиње се чак ни које је годишње доба тада било. Но, судећи по томе што се у јеванђељској причи помињу пастири који су ноћу напасали стада оваца може се закључити да се рођење Христово збило у лето” [Шмеман 1996: 34].

У првим вековима хришћанства није био дефинисан тачан датум празновања рођења Христовог, него су цркве овај празник празновале у различито време. Тако Климент Александријски говори да је то 18. април, афричка традиција 28. март, Иполит Римски 25. март, Цариград 6. јануар, а Рим 25. децембар. Неко време је Христово рођење било спојено са Богојављењем, а одвојиће се тек 354. године [Жерн 1998: 65–66]. Званичан

¹³ Неки божићни обичаји са магијским особинама су до данас опстали, иако се црква њима противи. Најважнији пример је бацање ораха по кући у облику крста.

датум празника биће прихваћен тек касније и то по римском предању – 25. децембар.¹⁴ Разлог за прихватање римског предања лежи у борби против култа бога Сунца у тадашњем Римском царству. Када се хришћанство ширило по царству, истовремено се ширио и овај пагански култ. У трећем веку римски цар Аурелијан је култ Сунца прогласио званичном религијом царства. Сунце се доживљавало као извор живота и прослављало последњих дана децембра месеца, у периоду када би изнова започињало приближавање Сунца земљи и отпочињао поновни долазак светлости у природу. Због тога је Црква 25. децембар узела као дан празника рођења Христовог, како би преко њега ширила хришћанство међу многобошцима. Они су на тај начин паганима проповедали Христа као истинско духовно Сунце, дан када се јавила истинска Светлост и извор живота [Шмеман 1996: 35–36].

Из горе наведеног се, дакле, може закључити да Христос није рођен у зимском периоду, него се његово рођење прославља 25. децембра због паганског празника Сунца, како би он био замењен хришћанским. Зато бадњак не може представљати дрво којим су пастири или Јосиф наложили ватру, јер је мало вероватно да су они палили ватру током летњег периода¹⁵. Што се тиче тврдње да бадњак симболише Крст или Христа – она је апсурдна. Бадњак не може да симболише ово двоје, јер се он касније пали, што би онда могло да симболише спаљивање Крста или Христа. Права симболика бадњака је сећање на време када су наши преци примили хришћанство, а одрекли се паганизма. Пошто храст, тј. бадњак, код Словена осликава њиховог врховног бога Перуна, он тако може да симболише словенску многобожачку религију. Тако паљење бадњака симболише одрицање од старе вере и прихватање хришћанства. Пошто рођење Христово представља ново доба за човечанство, тако спаљивање бадњака, које је повезано се празником Христовог рођења, представља дан када су Срби прихватили Христа и тиме започели нови живот. Примивши у себе Христа, српски народ се око ватре скупља, гледајући како бадњак гори и тако се загрева љубављу, искреношћу и слогом, а светлошћу његовом разгони мрак незнања и празноверја, озарујући се радошћу, здрављем и обиљем.

¹⁴ Када је донета коначна одлука о датуму празновања рођења Христовог, све су је цркве временом прихватиле. Само Јерменска црква није прихватила да се Христово рођење слави 25. децембра, него је и даље практиковала да се празник слави 6. јануара, што и данас чини.

¹⁵ Клима у Палестини је сутропска, тј. има два годишња доба: кишно (одговара нашем јесењем и зимском добу) и сушно (одговара нашем пролећном и летњем добу). Прво доба се може поделити на рано кишно и касно кишно. Прво почиње у октобру, када се пуне сви пресушени потоци, јављају мочваре и натапа земља. Температура почиње постепено да се спушта, али има и сунчаних дана. У фебруару температура достиже свој минимум и тада су могући снегови. У том периоду почиње касно кишно доба. Сушно доба почиње у априлу, када су дани све топлији. У месецу августу температура достиже свој максимум, па су врућине неподношљиве. Због јаког сунца пећине се током дана загреју, тако да су ноћи топле [Глумац 1999: 17–31].

Што се тиче сламе у кући, она може да представља сламу у витлејемској пећини, јер се на тај начин од куће чини место где се Христос родио, како би укућани доживели радост пастира када су видели Спаситеља. Положајник исто може да има хришћанско значење, јер је једна од главних хришћанских врлина примити сиромашног или путника у своју кућу и угостити га што боље.

Христова црква није дошла да укине народне обичаје, него да их христијанизира, као и саме људе. Она је старим обичајима дала хришћански значај, како би људски род што боље доживео радост празника Христовог рођења, а вера им постала јача и чвршћа. Оне обичаје који су у себи садржавали магијске елементе Црква је избацила, сматрајући да они могу само нанети штету људској души. Пошто се стари обичаји заснивају на симболици биљака, Црква је њима дала хришћански значај. Преко овога се човек може упознати са Богом и његовим делима, о чему нам сведочи Свети Атанасије Велики: „Бог је, дакле, добар и човекољубив и стара се о душама које је створио; а пошто је по Својој природи невидљив и неспознатљив, будући да је изнад свакога створенога бића и да због тога људски род не може да има знање о Њему, и пошто су сва бића створена из небића, а Он је нестворен, због тога је Бог украсио творевину Својим Логосом како би Њега, који је по Својој природи невидљив, људи могли познати макар по Његовим делима” [Атанасије Велики 2003: 97–98].

ЦИТИРАНИ ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

- Бандић Д. (2004). *Народна религија Срба у 100 појмова*, Београд
 Белингер Г. Ј. (2004). *Велики лексикон религија*, Београд
 Бодирогић М. (2011). *Бунјовници – српска митологија*, Нови Сад
 Босић М. (1996). *Годишњи обичаји Срба у Војводини*, Нови Сад
 Васиљев С. (1928). *Словенска митологија*, Србобран
 Гавриловић Д. (2009). *Приче из српске сиварине*, Сремски Карловци
 Глумац Д. (1999). *Библијска археологија*, Београд–Србиње
 Зечевић С. (2007). *Митска бића српских предања*, Београд
 Зизиулас Ј. (2008). *Јелинизам и хришћанство*, Београд
 Керн К. (1998). *Литургија – химнографија и хеортологија*, Сремски Карловци
 Лозе Е. (1986). *Свети Новој Завеша*, Београд
 Петровић С. (2004). *Српска митологија*, Београд
 Свети Атанасије Велики (2003). *Против идола – О очовечењу Бога Логоса*, Нови Сад
 Чајкановић В. (1994а). *Речник српских народних веровања о биљкама*, Београд
 Чајкановић В. (1994б). *Сивара српска религија и митологија*, Београд
 Чајкановић В. (1994в). *Сивудије из српске религије и фолклора 1910–1924*, Београд
 Чајкановић В. (1994г). *Сивудије из српске религије и фолклора 1925–1942*, Београд
 Шмеман А. (1996). *Тајне празника*, Цетиње

Steiner R. (1997). *Christianity as Mystical Fact*, Hudson N.Y.

THE ORIGIN OF YULE TIME IN SERBIAN TRADITION

by

BORIS FAJFRIC

Serbian Orthodox Eparchy of Srem

Trg Branka Radičevića 8, 21205 Sremski Karlovci, Serbia

E-mail: danig@eunet.rs; fajfric.orthodox@gmail.com

SUMMARY: Every year, Serbian people celebrate Christmas Eve and Christmas Day in a solemn manner enclosing various traditions. All these traditions originate from ancient Slavs, who were pagans. Each element and ritual has its own symbolism and significance. They are mainly related to Slavic gods, dead ancestors and some mythical creatures. When the Slavs received Christianity, their customs adopted a new meaning. The church canceled some customs because of their magical properties, but it also preserved others and made them an important part of Christian traditions. Thus Yule and some customs before Christmas Day gained a Christian meaning, so that Serbs could get acquainted with the celebration of Christ's birth.

KEYWORDS: Yule, Christmas day, Perun, Svarog, oak, varica, vertep, Slavs, Church

У СУСРЕТ ПРЕКОГРАНИЧНОМ РЕЗЕРВАТУ БИОСФЕРЕ „МУРА–ДРАВА–ДУНАВ”

МИЛОШ ПЕТРОВИЋ

Државни универзитет Нови Пазар, Департман за правне науке
Бука Караџића б.б., 36300 Нови Пазар, Република Србија
Е-адреса: milospetrovic180370@gmail.com

САЖЕТАК: На министарском састанку у Будимпешти, марта 2011. године, републике Аустрија, Словенија, Мађарска, Хрватска и Србија потписале су заједничку декларацију о припреми за успостављање прекограничног резервата биосфере Мура–Драва–Дунав (МДД ПРБ). Иако документ који нема обавезујући карактер за државе потписнице, Декларација представља јасан путоказ правца у којем наведене државе желе да унапређују своју сарадњу. Поред политичке, економске, културне и других досад већ увелико етаблираних области сарадње, на помолу је и мултилатерална сарадња у области очувања екосистема приобаља Дунава и река које припадају његовом сливу: Драве и Муре. У овом раду аутор је понудио преглед основних међународноправних докумената који се односе на резервате биосфере, уз значајнији осврт на Свеобухватну дунавску стратегију ЕУ и њен Акциони план, а затим је анализирао најбитније одредбе Декларације МДД ПРБ, са циљем да овај још увек недовољно познат документ представи научној и стручној јавности. У том смислу посебан акценат је стављен на принципе избора подручја за резерват биосфере, основне циљеве које један резерват биосфере треба да оствари, као и на његову просторну организацију.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: Декларација МДД ПРБ, Дунав, биосфера, прекогранични резерват

УВОД

Дунавска стратегија Републике Србије, као један од елемената у целокупном процесу прикључења Европској унији, реализује се кроз различите облике националних и међународних активности. Република Србија, као подунавска земља, настоји да своје активности у овој области усклади са Свеобухватном стратегијом ЕУ за Дунавски регион, заснованој на четири стуба:

- повезивању Дунавског региона (унапређивање мобилности и мултимодалности транспорта, подстицање развоја одрживих изво-

ра енергије, промовисање културе и туризма и контаката међу људима);

- заштити животне средине у Дунавском региону (пречишћавање и одржавање квалитета вода, управљање ризицима животне средине, заштита биолошких врста, пејзажа и квалитета ваздуха и земљишта);
- изградњи просперитета у Дунавском региону (развој друштва знања кроз научна истраживања, образовање и информационе технологије, подршка конкурентности предузећа, укључујући и развој кластера, улагање у људе и вештине);
- јачању Дунавског региона (јачање институционалних капацитета и сарадње, заједнички рад на промовисању безбедности и борби против организованог и крупног криминала).

Намера да се конкретизује процес сарадње већег броја држава на остваривању циљева постављених другим стубом у региону средњег Подунавља своје прве обресе добила је потписивањем, од стране ресорних министара република Аустрије, Мађарске, Хрватске, Словеније и Србије, заједничке Декларације о припреми за успостављање прекограничног резервата биосфере Мура–Драва–Дунав¹ (у даљем тексту: Декларација МДД–ПРБ), у Будимпешти, 25. марта 2011. године. Будући резерват биосфере Мура–Драва–Дунав (у даљем тексту: МДД–ПРБ), у погледу правног основа формирања, као и у погледу самих поступања унутар њега на заштити флоре и фауне, очувању екосистема, предела, геонаслеђа, у потпуности мора бити компатибилан са бројним међународноправним документима који регулишу ову материју, па је из тог разлога неопходно упознати се са основним документима из ове области, како универзалног, тако и партикуларног, европског значаја.

ОСНОВНИ МЕЂУНАРОДНОПРАВНИ ДОКУМЕНТИ О ЗАШТИТИ БИОСФЕРЕ

Универзални документи

За разлику од бројних других области друштвеног живота које су традиционално предмет интересовања међународног права и међународне заједнице готово од њиховог постанка, интерес за међународноправно регулисање заштите биосфере јавља се релативно касно, тек седамдесетих

¹ У просторно-географском погледу, будући МДД–ПРБ ће обухватати тринаест заштићених подручја уз Дунав, Драву и Муру, међу која спадају: Специјални резерват природе „Горње Подунавље” у Србији; Парк природе „Копачки рит” на ушћу Драве у Дунав, и регионални парк „Драва – Мура” у Хрватској; Национални парк „Драва–Мура” у Мађарској и подручја Натура 2000 у Аустрији и Словенији.

година двадесетог века. Очигледно је овде основни разлог „касно сазрела свест у међународној заједници о потреби интернационализације напора на очувању биосфере и биодиверзитета, као услова опстанка саме планете, и коначно и самог човека на њој” [Петровић, 2010: 322]. Без обзира на чињеницу о релативном кашњењу у међународноправној регулативи, она се у последњих четрдесет година значајно развила, како у погледу правно обавезујућих докумената, тако и у погледу различитих декларација, препорука и стратегијских планова. Свесни могућности да међу бројним документима неки можемо ненамерно изоставити, покушаћемо да набројимо оне који су по нашем мишљењу најзначајнији. Међу њих свакако спадају Рамсарска конвенција о мочварним стаништима од међународног значаја 1971, Конвенција о заштити светске културне и природне баштине 1972, Конвенција о међународној трговини угроженим врстама дивље флоре и фауне (СИТЕС Конвенција) 1973, Конвенција о очувању миграторних врста дивљих животиња (Бонска конвенција) 1979, Светска повеља о природи 1982, Агенда 21 – Глобални програм акције за одрживи развој 1992, Конвенција о биолошкој разноврсности 1992, Оквирна конвенција УН о промени климе 1992 и Кјото протокол уз Оквирну конвенцију 1997, Архуска конвенција о приступу информацијама, јавном учешћу у доношењу одлука и приступу правди у питањима заштите животне средине 1998, Конвенција о сарадњи за заштиту и одрживо коришћење реке Дунав 1994.

Међу набројаним документима посебно место заузима Конвенција о биолошкој разноврсности, не само зато што предвиђа редовне конференције држава чланица већ и због чињенице да је на Деветој конференцији, у Бону 2008. године, усвојена Одлука број IX/19 о заштићеним подручјима, у којој се у члану 6. позивају земље чланице Конвенције да формирају, у складу са својим националним законодавствима, прекогранична заштићена подручја и еколошке мреже. Поред ове активности, коју језиком унутрашњег права можемо назвати законодавном, у међународној заједници присутне су и усмеравајуће активности путем различитих докумената. У овом предњачи Генерална скупштина УН, која периодично анимира светску јавност различитим резолуцијама које су посвећене овој материји, као што је то учињено Резолуцијом 55/201 из 2000. године, затим Резолуцијом 64/203 из 2009. и коначно Резолуцијом 65/161 из 2010, којом је, у тачки 19, период од 2011. до 2020. године проглашен за „United Nation Decade of Biodiversity”.

Значајан глобални чинилац у области очувања биосфере је и Унеско. Његов ангажман у очувању биосфере почео је паралелно са доношењем Рамсарске конвенције. Наиме, 1971. године у оквиру Унеска започет је међународни научни програм „Man and Biosphere”, који је послужио као база да се у наредних неколико година на научно оправданим основима формирају први резервати биосфере. Убрзана индустријализација планете

те крајем двадесетог века, која је имала негативне ефекте на биосферу, захтевала је адекватан одговор, који је Унеско понудио на Генералној конференцији 1995. године. Тада су усвојени документи шире познати као Севилска стратегија и Статутарни оквир, у којима су садржани услови које једно подручје мора испунити да би било проглашено резерватом биосфере, циљеви којима треба тежити приликом успостављања резервата биосфере, као и модел просторне организације оваквих резервата. Сама Севилска стратегија кроз формирање Светске мреже резервата биосфере има за циљ:

- омогућавање коришћења резервата биосфере за очување биолошке и културне разноликости;
- коришћење резервата биосфере као модела за управљање простором;
- коришћење резервата биосфере за истраживање, мониторинг, образовање и обуку.

Битно је напоменути и чињеницу да у циљу олакшавања административне процедуре оснивања прекограничних резервата биосфере њихово формирање није предмет обавезујућих међународноправних уговора или конвенција, већ су они регулисани тзв. меким правом („soft law”) – Статутарним оквиром резервата биосфере прихваћеним од стране Унеска и свих земаља потписница. Стога у већини земаља није нужно стварати посебно национално законодавство за резервате биосфере, већ је могуће користити постојећи законодавни оквир за заштиту природе, управљање простором и водама.

О циљевима формирања самог резервата и моделу његове просторне организације биће више речи у делу текста који се односи на анализу Декларације ДММ–ПРБ, пошто је *prima facie* очигледно да је она у потпуности инспирисана Севилском стратегијом и Статутарним оквиром у погледу циљева и просторне организације, што и сама у својим преамбуларним одредбама наводи.

Стратегија Европске уније

Дунав је, после Волге, највећа европска река, једна од главних европских саобраћајница и репрезентант европског биодиверзитета, па је стога разумљива нормативна и планска делатност која се у Европској унији води у односу на Дунав, у погледу очувања и унапређења Дунава и његовог слива као значајног еколошког фактора. У том смислу, Европска унија је донела низ важних уредби, директива, одлука, препорука и резолуција. Бројност докумената донетих у оквиру Европске уније уједно је и ограничавајући фактор у њиховом представљању, осим ако не желимо да се задржимо на обичном набрајању, па ћемо стога пажњу усмерити на документ који је од

примарне важности, а у погледу формирања МДД–ПРБ то је у уводном излагању поменута Свеобухватна стратегија ЕУ за Дунавски регион (у даљем тексту: Стратегија).

У уводном делу је назначено да је целокупна Стратегија заснована на четири основна стуба, од којих је за потребе овог рада посебно значајно истаћи други стуб – заштиту животне средине. У оквиру другог стуба приоритетне области односе се на:

- пречишћавање и одржавање квалитета вода;
- управљање ризицима животне средине;
- заштиту биолошких врста, пејзажа и квалитета ваздуха и земљишта.

У том погледу, Стратегија предвиђа циљеве, а пратећи документ који представља њену оперативну допуну – Акциони план за спровођење Стратегије – садржи листу активности и пројекте којима се тежи испуњењу планираних циљева.

Циљеви Стратегије су усмерени ка подизању еколошких стандарда у управљању сливом реке Дунав, смањењу нивоа штетних материја у Дунаву, усвајању Плана управљања делтом до 2013. године, спровођењу планова управљања ризиком од поплава, сачињавању ефикасних планова управљања за сва подручја програма Натура 2000, осигурању одрживих популација дунавских јесетарских врста и других аутохтоних врста риба до 2020. године, смањењу ерозије тла за 25% до 2020. године.

Посебно су значајне активности предвиђене Акционим планом којима се настоје испунити предвиђени циљеви Стратегије, нарочито у сфери заштите биодиверзитета: допринос визији ЕУ за 2050. и циљу ЕУ у вези са биодиверзитетом у 2020, ефектно управљање локацијама Натура 2000 и осталим заштићеним областима, пројектима „Спровођење мреже заштићених подручја реке Дунав (DANUBEPARKS)”, „Формирање резервата биосфере Мура–Драва–Дунав” и „Обезбеђивање експертизе у вези са делтом Дунава и сличним заштићеним подручјима”, заштита и обнављање највреднијих екосистема и угрожених животињских врста пројектима „Обнављање природног окружења, биљног и животињског света и вегетације дуж тока Дунава”, „Утврђивање и заштита старих шума у сливу реке Дунав” и „Промовисање очувања генетског потенцијала и сарадње са банком гена дуж тока Дунава”, заједничко испитивање примерности ревизије Конвенције о риболову у водама Дунава, изградња зелене инфраструктуре како би се повезали различити биогеографски региони и станишта пројектима „Завршетак пројекта Зелени коридор Доњег Дунава” и „Развој Алпско-карпатског коридора”, смањење ширења инвазивних страних врста, смањење уноса пестицида у животну средину дунавског региона, безбедно уклањање застарелих пестицида и других застарелих хемикалија на подручју дунавског региона, припрема и реализација транс-

националног просторног планирања и развојних политика за функционална географска подручја (речне сливове, планинске венце итд.) пројектом „Спровођење VASICA – Визије и стратегије за Карпатску област”.

Потребно је истаћи и одређене услове које Акциони план предвиђа у погледу изводљивости и одрживости пројекта, а који се односе и на формирање МДД–ПРБ. Ти услови су следећи:

- бављење приоритетима и обезбеђена подршка;
- утицај на макрорегион;
- пројекат треба да буде реалан;
- пројекат мора да буде кохерентан са другим пројектима.

А да ли будући МДД–ПРБ испуњава дате услове, због чега је значајан и како је конципирана Декларација МДД–ПРБ – покушаћемо да размотримо на следећим странама.

ПРОЈЕКАТ: РЕЗЕРВАТ БИОСФЕРЕ МДД–ПРБ

Значај

Будући МДД–ПРБ протежаће се кроз Аустрију, Хрватску, Мађарску, Србију и Словенију, дужином од око 700 км, на површини од око 800.000 ха природно и културно богатих предела свих пет држава и имаће велику важност због своје јединствене биолошке разноврсности, природних ресурса важних за становништво поменутих држава, културних споменика, али и због великих опасности које угрожавају и прете да униште вредности овог резервата, на које морамо указати и кратко се на њих осврнути.

Јединствена биолошка разноврсност будућег МДД–ПРБ је његова основна карактеристика и највећа вредност, првенствено због ретких природних станишта попут поплавних шума на великим површинама, речних острва, шљунковитих и пешчаних обала, рукаваца и мртваја. На стаништима у граничном подручју Република Хрватске, Србије и Мађарске Државни завод за заштиту природе Републике Хрватске је идентификовао следеће угрожене и аутоктоне врсте животиња: угрожене врсте птица попут „малог вранца (*Phalacrocorax pygmaeus*), брезовог звиждака (*Phylloscopus trochilus*), штекавца (*Haliaeetus albicilla*), мале чигре (*Sterna albifrons*), властелице (*Himantopus himantopus*), букавца (*Botaurus stellaris*), жуте чапље (*Ardea purpurea*), велике беле чапље (*Egretta alba*), црне роде (*Ciconia nigra*) и друге. Поред угрожених птица, будући резерват богат је рибом, од које су неке врсте угрожене и ретке, као што су: младица, плотица, Балонијев балавац, пругасти балавац и мали вретенац. Од водоземаца, треба истакнути две регионалне врсте: панонска мочварна жаба (*Rana arvalis wolterstorffi*) и велики панонски водењак (*Triturus/cristatus/dobrogeicus*).”

Природни ресурси будућег МДД–ПРБ су од изузетног значаја за привреду и становништво дунавских земаља. Резерват располаже високим капацитетом могућности развоја пољопривредних активности и пласмана локалних производа на европско тржиште. Риболов представља основну делатност великог броја људи на овом подручју и веома је важан за њихову егзистенцију. Такође, у МДД–ПРБ велике су могућности за развој спортског, културног, рекреативног и еко туризма.

Будући МДД–ПРБ богат је културноисторијским споменицима који датирају из периода Римског, Отоманског и Хабзбуршког царства. Историјски трагови су јасно видљиви на архитектури села и градова ове регије (готика, барок, хисторицизам, сецесија и модерна архитектура). Регион будућег резервата историјски је познат као поприште сукоба великих сила, које су за собом остављале делове својих богатих култура и традиција, а само географско подручје на ком ће будући резерват бити формиран је место одржавања многих културних и традиционалних догађаја и фестивала, што у савременим приликама повећава његов културни значај.

У политичком смислу формирање будућег резервата биосфере значајно је првенствено због уједначавања еколошких политика земаља на чијем ће се простору резерват протезати, због омогућавања бржег трансфера идеја, знања, технологија, унапређења научних ресурса, али и због позиције Републике Србије, којој успех у сарадњи са осталим државама које су већ чланице Европске уније може донети на овом пољу убрзање претприступних преговора. Требало би да Република Србија ову прилику искористи као повољну, без обзира на одређене сумње да ће неједнак статус у погледу чланства у Европској унији отежати реализацију не само овог него и неких других прекограничних пројеката везаних за интегрисано управљање Дунавом [Стојановић и др., 2011: 117].

Декларација МДД–ПРБ (Елементи)

Декларација МДД–ПРБ, као почетни документ у процесу настанка будућег МДД–ПРБ, структурално је подељена на две јасно одвојене целине: Преамбулу и оперативни део. Преамбула садржи позивање на бројне документе, наведене у претходном тексту, којима се на универзалном и регионалном (европском) нивоу успоставља систем заштите биосфере. Већ прве три преамбуларне одредбе, којима се успоставља директна веза са Конвенцијом о биолошком диверзитету, Рамсарском конвенцијом о мочварним стаништима од међународног значаја, Севилском стратегијом и Статутарним оквиром Севилске стратегије, уједно реafirмишу принципе и услове за избор МДД подручја за прекогранични резерват биосфере. Пре него што се упустимо у разматрање одредби Декларације МДД–ПРБ, потребно је истаћи да се под резерватима биосфере, у смислу Статутарног

оквира Севилјске стратегије, сматрају „подручја копнених и морских еколошких система која промовишу решења усклађена с циљевима очувања биолошке разноврсности и одрживим развојем”, а према истом документу основни принципи избора подручја за резерват биосфере су следећи:

- функција заштите – заштита предела, екосистема, врста и генеричке разноврсности;
- функција развоја – економски и друштвени развој базиран на принципима социокултурне и еколошке одрживости;
- функција подршке – научноистраживачки рад, праћење стања, образовање и размена информација у области заштите и развоја на локалном, националном и глобалном нивоу.

Што се тиче услова које једно подручје треба да испуни да би било предложено за резерват биосфере, они проистичу из претходно наведених принципа, односно – неопходно је да такво подручје:

- представља већи биогеографски регион, укључујући и градације људске интервенције у њему;
- обухвата пределе, екосистеме и врсте које се штите;
- омогући имплементацију принципа одрживог развоја;
- просторно буде довољно велико да омогући спровођење претходно наведених функција заштите, развоја и подршке;
- има одговарајући систем зонирања.

Оперативни део Декларације МДД–ПРБ има шест чланова, које ћемо размотрити понаособ.

Првим чланом се одређују циљеви успостављања резервата биосфере на прилично уопштен начин: „... the conservation and restoration of the natural and semi-natural status of their habitats and ecosystems in the cross-border area”. Свакако да један документ као што је ова декларација и не може до детаља да се бави свим аспектима, већ му је првенствена намера да препозна оне најбитније и да буде покретачка снага у даљој реализацији ове идеје, па стога није чудно што су циљеви формирања МДД–ПРБ постављени овако лапидарно. Ако бисмо овако постављене циљеве мало разрадили, могли бисмо закључити да су коначни циљеви успостављања МДД–ПРБ следећи:

- очување биолошког диверзитета;
- очување здравих екосистема; стицање знања о природним системима и њиховим променама;
- стицање сазнања о традиционалним начинима коришћења земљишта;
- стицање сазнања о коришћењу природних ресурса на усаглашен начин;
- сарадња у решавању проблема везаних за природне ресурсе;

- промоција економског и друштвеног развоја;
- очување културних вредности;
- промоција и демонстрација уравнотеженог односа између људи и природе.

Други члан је посвећен јачању билатералне и мултилатералне сарадње у областима управљања водама и очувања природе, као и хармонизацији управљања овим областима и подршци менаџментима који у земљама формирања МДД–ПРБ врше управљачке функције у зонама будућег прекограничног резервата биосфере.

Трећи члан се логички наслања на претходни и њиме је предвиђено формирање заједничког петнаесточланог координационог тела, коме су поверени бројни задаци координације, промоције различитих активности и идентификовања кључних питања у погледу сарадње на очувању и одрживом развоју речног система Мура–Драва–Дунав. Како изричито стоји у члану 3. став 2, једна од важнијих улога Координационог гласи: „... promote measures to make the MDD–TBR function effectively in accordance with UNESCO recommendations”, што у конкретном случају значи рад на просторној организацији прекограничног резервата биосфере. Већ је у претходном излагању напоменуто да Статутарни оквир Севиљске стратегије прописује услове просторне организације резервата биосфере, а пошто Декларација МДД–ПРБ претпоставља примену истих услова у просторној организацији МДД–ПРБ, потребно је представити основне елементе просторне организације. Према члану 4. Статутарног оквира, сваки резерват биосфере просторно треба организовати тако да се као јасне целине разликују централно подручје, заштитна зона и прелазно подручје. Даље, централно подручје мора бити заштићено националним законом и у њему се мора обезбедити дугорочна заштита предеоног и биолошког диверзитета; земљиште на овом подручју мора бити углавном у државној својини, а као дозвољене активности могу се планирати мониторинг, научноистраживачки рад и активности усмерене ка заштити поменутог подручја. Заштитно подручје, као појас који окружује централно подручје, мора поседовати јасно дефинисане границе и у њему се могу спроводити активности које су у функцији спречавања утицаја који могу угрозити заштиту – истраживања са циљем унапређења и рехабилитације деградираних подручја, одрживо коришћење природних ресурса (шумарство, рибарство, лов), уз максимално очување природних процеса и биодиверзитета. Земљиште на овом подручју у начелу може припадати локалној самоуправи или приватним лицима. Прелазно подручје, које обухвата пољопривредна подручја, насеља и подручја других намена, са различитим облицима власништва над земљиштем и без јасно дефинисаних граница, такође има своју намену. Она се огледа у могућности да се на њему лоцирају истраживачке

станице, центри за обуку и образовање, као и туристички објекти, како би становништво локалног подручја могло да ostvari одређене бенефиције из чињенице да се на простору где живи налази резерват биосфере. Према томе, прелазно подручје би подупирало заштитну зону као:

- извор прихода;
- изворишно подручје посетилаца и туриста;
- подручје са смештајним капацитетима и комплементарном туристичком понудом;
- подручје производње индустријских производа који могу бити део понуде унутрашњих зона резервата.

Уочљиво је да је чланом 3. декларације МДД–ПРБ Координационом телу дат обиман задатак, који је додатно увећан захтевима из чланова 4, 5. и 6, којима се Координационом телу ставља у задатак да развија заједничке принципе управљања, примењиве у свих пет држава потписница, затим да обезбеди размену свих неопходних информација и, коначно, да у сарадњи са овлашћеним представницима држава потписница промовише значај успостављања МДД–ПРБ, првенствено пред локалним заједницама, које ће у будућности од овог резервата имати и највише користи, како у еколошком, тако и у развојном и финансијском смислу.

Коначно, члан 7. Декларације садржи једну одредбу која је реликт распада СФРЈ. Према том члану, ништа у овој Декларацији нити у документима који из ње проистекну не прејудуцира питање делимитације између држава потписница. Овај члан се заправо односи на питање делимитације између Србије и Хрватске на Дунаву, и то питање свакако захтева другачији начин решавања, тренутно путем мешовите међувладине комисије двеју држава [Димитријевић, 2012: 8], и за очекивати је да ово отворено питање неће додатно успорити успостављање прекограничног резервата биосфере.

УМЕСТО ЗАКЉУЧКА – МОГУЋНОСТИ И ПЕРСПЕКТИВЕ

Иницијатива за формирање МДД–ПРБ представља нови облик регионалне сарадње међу државама региона. Наравно, ово је тек иницијатива којој предстоји дуг пут до правног уобличавања и стварне реализације. Она представља програмску оријентацију у ком правцу државе потписнице желе да се крећу, у циљу заштите и очувања екосистема, предела и геонаслеђа Дунавског слива. Ипак, декларација је и више од програмске оријентације. Она представља почетни корак у остваривању једне идеје која ће значајно допринети сарадњи између држава потписница, не само на пољу очувања животне средине него и на развоју науке, образовања, туризма и одрживог развоја региона. Интересантна је и чињеница да идеја о формирању МДД–ПРБ кореспондира и са бројним другим иницијативама унутар Свеобухватне Дунавске стратегије ЕУ, посебно са пројектима

„Спровођење мреже заштићених подручја реке Дунав”, „Обнављање природног окружења, биљног и животињског света и вегетације дуж тока Дунава”, „Утврђивање и заштита старих шума у сливу реке Дунав” и „Промовисање очувања генетског потенцијала и сарадње са банком гена дуж тока Дунава”, што отвара простор за укључивање бројних других субјеката чија знања, идеје и искуства могу значајно допринети квалитетнијој реализацији овог пројекта.

Две године након потписивања Декларације, њену реализацију бисмо могли окарактерисати као релативно успешну. Током 2012. године УНЕСКО-ов комитет „Man and Biosphere” одобрио је републикама Мађарској и Хрватској да на својим подручјима прогласе резерват, што су оне и учиниле, чиме је око 80% површине будућег МДД–ПРБ добило међународну заштиту. Република Србија је, према доступним подацима Министарства спољних послова, аплицирала пред УНЕСКО-вим секретаријатом „Man and Biosphere” у септембру 2013. године и очекује да током 2014. године и она добије одобрење за проглашење свог дела МДД–ПРБ.

Локалне самоуправе (овде мислимо првенствено на локалне самоуправе на подручју Републике Србије) су у одређеној мери консултоване и информисане о будућем МДД–ПРБ, а и шира јавност је информисана путем националних и локалних медија. Нажалост, локалне самоуправе су недовољно укључене у читав процес, иако би њима, коначно, проглашење и успостава српског дела МДД–ПРБ сигурно донело највише користи. Поједине од њих ни у прошлости нису у довољној мери користиле предности свог подунавског географског положаја, у локалним медијима на свом подручју представници локалних самоуправа не ангажују се довољно у промоцији будућег МДД–ПРБ, чиме дају разлога за забринутост да у будућности неће адекватно умети да искористе компаративну предност коју имају у односу на већину осталих локалних самоуправа у Републици Србији.

ЦИТИРАНИ ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

- Димитријевић, Душко (2012). Питање границе између Србије и Хрватске на Дунаву, *Мегаџурнал ревија*, IX, 3: 1–22.
- Петровић, Милош (2010). Здрава животна средина – право човека или вредност којој се тежи, у: *Ризици и еко-безбедности у постмодерном амбијенту*. ур. Р. Биочанин, Нови Пазар: Државни универзитет у Новом Пазару, 317–322.
- Стојановић, Владимир, Драган Долинај, Милана Пашић (2011). Друштвено-географска перспектива проучавања заштите животне средине, *Зборник Мајнице српске за друштвене науке*, 134: 113–119.

ИНТЕРНЕТ ИЗВОРИ

- Акциони план уз Свеобухватну стратегију ЕУ за Дунавски регион, <http://www.srbija.gov.rs/>, приступљено 24.5.2013.
- Дунавска стратегија Републике Србије, <http://www.srbija.gov.rs/>, приступљено 24.5.2013.
- Прекогранични резерват биосфере Мура – Драва – Дунав, www.mfa.gov.rs, приступљено 24.1.2014.
- Свеобухватна стратегија ЕУ за Дунавски регион, <http://www.srbija.gov.rs/>, приступљено 24.5.2013.
- Agenda 21, www.sustainabledevelopment.un.org/documents/agenda21.html, приступљено 24.12.2012.
- Aarhus Convention on Access to Information, Public Participation in Decision-making and Access to Justice in Environmental Matters, www.unece.org/aarhus-convention.html, приступљено 4.4.2013.
- CITES Конвенција о међународној трговини угроженим врстама дивље фауне и flore, www.upravacarina.rs/stranice/citeskonvencija.aspx, приступљено 4.4.2013.
- Declaration on the preparation of the establishment of the "Mura – Drava – Danube Transboundary Biosphere Reserve"(MDD-TBR), <http://www.kormany.hu/>, приступљено 12.3.2013.
- The Convention on Wetlands of International Importance (Ramsar, Iran,1971), www.ramsar.org, приступљено 16.5.2013.
- Конвенција о биолошкој разноврсности, www.greenhome.co.me/eenhome, приступљено 25.12.2012.
- Конвенција о сарадњи за заштиту и одрживо коришћење реке Дунав, www.kombeg.org.rs/razvojtehnologija/statika, приступљено 4.4.2013.
- Конвенција о заштити свetske kulturne i prirodne baštine, 1972, www.bs.scribd.com, приступљено 12.07.2013
- Конвенција о заштити migratornih vrsta divljih životinja, www.zastita-prirode.hr/i-projekti, приступљено 24.12.2012.
- Kyoto Protocol (1997), www.kyotoprotocol.com, приступљено 11.6.2013.
- Okvirna konvencija Ujedinjenih naroda o promeni klime, www.greenhome.co.me/eenhome, приступљено 25.12.2012.
- Predloženi rezervat biosfere Mura – Drava – Dunav, Državni zavod za zaštitu prirode Republike Hrvatske, www.dzsp.hr/dokumenti, приступљено 11.6.2013.
- The Seville Strategy and the Statutory Framework for the World Network of Biosphere Reserves, www.unesdoc.unesco.org, приступљено 24.12.2012.
- UN General Assembly – Resolution 55/201, www.un.org/depts/dhl/resguide, приступљено 12.3.2013
- UN General Assembly – Resolution 64/203, www.un.org/depts/dhl/resguide, приступљено 12.3.2013
- UN General Assembly – Resolution 65/161, www.un.org/depts/dhl/resguide, приступљено 12.3.2013.
- World Charter for Nature, www.un.org/documents/ga/res/, приступљено 11.2.2013.

HEADING FORWARD TO THE „MURA–DRAVA–DANUBE TRANSBOUNDARY BIOSPHERE RESERVE”

by

MILOŠ PETROVIĆ

State University of Novi Pazar, Department of Law
Vuka Karadžića b.b., 36300 Novi Pazar, Republic of Serbia
E-mail: milospetrovic180370@gmail.com

SUMMARY: At ministry assembly in Budapest in March 2011, republics such as Austria, Slovenia, Hungary, Croatia and Serbia, were signatories of common Declaration on the preparation of the establishment of the "Mura – Drava – Danube Transboundary Biosphere Reserve"(MDD-TBR). Even though this document does not have obligatory character for states that signed it, this declaration represents the obvious course these states will follow in order to improve their cooperation. Beside political, economic, cultural and other well developed forms of cooperation, a multilateral cooperation emerges within the areas of conservation, protection and improvement of flora and fauna of the Danube and rivers Drava and Mura that belong to The Danube River Basin. In this article the author provided a short review of basic international legal documents that refer to Biosphere Reserves regarding specifically the overall Danube Strategy by European Union and belonging Action Plane to Danube Strategy. The author analyzed the paramount clauses of Declaration MDD – TBR, with intention to reveal this little known document to scientific and professional public. In that sense, the principles for selecting the actual biosphere reserve have become a priority as well as the elemental objectives a biosphere reserve should accomplish and its spatial organization.

KEYWORDS: Declaration MDD-TBR, the Danube, biosphere, transboundary biosphere reserve

УЛОГА МЕДИЈА У РЕАЛИЗАЦИЈИ ПРОЈЕКТА КУЛТУРНОГ ИМПЕРИЈАЛИЗМА

ИВИЦА Љ. ЂОРЂЕВИЋ

Е-адреса: djivica@gmail.com; ivicadj@fb.bg.ac.rs

МАРКО ФИЛИЈОВИЋ

Е-адреса: mfilijovic@yahoo.com

Универзитет у Београду, Факултет безбедности
Господара Вучића 50, 11000 Београд, Република Србија

САЖЕТАК: Војна моћ у комбинацији са економским потенцијалом и научно-технолошком супериорношћу тежи својој реализацији на широком глобалном простору. Потврда надмоћи остварује се путем идеолошког пројекта наметања сопствених модела друштвене организације који омогућавају задржавање достигнутог положаја хегемона. Идеолошка матрица неолибералног капитализма путем глобализма користи се у циљу очувања стечених позиција. Преобликовање културних образаца локалних заједница с потпуним правом објашњава се као вестернизација осталог света од стране развијених евроатлантских земаља. Посредством глобалних мултимедијалних мрежа врши се наметање западног система вредности и начина живота што доводи до деградације домицилних културних образаца. Тиме се угрожава колективни идентитет припадника локалних заједница, разбијају културни обрасци стварани вековима и намеће неадекватна друштвена структура која не може да задовољи потребе локалног становништва.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: култура, империјализам, медији, глобализација, безбедност

Почетак нове геополитичке ере и један од најзначајнијих догађаја 20. века представља рушење Берлинског зида. Перцепција тог догађаја зависила је од степена изложености утицају америчке културне индустрије промовисане путем медијских мрежа. Пад зида прихваћен је код широких народних маса са френетичним одушевљењем и нереалним очекивањима, док је код објективних интелектуалаца било доста скептицизма. Из данашње перспективе можемо рећи како је краху источног блока, поред унутрашњих слабости, допринео и утицај идеализоване слике западног света путем холивудске продукције и осталих канала дистрибуције. При-

мена стратегије „меке” моћи у циљу утицаја на промену културних образаца живљења, а под формом културног уздицања неразвијених простора, постала је главно оруђе империјалне политике Сједињених Америчких Држава (САД).

Након апсолутног тријумфа уместо квалитативне промене у односу на остатак света из САД најпре добијамо Фукујамин (Fransis Fukuyama) славodobитнички модел надмоћи западног дела цивилизације [Фукујама 1992], а затим и Хантингтонов (Samuel Hantington) концепт сукоба цивилизација [Хантингтон 1996]. У овом контексту Хантингтонов приступ показује да се победник не задовољава само наметањем економског модела који подразумева унификацију економске праксе. Постаје очигледно да се пројекат шири и на унификацију културних образаца живљења. Говорећи о неизбежном сукобу цивилизација, Хантингтон тенденциозно замењује појам култура речју цивилизација. Хантингтон тиме жели да нагласи концепт непремостивих културних разлика, базираних на различитости у вери, језику, начину пословања, па и у свакодневним активностима. Хантингтон сматра да постоји непомирљивост (како је категорисао) седам различитих цивилизација [Хантингтон, 1996]. Иако постоји велики број присталица Хантингтонове тезе, постоје и аутори који сматрају да је она дошла у циљу интензивирања пропаганде америчког модела уређења света базираног на праву јачег. Због свега наведеног постојеће економске и геополитичке процесе који се манифестују кроз праксу транснационалних компанија (ТНК), али и Северноатланске алијансе (НАТО), не можемо одвајати од културног контекста. Савремена геоекономска парадигма добија империјалну димензију на свим нивоима [Chomsky 2002; Jameson 2000], а у условима перманентних сукоба и нестабилности најбоље пролазе најмоћнији.

Наметање јединствених глобалних културних образаца постаје могуће захваљујући ефектима технолошког прогреса у сфери информационо-комуникационих технологија (ИКТ). Својим развојем и ширењем ИКТ су довеле до глобализације свих облика пословних активности, а посебно медијске сфере. Поред тога што су медији промотери глобализације, они постају и једна од најпрофитабилнијих економских делатности. Због значаја који савремени свет придаје материјалним добрима, глорификују се вредности потрошачког друштва, на глобалном нивоу медијска пропаганда машинерија свакодневно окупира индивидуалитет и колективитет. То „окупирање” многи схватају и као медијски империјализам, који треба да допринесе ширењу неолибералног система уз истовремено угрожавање социјеталне безбедности различитих народа, разарајући њихов идентитет кроз наметање културних образаца глобалног потрошачког друштва. Ако социјеталну безбедност дефинишемо као „стабилност колективног иден-

титета”, онда у том смислу социјетална безбедност постоји онда када је друштво способно да очува своје суштинске особине услед променљивих околности и упркос могућим или стварним претњама. Главни референтни објекат социјеталне безбедности представља, дакле, колективни идентитет, односно скуп идеја и пракса које одређене појединце идентификују као припаднике неке социјалне групе. Кроз промену идентитета, односно покушаја у том правцу, угрожава се безбедност заједнице. Како наводи Бузан (Barry Buzan), у данашњем свету најмоћнији колективни идентитет је национални идентитет. Један од најзначајнијих облика угрожавања социјеталне безбедности, по истом аутору, јесте културни империјализам који добија на интензитету атакујући на специфичности појединих друштвених група [Buzan 1991]. У датом контексту медији могу да утичу на промену културних образаца одређених колективитета променом традиције и обичаја одређених култура, у корист пропагиране потрошачке *културе индивидуализма и конзумеризма*.

МЕДИЈИ

Јединствена дефиниција медија не постоји. У лексикону страних речи и израза појам медија везује се за латинску реч *medium* (оно што се налази у средини или представља средину, средина, средњи пут; *фунд.* помоћно средство) [Вујаклија 1961: 554]. Медиј је претпоставка материјализације информација. Без трансформисања информације у неки комуникациони медиј (говор, видни канал, електромагнетне таласе, писмо и сл.), она остаје невидљива и нечујна свим људима осим аутору [Пуповац 2001]. Меклуан (Marshall McLuhan) сматра да је медиј порука и дефинише медије као човекове продужетке јер се помоћу медија човек мултипликује у простору и времену, постаје јачи, већи, моћнији, умнији, комуникативнији и свестранији [Алић 2008: 64].

Дон Фиске (John Fiske) разликује презентацијске (глас, лице, тело), репрезентацијске (књиге, слике, фотографије) и механичке медије (телефон, радио, телевизија). Презентацијски медији су ограничени на „овде” и „сада” јер је медиј сам комуникатор. Репрезентацијски медији користе се културним и естетским конвенцијама за стварање комуникацијских дела и одређеног дискурса. Механички медији служе за емитовање (дистрибуцију) презентацијских и репрезентацијских медија [Zgrabljić Rotar 2005: 15]. На основу наведене класификације медија, аутор даје четири могуће конотације појма медија:

1. у физиолошком смислу, кад медиј означава комуникације: аудитивни, визуелни, тактилни, ольфактивни, затим њихов међусобни однос (интермедиаљност);

2. у физичком смислу, кад медиј значи ствар помоћу које се изражава нека нова порука: боја, тон, језик;
3. у технолошком, у којем медиј означава средство посредовања између производње и потрошње;
4. у социолошком, у којем је медиј схваћен као институционално-организациони оквир комуникације, па се говори о економији, политици, науци „...у том смислу, појам медија се на неки начин изједначава с појмом дискурса, што је шире, али могуће тумачење” [Zgrabljic Rotar 2005: 16].

Да би указао на разноврсност медија, посебно због корисника, Жак Гоне (Jacques Gonnet) разликује: аутономне медије, који не траже никакво спајање са неком посебном мрежом (књиге, новине, плоче итд.); дифузне медије, који функционишу уз помоћ одређених таласних фреквенција или каблова (телевизија, радио итд.); и комуникацијске медије, који омогућавају успостављање интерактивности, чији је први симбол био телефон, да би данас ту улогу преузеле савремене телекомуникационе мреже и комуникациони видео [Гоне 1998]. Најсвеобухватнија дефиниција нових медија треба да подразумева све технологије и форме комуникације које настају као последица конвергенције (удруживања) дигиталних информационо-комуникационих технологија и телекомуникација [Турчило 2004: 55–56]. Постоје и они који сматрају да се појам медија не сме третирати изоловано од људских порука. „Морамо имати у виду да је основни творац свега човек. Полазећи од свега наведеног можемо сматрати да је медиј један од битних комуникационих појмова и да се никако не сме третирати механички, као обично средство које носи и преноси људске поруке, него дијалектички, тј. у јединству с човеком и његовим развитком” [Алић 2008: 65].

О утицају медија постоје многа емпиријска истраживања, почев од њихове улоге при одлучивању о куповини, преко истраживања о утицају медијских садржаја на публику, посебно децу (садржаји који у себи садрже насиље, порнографију, расизам и сл.), па све до истраживања која се односе на употребу медија у сврхе извештавања у конфликтним подручјима (у смислу етике и сл.). Иако се у стручној јавности прихвата тврдња да медији на различите начине утичу на свакодневни живот друштва и појединца, ипак не постоји сагласност међу коментаторима, критичарима, научницима и публиком о томе како заправо медији остварују свој утицај и да ли је тај утицај позитиван или негативан. Расправе о утицају медија на људе старе су колико и медији.¹ Ноам Чомски (Noam Chomsky)

¹ Лош давне 1960. године Клапер (Joseph Klapper) је навео да би потпуно прегледавање литературе релевантне за социјална и психичка деловања масовних медија запослило интердисциплинарну екипу на више од једне деценије и да би за то био потребан астрономски буџет [Klapper 1960].

тако сматра да су медији веома значајан апарат контроле и надзора маса, а да њима управљају приватни капитал и приватни интереси.² Један од најпознатијих постмодерниста – Бодријар (Jean Baudrillard), у критичкој анализи производње, потрошње и размене добара говори о „хиперреалности” и довођењу човека у универзум „симулакрума”, при чему се укида разлика између стварности и илузије [Baudrillard 2001].

Нешто другачији приступ имају истраживачи који су под утицајем функционализма сматрали да медији, у ствари, задовољавају одређене потребе публике и да се на тај начин сами медији и поруке које они емитују такмиче са осталим начинима „задовољења потреба” публике. Овај правац, назван „коришћење и задовољење потреба”, базирао се на сложеном психолошком систему потреба, чије су задовољење појединци/публика могли да повезују са избором одређених медијских производа. Другим речима, акценат је стављен на индивидуални избор и потпуно исти медијски текстови могу бити различито схваћени и коришћени у зависности од појединца.

Да би се одговорило на питање каква је веза између медија и културног империјализма, потребно је, пре свега, дефинисати шта у савременим околностима подразумева културни империјализам и који су облици његовог испољавања. Тек након тога можемо говорити о улози медија у спровођењу културног империјализма.

КУЛТУРНИ ИМПЕРИЈАЛИЗАМ У УСЛОВИМА ГЛОБАЛИЗАЦИЈЕ

У односу на дата објашњења самог појма медија, као и одређења његове функције/улоге у савременом свету, код одређених теоретичара медија и социолога јавља се бојазан од могућности декомпозиције колективних идентитета управо путем остваривања власништва над медијском инфраструктуром. Власник медија контролише дистрибуцију медијских садржаја као конкретних производа који изазивају одређене ефекте код конзументата. У условима глобализације медији представљају „најефикаснију алатку” за спровођење културног империјализма на планетарном нивоу.

Ако се у датом контексту империјом сматра ентитет (држава или ТНК) који претендује на контролу доступног простора, онда у ери глобализације и опште либерализације империјалне тежње можемо препознати најпре у економској пракси која за резултат има неравномерну дистрибуцију економске моћи³. Међутим, постоје неправде чији корени нису искључиво економски – један од најболнијих извора неправде јесте културни империјализам

² Чомски такође сматра да образовне институције не чине ништа да би одбраниле људе од тога, него су и саме део тог апарата за индоктринацију и дезинформисање [Chomsky 2002].

³ Однос „центра и периферије” [Mann 2003].

[Kurelić 2005: 19; Ђерић 2006: 2].⁴ Са овом констатацијом слаже се и Едвард Саид (Edward Said), професор компаративне књижевности и теоретичар културе, када, остављајући по страни добро познати политички и економски империјализам, говори о „неоправдано занемареној културној димензији империјализма” [Kalanj 2004: 179].⁵ Како објашњава Фредерик Џејмсон (Frederic Jameson), „постмодерна је окарактерисана колапсом културалног у економско, те економског у културално”, па је можда из тог разлога културни ефекат често у другом плану.⁶

Како се у савременим условима културни империјализам најчешће повезује са медијима [Schiller 1969, 1976; Mattelart 1994], појам културног империјализма може се разумети као „ситуација у којој једна земља влада медијима друге земље – нпр. власништвом над медијима, емитованим садржајима или дистрибутивним структурама за одређене садржаје (филмови, видео-филмови, сателитске и кабловске телевизије), а погођена земља нема обрнути упоредив утицај [Boyd-Barrett 1977: 116–135]. Попут родне или етничке доминације, културни империјализам облик је симболичког насиља који се ослања на један комуникацијски ограничен однос да би изнудио потчињавање и чија се особеност састоји у томе што универзализује партикуларизме везане за неко јединствено историјско искуство тако што их негира као такве и признаје као универзалне.⁷

Јанг (Iris Marion Young), инспирисана Марксовим појмом идеологије, каже: „Културно империјалистичке групе представљају своје властите вредности, искуства и перспективе као нормативне и универзалне. Жртве културног империјализма тако постају невидљиве као субјекти, као особе са својом властитом перспективом и групноспецифичним искуством и интересом. Истовремено они су обележени... као они *Дрући*, девијантни у односу према доминантној норми. Доминантне групе уопше не морају препознати да постоје као групе; оне заузимају неозначену, неутралну, чини се универзалну позицију. Култура доминантних група постала је доминантном културом.” [Kurelić 2005: 19].

⁴ Гордана Ђерић културни империјализам види као замену или продужење „економског империјализма”.

⁵ Саид је познат по књизи *Оријентализам* у којој је приказао Оријент као фантастични конструкт који су створили западњаци, анализирао је конструкцију колонијалног света као културне периферије.

⁶ Гај Дебор (Guy Debord) се придружује таквом становишту када описује савремено друштво као друштво имица, друштво спектакла који се естетски конзумирају [Jameson 2000].

⁷ Поред САД, бројне друге државе (Француска, Велика Британија, Шпанија, Јапан, Русија) спроводиле су или још настоје спроводити, у властитим сферама утицаја, по свему сличне облике културног империјализма. Разлика је, међутим, у томе што је први пут у историји само једна држава у могућности да остатку света наметне властите погледе на свет [Burdije 2009].

Већина аутора који се баве феноменом културног империјализма заступају становиште да медији представљају (преко инфраструктуре и самих садржаја медијских производа) незаобилазан алат у остваривању пројекта културног империјализма, као и при одбрани од истог. Медији се сматрају толико одређујућима за савремену културу да се, по многима, управо због њиховог великог значаја, савремено друштво може сматрати „медијским друштвом” [Milivojević 2008: 277]. Разматрања аутора, приказаних овде, сумирају оно што представља теоријски оквир анализираних проблема, заснован на посматрању свих аспеката културног империјализма у условима глобализације.

Резимирајући империјализам од 1970-их година до данас, Расел Смадих (Russel Smandych) уочава обновљено занимање за тему. Разлог за то аутор види у глобалном ширењу интернета и других информационих технологија, све већем ширењу утицаја производа америчке културне индустрије, развоју ситуације у глобалној политици изазване догађајима после 11. септембра и „ратом против тероризма”, али и појачаним академским истраживањем феномена неолиберализма и глобализације који леже у позадини савременог културног империјализма. Културни империјализам се данас манифестује кроз растући утицај западних медија у земљама Трећег света, кроз усвајање западног концепта људских права и правне државе, доминацију у језику, образовању, науци, религији... Смадих посебно упозорава на потребу критичке употребе термина „глобализација” јер се ради о концепту који често служи деперсонализацији стварних структура моћи „иако се добро зна да се врх глобалне пирамиде моћи налази на Вол Стриту (Wall Street)” [Hamm, Smandych 2005: 10].

Бернд Хам (Bernd Hamm) говори о културно-економској парадигми и објашњава да се културни империјализам у данашње време развио у софистицирани облик „индустрије свести”, иако је тек нуспродукт политичког и економског империјализма чије се деловање може анализирати кроз политику институција попут Међународног монетарног фонда и Светске банке. Аутор ово објашњава мерама „структуралног прилагођавања” које наведене две институције намећу земљама Трећег света, а које, како он наводи, воде ширењу незапослености и сиромаштва, биполаризацији друштва, смањивању трошкова јавних услуга попут здравства и образовања, безобзирном искоришћавању природних извора, дерегулацији финансијског тржишта у корист страних компанија, те приватизацији јавне инфраструктуре [Hamm, Smandych 2005: 20–24].

Сузанта Гунатилејк (Susantha Goonatilake) у својој анализи, објашњавајући историјски развој културног империјализма од 14. века наомамо, сумира културни империјализам као „наметање културног склопа противно вољи примаоца”. Она тврди да се у прошлости то догађало уз

помоћ силе, али и суптилнијим средствима. Као класичан пример насилног наметања културног склопа Гунатилејк наводи покрштавање током шпанског освајања Јужне Америке. Данас, објашњава ауторка, ситуација није више тако једносмерна. Парадигматска криза на Западу последњих деценија покренула је процес занимања за источне културе, што се манифестује кроз „препознавање филозофских паралела између азијске будистичке мисли и појединих западних филозофа (од Платона и Аристотела до Ничеа, Шопенхауера, Ајнштајна...) или кроз утицај будистичке и хиндуистичке филозофије и праксе на свакодневни живот милиона западњака” [Hamm, Smandych 2005: 31]. Са овим се слаже и Хофман (Murad Wilfried Hofmann) када наводи да је у Француској Мухамед већ годинама најчешће давано име новорођенчадима, да је реп музика добила име по човеку који је данас имам у једној америчкој џамији итд. [Hofmann 2004: 144]. Упркос отварању двосмерне културне комуникације између Истока и Запада, културна колонизација се и даље наставља деловањем фундаменталистичких хришћанских мисионарских покрета, али и деловањем неких нових актера, попут невладиних организација (НВО) које финансирају стране фондације [Hamm, Smandych 2005: 31–34].

Катарина Сарикакис (Katharine Sarikakis) истиче важност концепта културног империјализма у контексту савремених међународних односа, фокусирајући се на Европску унију. Она уочава две релевантне ствари када је у питању европски идентитет. Са једне стране, примећује да је култура, посебно последњих деценија, постајала све важнија компонента европских преговора, па тиме и главна идеолошка компонента новог европског идентитета. То је, између осталог, видљиво и кроз покушаје Европског парламента да дефинише заједничку европску културну и медијску политику (протекционистичке мере одређивањем квота и сл.) којој је сврха очување европског културног и медијског простора од доминације америчких медијских и културних садржаја. Са друге стране, Сарикакис упозорава на потребу критичког промишљања процеса европског уједињења јер и унутар европског културног простора постоји опасност од културног империјализма у односу између великих и старих чланица према малим и новопридошлим земљама [Hamm, Smandych 2005: 80].

Херберт Шуи, Кристоф Шререр и Деванатан Партасарати (Herbert Schui, Christoph Scherrer и Devanathan Parthasarathy) указују на утицај теоријског и практичног неолиберализма на савремене процесе глобализације и западног културног империјализма. Шуи говори о неолиберализму као друштвеној пракси која се показује као културни империјализам на три начина: прво, кроз *методолошки индивидуализам* ограничавањем капацитета друштвених наука за стицање увида у стварност друштвених односа, инсинуирајући економску рационалност тамо где

она не постоји; друго, као *модел друшћивеној йорейќа* јер неолиберализам успоставља интернализацију присиле, односно реакционарно друштво, тражећи од појединца да својеволјно прихвати резултате тржишне утакмице, ма какви они били; и треће, као *йобални економски имйеријализам*, неолиберализам намеће слободну трговину и слободно кретање капитала (с неограниченим власничким правима) свим земљама у развоју чиме још више погоршава њихов положај. Шререр види улогу Генералног уговора о услугама у трговини образовањем као „политички и правни оквир за дерегулацију и приватизацију образовања”, где су по његовом мишљењу до сада највише користи имале америчке, британске и аустралијске образовне институције (између осталог и због језика). Партасарати критикује теоријски и политички модел „добре управе” темељен на неолиберализму, који се намеће земљама у развоју од стране институција као што су Светска банка, Агенција Уједињених нација за развој (UNDP) или Америчка агенција за међународни развој (USAID) [Hamm, Smandych 2005: 147–219].

Фриц Вилмар и Херман Дитер (Fritz Vilmar и Hermann Dieter) говоре о лингвистичком империјализму, где обојица истичу светску доминацију енглеског језика, наглашавајући да је очување различитих језика као дела културне разноликости једнако важно за опстанак људског друштва као и очување биоразноликости. Дитер наводи да сваки језик представља специфичан начин размишљања, концептуализације стварности, али и одношења према природи [Hamm, Smandych 2005: 219–265]. У том контексту јапански социолог Он Квок Лаи (On-Kwok Lai) упозорава на чињеницу да већина садржаја на интернету промовише амерички стил живота и склоп вредности, па ће интернет, докле год је утемељен на доминантним социоекономским структурама, само учвршћивати постојећи културни империјализам [Hamm, Smandych 2005: 114–122].

ОСТВАРИВАЊЕ КУЛТУРНОГ ИМПЕРИЈАЛИЗМА ПУТЕМ ВЛАСНИШТВА НАД МЕДИЈСКОМ ИНФРАСТРУКТУРОМ

Из претходно представљеног теоријског оквира може се видети како је улога медија у реализацији пројекта културног империјализма више-струка. Најпре, улога медија може се посматрати са аспекта власништва над алатом за реализацију пројекта. Такође, не мање важан је и филозофско-лингвистички аспект садржаја производа који се путем медија дистрибуирају. Овом приликом ћемо се усредсредити на остваривање културног империјализма путем власништва над медијском инфраструктуром. Анализа садржаја захтева далеко више простора него што га ми овом приликом имамо на располагању.

Као и у свим осталим областима капиталистичког тржишта тако и у сфери медија постоји деловање закона централизације и концентрације

капитала. Због природе медија и могућности које отварају ИКТ, монополизација медијских тржишта изражена је како на локалним (националним) просторима тако и на глобалном нивоу. Још 1960-их година Џон К. Галбрајт (John K. Galbraith) предвиђа ситуацију у којој ће доминирати неколико светских играча на глобалној медијској сцени. У складу са тим, Бен Багдикјан (Ben Bagdikian), у књизи *The Media Monopoly*, пише: „Глобалним селом доминирају централизовани медијски конгломерати досад невиђених величина и утицаја. „Господари глобалног села” оваквом хомогенизацијом идеја, културе и бизниса утичу на највећу популацију у историји. Ни Цезар, ни Хитлер, ни Френклин Рузвелт, нити иједан папа нису надзирали толико информација од којих зависи толико људи и доношење толико одлука. Медијске империје укључују новине, магацине, радио и ТВ-станице, издавање и дистрибуцију књига, аудио и видео записа, база података и сервисе вести” [Рељић 2005: 50–52]. Оно што сви заговорници тезе о културном (медијском) империјализму посебно истичу у анализи медијске инфраструктуре јесте власништво над том инфраструктуром. Често се говори о тзв. медијском монополу, па у том смислу и о остваривању инфраструктурне основе за реализацију (евентуалних) империјалних тежњи [Ross, Howorth 1987: 130].

Монополизацији посебно погодује промена правила на медијском тржишту САД. Америчка Федерална комисија за комуникације (Federal Communication Commission – FCC) донела је 1996. године уредбу о реформи телекомуникација која је омогућила неограничени проценат учешћа на националном тржишту. То је довело до укрупњавања капитала у медијском простору САД, али такође и до промене ситуације у остатку света. Најпре је дошло до хоризонталне концентрације у оквиру исте бранше, затим до укључења и спајања на различитим нивоима (произвођачи и емитери), а онда и до укључења фирми из других области (транснационални ланци произвођача пића и других врста роба). Интегрисањем производње средстава за производњу медијских садржаја (штампарија, репортажних кола, студијске опреме) са медијским садржајима (њиховом производњом и дистрибуцијом) и маркетиншким агенцијама добија се контрола над дистрибутивним каналима. Испреплетаност власничке структуре ствара услове за олигополистичку, а у крајњем случају и монополистичку ситуацију. Описани тренд може да прекине само појава нових центара економске моћи попут Кине и Русије које могу да понуде конкурентне мреже и садржаје.

У прилог изнесених теза наводимо податке који су базирани на информацијама преузетим са сајта берлинског Института за медије и комуникациону политику (Табела 1).

Табела 1: Међународне медијске корпорације рангиране по величини прихода у милијардама евра

1.	Comcast/NBCUniversal, LLC (Philadelphia / USA)	48,7
2.	Google Inc. (Mountain View/ USA)	39,0
3.	The Walt Disney Company (Burbank / USA)	32,9
4.	News Corp. Ltd. / 21 st Century Fox (New York/ USA)	26,0
5.	Time Warner Inc. (New York / USA)	22,4
6.	Viacom Inc./CBS Corp. (New York / USA)	21,8
7.	Sony Entertainment (Tokyo / JP)	18,4
8.	Bertelsmann SE & Co. KGaA (Gütersloh/GER)	16,1
9.	Vivendi S.A. (Paris/ Frankreich)	13,3
10.	Cox Enterprises Inc. (Atlanta / USA)	11,9
11.	Dish Network Corporation (Englewood, CO / USA)	11,1
12.	Thomson Reuters Corporation (New York/ USA)	10,0

Извор: [Institute of Media and Communications Policy 2013]

Из табеле се може видети како се међу првих 12⁸ по величини прихода рангираних светских корпорација из области медија налази девет компанија чије је седиште у САД и по једна са седиштем у Француској, Јапану и Немачкој. Значај изнесених информација још је већи уколико се упореди снага наведених корпорација са економском снагом држава. Примера ради, Србија је 2011. године имала незнатно преко 31 милијарде евра БДП [European Commission 2013].

УМЕСТО ЗАКЉУЧКА

Укрупњавање медијске сфере, тј. њена монополизација у условима глобализације угрожава локалне културне специфичности. Систем базиран на максимизацији профита не трпи локалне специфичности јер су оне препрека за стварање идеалне тржишне ситуације: цела планета – једно тржиште. Глобализација преко либерализације прекограничног промета ствара услове за реализацију и најсмелијих тоталитаристичких пројеката. Отварање националних граница за промет роба и услуга подразумева и њихов утицај на културне особености локалних заједница.

⁸ За анализу смо изабрали 12 компанија зато што су оне са приходом већим од 10 милијарди евра. Оригинална листа прављена је на основу података за 2011. финансијску годину.

Захваљујући финансијском потенцијалу велики глобални конгломерати гуше локалне компаније намећући сопствене културне обрасце који су у складу са робом и услугама које нуде. Индустрија потреба добија своју реализацију у најдрастичнијој форми [Horkheimer, Adorno 1974]. Потребне купаца обликују се према понуди, а то захтева унификацију вредности и размишљања. Препрека глобалним брендovima су специфичности у начину живота, исхране, односу према природи. Елиминацијом локалних медија промовише се универзални културни образац који гарантује обим конзумеризма у складу са понудом глобалних дистрибутера светских брендова.

Нова глобална медијска инфраструктура поред комерцијалне улоге служи и за промовисање идеолошког модела у складу са интересима неформалних центара моћи који у овом случају представљају империјалне глобалне ТНК. Прекомпозицијом локалне медијске инфраструктуре грађанима је онемогућен приступ алтернативним каналима информисања. Немогуће је остварити мобилизацију критичне масе како би се променила наметнута структура и модел уређења функционисања заједнице. Приватизација медија и оспоравање права на власништво локалним самоуправама над медијима угрожава објективност у информисању и због огромног потенцијала манипулације савремених медија представља један од највећих безбедносних проблема савременог света.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- Вујаклија, Милан (1961). *Лексикон стираних речи и израза*, Просвета, Београд.
 Гоне, Жак (1998). *Образовање и медији*, Слио, Београд.
 Берић, Гордана (2006). *Развој сипереоипица – мултиидисциплинарни ирисипуи*, Институт за филозофију и друштвену теорију, Београд.
 Рељић, Слободан (2005). *Медији и глобализација, Асиектхи глобализације*, Београдска отворена школа, Београд.
 Фукујама, Френсис (2002). *Крај историје и последњи човек*, ЦИД, Подгорица.
 Хантингтон, Семјуел (2000). *Сукоб цивилизација*, ЦИД, Подгорица.
- Alić, Sead (2008). Copy-paste kultura, *Filozofska istraživanja*, 1, Zagreb.
 Baudrillard, Jean (2001). *Simulacija i zbilja*, Jesenski i Turk, Zagreb.
 Boyd-Barrett, J. Oliver (1977). Media imperialism: Towards an international framework for an analysis of media systems., *Mass communication and society*, London.
 Buzan, Barry (1991). *People, States and Fear: An Agenda For International Security Studies in the Post-Cold War Era*. Hertfordshire: Harvester Wheatsheaf.
 Chomsky, Noam (2002). *Media Control*, Seven Stories Press, NY.
 Hamm, Bernd and Smandych, Russell (2005). *Cultural Imperialism. Essays on the Political Economy of Cultural Domination*, Broadview Press, Canada.
 Hofmann, Murad Wilfried (2004). *Islam u trećem milenijumu*, Libris, Sarajevo.
 Horkheimer, Max and Adorno, Theodor (1974). *Dijalektika prosvjetiteljstva: filozofijski fragmenti*, Veselin Masleša, Sarajevo.

- Howorth, Jolyon & Ross, George (1987). *Contemporary France: A review of interdisciplinary studies*, London, Frances Pinter.
- Jameson, Fredric (2000). Globalizacija i politička strategija, *Politička misao* (Zg.), Vol XXXVII, br. 4.
- Kalanj, Rade (2004). Globalizacija i postmodernost, *Politička kultura*, Zagreb.
- Klapper, Joseph T. (1960). *The Effects of Mass Communication*, Free Press, Glencoe.
- Kurelić, Zoran (2005). S kulturnom revolucijom ili bez nje, *Politička misao* (Zg.), Vol. XLII, br. 4.
- Mann, Michael (2003). *Incoherent Empire*, Verso, London – New York.
- Mattleart, Armand (1994). *Mapping world communication*, University of Minnesota Press, Minneapolis.
- Milivojević, Snježana (2008). Informaciono društvo i medijska kultura, *Godišnjak*, Beograd.
- Schiller, Herbert I. (1969). *Mass Communication and American Empire*, Boulder, Co: Westview Press.
- Schiller, Herbert I. (1976). *Communication and cultural domination*, International Arts and Sciences Press, New York.
- Turčilo, Lejla (2004). Internet i političko komuniciranje u državama u tranziciji: slučaj Bosna i Hercegovina, *Medijska istraživanja* (Zg.), 10.
- Zgrabljic Rotar, Nada (2005). Mediji – Medijska pismenost, medijski sadržaji i medijski utjecaji, *Medijska pismenost i civilno društvo*, Mediacentar, Sarajevo.

ИНТЕРНЕТ ИЗВОРИ

- Bourdieu, Pierre. & Wacquant Loïc. Neoliberal Newspeak: Notes on the New Plantery Vulgate, *Le Monde diplomatique*,
preuzeto sa: <http://www.monde-diplomatique.fr/2000/05 /BOURDIEU/ 13727. html>
(приступ 19.4.2009).
- European commission, Eurostat: *Candidate countries and potential candidates*: http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/enlargement _countries/data/database (приступ 30.8.2013).
- Institute of Media and Communications Policy: Media Data Base – International Media Corporations 2013,
<http://www.mediadb.eu/en.html> (preuzeto: 30.8.2013).

ORIGINAL SCIENTIFIC PAPER

ROLE OF MEDIA IN THE PROJECT OF CULTURAL IMPERIALISM

by

IVICA LJ. ĐORĐEVIĆ

E-mail: djivica@gmail.com; ivicadj@fb.bg.ac.rs

MARKO FILIJOVIĆ

E-mail: mfilijovic@yahoo.com

University of Belgrade, Faculty of security studies,
Gospodara Vučić 50, 11000 Belgrade, Republic of Serbia

SUMMARY: Military power, combined with the economic potential and scientific and technological superiority, aims globalization on a larger scale. Confirmation of

dominance and its maintenance are realized through an ideological project by imposing a model of social organization which provides the control over the positions of hegemons. The ideology matrix of neoliberal capitalism is used through globalism to maintain such positions. The conversion of cultural patterns of local communities is rightly explained as westernization of the rest of the world done by the Euro-Atlantic countries. Global multimedia networks enforce the western value system and lifestyle which leads to degradation of local cultural patterns. As a result, the collective identity of members of local communities is endangered and cultural patterns created over centuries are being destroyed and replaced by an inadequate social structure which cannot satisfy the needs of the local population.

KEYWORDS: culture, imperialism, media, globalization, security

ЈОВАН ХРАНИЛОВИЋ И НОВОСАДСКА СЕКЦИЈА ЈУГОСЛОВЕНСКОГ НОВИНАРСКОГ УДРУЖЕЊА*

ВЛАДИМИР БАРОВИЋ

Е-адреса: barovic@neobee.net

ДЕЈАН ПРАЛИЦА

Е-адреса: novisad1748@open.telekom.rs

Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет
Др Зорана Ђинђића 2, 21000 Нови Сад, Република Србија

САЖЕТАК: Јован Храниловић био је значајна личност на пољу поезије, књижевне и позоришне критике, али до сада није анализиран и истраживан као журналиста који је активно радио као новинар, уредник и директор медија. Аутори су истраживали ангажовање Јована Храниловића на оснивању и организовању прве Новосадске секције Југословенског новинарског удружења (ЈНУ) која је на његово залагање утемељена почетком 1922. Храниловић је постао њен први председник, као угледни директор дневног листа *Јединство* који је излазио у Новом Саду у форми дневног информативно-политичког медија. Велике заслуге Јована Храниловића огледају се у његовом залагању за оснивање потпорног фонда који се бавио социјалним обезбеђивањем ондашњих новинара чија је егзистенција била угрожена у случају болести или губитка посла. Аутори истражују која је морална и етичка начела у журналистички заступао Храниловић као председник Новосадске секције ЈНУ и како је видео улогу и значај ондашњих новина у медијском систему Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца. Из анализе текстова, које Храниловић објављује као уредник и директор *Јединства*, могуће је утврдити његов специфичан медијски дискурс, као и медијску иницијативу коју користи у циљу промоције новинарске организације коју предводи, али и других хуманитарних акција које је реализовао.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: Јован Храниловић, новинарство, Новосадска секција, Југословенско новинарско удружење, *Јединство*

---

* Рад је настао у години обележавања шест деценија од оснивања Филозофског факултета Универзитета у Новом Саду.

УВОД

Значај и улога Јована Храниловића као маркантне личности у историји нашег новинарства још није истражена јер нема довољно података о његовом раду на том пољу духовног стваралаштва. Помен Храниловићевог имена буди асоцијацију на поезију или књижевну критику, а ретко на журналистику. Јован Храниловић је тек код малог броја представника стручне јавности посматран као личност која је оставила трага у новинарству, посебно на подручју Новог Сада у ком је живео и радио од 1889. све до смрти августа 1924. Храниловић је био веома занимљива особа, човек велике радне и животне енергије, који је, иако је био по позиву гркокатолички свештеник, своју делатност проширио далеко ван области деловања једног локалног пароха. Круг људи с којима се активно дружио обухватао је најугледније личности политичког, културног и јавног живота Новог Сада с краја 19. и почетка 20. века. У његовој кући чести гости били су песници, писци, уметници, политичари и једном речју духовни ствараоци који су обележили једно време и једну бурну епоху пуну социјалних, културних, политичких и друштвених промена, чији је Храниловић био не само неми сведок већ и активни учесник, а нећемо погрешити ако констатујемо – у појединим случајевима и креатор.

Храниловић је поседовао специфичну имагинацију и стваралачку енергију да активно учествује у значајним догађајима као што је Велика народна скупштина која је раскинула државне везе Срема, Барање, Баната и Бачке са Краљевином Угарском и присајединила их Краљевини Србији. Песник *Жумберачких елеија* био је председавајући на том историјском скупу, а и касније се активно бавио политичком делатношћу, не запостављајући притом новинарство, књижевну и позоришну критику. Као угледни уредник новосадског дневног листа *Јединство* Јован Храниловић покренуо је и реализовао идеју да се после Првог светског рата новинари у Новом Саду окупе у струковно удружење и то без обзира на политичку, верску или националну припадност, што је била значајна тековина и потез који ће у великој мери указивати на пут каснијег развоја струковног организовања журналиста. Храниловић се у потпуности предао улози организатора и првог председника Новосадске секције Југословенског новинарског удружења, а његов рад на том пољу имао је изузетан значај јер је тешко било управљати и апеловати на јединство међу новинарима који су традиционално разједињени и завађени због природе посла и идејних, неретко и личних неслагања. Снагом ауторитета који је произишао из личног поштења, врсног новинарског талента и дугогодишњег стажа у струци, прота Храниловић успео је да новосадске новинаре окупи, организује и укаже на све предности и бенефите које ће журналисти имати ако се, без обзира на размирице, окупе у еснафску организацију, која је

била део ширег, југословенског удружења. Овај рад настао је на основу истраживања, анализе текстова у *Јединству* и доступних материјала који указују на оснивање и почетке новинарског организовања на подручју Новог Сада.

БИОГРАФИЈА ЈОВАНА ХРАНИЛОВИЋА

Јован Храниловић имао је занимљиву биографију – био је хуманиста, песник, политичар, интелектуалац и човек широког спектра интересовања, а имао је падова у каријери свештеника јер је два пута смењиван са дужности када је био у сукобу са надлежним епископима. Храниловић се родио у породици гркокатоличког свештеника Николе у Кричкама на Петровом пољу 18. децембра 1855. Његов отац био је присталица јужнословенског јединства и Илирског покрета и објављивао је песме на славеноруском језику под псеудонимом Љубомир Славјанчић у *Даници* под Гајевим уредништвом и *Бачкој вили* коју је уређивао Петар Јовановић [*Јединство* бр. 1468, 1924: 1].

Храниловић је гимназију завршио у Загребу, где је почео да студира теологију: „Прву годину богословских наука слушао је у Загребу, а по том га послаше као земаљског стипендисту у Беч, где је свршио богословију, а уза то слушао је и предавања слависте Миклошића, те филозофа Брентана” [*Јединство* бр. 1468, 1924: 1].

Јован Храниловић је крајем 1878. постављен за свештеника и секретара гркокатоличког владике Ћуре Смичикласа, да би ускоро, већ наредне 1879, постао парох у Жумберку. За те године, у поетском смислу, везује се његов најплоднији стваралачки период. У Жумберку остаје до 1882. када је премештен у Радатовиће, а према некрологу у *Јединству* у жумберачком крају је по разним парохијама служио девет година [*Јединство* бр. 1468, 1924: 1].

Бискуп Илија Храниловић, који је био Јованов даљи рођак, дошао је с њим у отворени сукоб 1886. када га смењује са места жупника у Сошицама, што је овај одбио да прихвати [Лопашећ 1894]. Храниловић је одређено време био ван службе, али је већ 1887. постављен за свештеника у бачком селу Куцури, да би од 1889. до смрти био парох у Новом Саду и то 34 године. То је била парохија са сиромашним верницима Русинима, те је Храниловић живео доста скромно. У парохији цркве Светих апостола Петра и Павла имао је уобичајене свештеничке послове, дружио се радо са виђенијим и угледним људима ондашњег Новог Сада међу којима се издваја српски песник и новинар Јован Јовановић Змај.

Поново је у сукобу са црквеним властима, овај пут са бискупом Јулијем Дрохобецким 1898, када му овај одузима парохију и суспендује га са места свештеника. „Јован се не мири с бискуповом казном. Жали се у Рим и

успијева. На успјеху му честитају бискуп Штросмајер, барски надбискуп Милиновић, загребачки надбискуп Посиловић и Тадија Смичиклас, који му је главни савјетник у том спору. Бискуп добија наређење да Јована врати на жупу у Нови Сад и да му намири приходе који су му били ускраћени за вријеме суспензије. Бискуп то и изврши” [Гуровић 1931: 138]. Храниловић је победио у том спору, али је суспензија потрајала две године, и за то време 1898. био је уредник *Обзора*, а од 1899. до 1900. уредник *Виенца*. Након враћања на дужност, ретко се дружио са свештеним лицима, ако се изузме католички петроварадински жупник Илија Округић који је и сам био писац, те је са Јованом имао заједничке теме и слична интересовања.

Већ почетком деведесетих година 19. века песник *Жумберачких елеија* био је присталица Штросмајерових идеја, што су ондашње угарске власти преко својих доушника знале, те је био оптужен за време Првог светског рата да држи голубове писмоноше ради обавештајног рада у корист српске војске. Због великог угледа који је несумњиво Храниловић имао међу ондашњим новосадским грађанством, угарске власти нису се одлучиле да га интернирају или затворе. Када је српска војска ушла у Нови Сад, Храниловић је 3. децембра 1918. бираним речима поздравио војводу Петра Бојовића који је био на челу штаба Прве армије: „Допустите, да Вас још на час зауставим у име овде окупљених Срба, Хрвата, Буњеваца, Русина, Словака и осталих Словена ове вароши; да Вас поздравим у име несловенских житеља ове вароши, у којима има и погледа, срца, човештва и витештва, да се порадују с нама у данима наше среће, наше давно радовање младе слободе. Ни сјајно бисерје нашег лепог народног језика није доста сјајно, да истумачи осећаје, што нам потресају у овај час срцем и душом, где говоре херојска дела што их је починила славна српска војска, која долази ево к нама кроз море крви и низ неописаних патња као триумфаторка, као ослободитељка наша – наша жива жеља, наша узданица, наше сунце. О, не одлазите од нас, остајте с нама, та уз Вас смо тако сретни, уз Вас се тако сигурно осећамо” [Мирковић 1925: 19]. Такође је на течном француском поздравио и савезничке француске трупе које су са Србима победоносно ушле у ослобођени Нови Сад. Храниловићев рад на уједињењу је посебно, доста опширно питање које заслужује посебну студију, те се том делатношћу у овом раду нећемо бавити. Довољно је рећи да је имао важну улогу у процесу присаједињења и уједињења. Притиснут материјалном бедом и оскудицом, иако на око снажне конституције и стамен, Храниловић се разболео крајем 1923, а иако је пао у кревет, наставио је да ради колико је могао. Умро је 5. августа 1924. Сахрањен је у присуству великог броја поштовалаца и угледних грађана на Русинском гробљу у Новом Саду.

ПОЧЕТАК НОВИНАРСКОГ ОРГАНИЗОВАЊА У КРАЉЕВИНИ СХС

Стање након завршетка Првог светског рата у новој Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца било је тешко и несређено у свим областима живота и рада, а то се рефлектовало и на новинарство, где је ситуација била сложена. Велики број новосадских новинара који су писали за предратне листове на српском језику био је интерниран или затворен, а све журналисте мучили су проблеми као и већину грађана: оскудица хране и огрева, несташнице разних артикала, инфлација и компликована економска и политичка ситуација. Веома брзо након уједињења дошло је до разочарења и незадовољства сељака због споре аграрне реформе, ратни ветерани били су незадовољни социјалним и друштвеним статусом, а шири грађански слојеви незавидним привредним стањем и политичком нестабилношћу, која се огледала кроз честе промене влада, политичке несугласице око уређења земље и расподеле политичке моћи.

Неки од предратних медија, као на пример новосадска радикалска *Застава*, покренути су поново после уједињења, а неки листови са богатом историјом, имали су веома кратак послератни медијски живот. Са друге стране, постојала је доста јака штампа мађинских народа – листови на мађарском и немачком језику. Медији на српском језику оскудевали су у квалитетним и образованим професионалним новинарима, а та празнина попуњавана је журналистима који су обично долазили из редова интелигенције и имали своја занимања, попут професора, политичара, адвоката, учитеља, свештеника. Они су новинарство разумевали као секундарни или привремени позив. „Поред осталих једна од највећих тешкоћа било је то, што су новинарски сталеж углавном представљали такви који су се само привремено бавили новинарством, те су у редакцијама дневних листова радили већином непрофесионалци и почетници којима је новинарство послужило као мост ради лакшег прелаза у другу, уноснију службу, или је пак новинарство било узгредна служба и зарада уопште, а код недељне и периодичне штампе уредничку функцију су поготову вршили непрофесионалци” [Милитар 1939: 71–72]. Тако је на почетку излажења новосадског листа *Јединство* 1919. главни уредник био композитор Петар Коњовић, а о тадашњем стању у тој редакцији, где ће доцније Храниловић бити директор и уредник, Попов пише: „Осим професора Богољуба Прешића, коме је главни посао била школа, Коњовић није имао озбиљнијих сарадника у самој редакцији... Жалио се да од сталних послова нема времена ни писмо да напише, једино је стизао да напише уводне чланке” [Попов 1983: 58]. Слична невесела ситуација била је и у другим редакцијама, чим пре се наметала потреба новинарског струковног организовања. Проблеми су били бројни – од разједињености новинара по

партијској и идеолошкој линији, па све до различитог гледања на потребу организовања струковног удружења.

Храниловић је као новинар и уредник рано увидео да је неопходно окупити и ујединити новосадске новинаре око идеје заједничког организовања што је, показаће се, био веома тежак и незахвалан посао. Идеја за организовањем новосадских новинара јавља се још 1921, када је основана Суботичка секција, која је слабо радила и услед објективних тешкоћа није успела да одговори свом задатку. У Новом Саду је у то време излазило пет дневних и више недељних и периодичних листова, што значи да је радио довољан број журналиста за оснивање секције. Храниловић је у *Јединству* почео да припрема терен за новинарско организовање у новосадској средини тако што је преносио информације о новинарском организовању на државном нивоу [„Из новинарског удружења” у: *Јединство*, бр. 504, 1921: 2]. Храниловић је у тим дописима наводио и проблеме који постоје око предвиђеног југословенског конгреса новинара који је требало да се одржи у Београду: „Београд, 7. фебруар. Јуче је у Загребу одржана конференција новинара из Београда, Загреба, Љубљане и Сарајева. На овој конференцији имао се споразумно одредити дан конгреса југословенских новинара. Међутим ово се није могло постићи. Највећа тешкоћа лежи у томе, што конгрес треба да буде одржан у Београду, а Београд нема довољно места за толике новинаре, биће их око 300 на броју. Конференција се решила с тиме да ће се накнадно установити дан конгреса” [„Конференција новинара” у: *Јединство* бр. 505, 1921: насловна].

Јован Храниловић био је поштован због израженог осећаја за етику, јер је опширно писао и о журналистима који су радили у опонентској *Застави*, као што је случај са народним послаником и уредником тог радикалног листа Јанком Перићем, који је добио примерен некролог на добром делу насловнице *Јединства*, иако је тај лист са Перићем раније жестоко полемисао [„† Јанко Перић”, у: *Јединство* бр. 535, 1921: насловна]. Праћен је и процес ликвидације предратних новинарских удружења што је био предуслов да се оснују нова: „Београд, 12. април. Јуче после подне одржана је ликвидирајућа седница Српског Новинарског Удружења, која је трајала скоро цело после подне. Генерални секретар Моша Пијаде реферисао је о раду на сарајевском конгресу, а затим је бивши секретар Владимир Ристовић говорио о досадашњем раду Српског Новинарског Удружења. После тога је одлучено о ликвидацији и примљен је правилник, те образована секција југословенског новинарског удружења у Београду. Изабрани су: председник Пера Талетов, потпредседници: Душан Шијачки и Момир Николић. За секретара Владимир Ристовић, за благајника Рада Веснић, за чланове управе: Винавер, Вујаклија и Радовановић. Надзорни одбор: Боровић, Митровић и Ћиво Вишић. Суд части председник: Михајло

Тадић, за чланове Миодраг Цветковић и Брана Цветковић” [„Српско Новинарско Удружење ликвидирано” у: *Јегинсџво* бр. 562, 1921: насловна].

У Загребу је 17. и 18. новембра 1919. одржан Први конгрес југословенских новинара на којем су учествовали представници јурналиста из читаве државе, а на конгресу одржаном 26. и 31. марта 1921. у Сарајеву основано је Југословенско новинарско удружење. *Јегинсџво* је извештавало и о новинарском конгресу у Сплиту и другим скуповима који су се бавили новинарским организовањем [„Новинарски конгрес у Сплиту” *Јегинсџво* бр. 667; „Скупштина југословенских новинара у Сплиту”, *Јегинсџво* бр. 672]. Иако је било доста трзавица и неразумевања у појединим секцијама, био је то предуслов да се приступи организовању новосадских новинара у струковно удружење које ће имати задатак да се бори за статус и права оних који раде у новинарству.

ХРАНИЛОВИЋ КАО ПРВИ ПРЕДСЕДНИК НОВОСАДСКЕ СЕКЦИЈЕ ЈУГОСЛОВЕНСКОГ НОВИНАРСКОГ УДРУЖЕЊА

Незахвално је било окупити на једном месту и за истим столом новинаре различитих редакција који се у медијима сукобљавају, у чланцима препуцавају и преко новина нападају и омаловажавају. Да учини такав корак могао је само човек великог моралног интегритета и угледа у ондашњем новинарству, али и у широј јавности. Јован Храниловић био је први председник Новосадске секције Југословенског новинарског удружења (ЈНУ), а за ту дужност изабран је на конститутивном састанку који је одржан 25. јануара 1922. у Новом Саду. На првом, оснивачком састанку само се делимично попунио управни и надзорни одбор. Новосадски новинари успели су да се договоре око кадровских решења и већ 14. фебруара комплетиран је управни и надзорни одбор; за потпредседника секције именован је познати и угледни немачки новинар Вилхелм Доротка Еренвал, уредник *Deutsches Volksblatta*. За секретара је изабран Каменко Суботић, новинар *Дунава*, за благајника је именован Андрија Марковић из *Гласа ајошкарсџва*, док су у управни одбор ушли: Жарко Васиљевић (*Исџина*), Павле Татић (*Слобога*), Тодор Фекете (*Az Ucca*), Озрен Суботић (*Засџава*), Золтан Позмањаји (*Vajdasag*) и Шандор Томан (*Delbacska*). Надзорни одбор Новосадске секције чинили су: Лазар Рот (*Judisches Volksblatt*), Емил Поповић Пеција (*Пољопривредни гласник*) и Павле Лампел (*Sport Hirlap*). Остали чланови Новосадске секције ЈНУ били су: Богољуб Прешић и Жарко Огњановић из *Јегинсџва*, Трива Милитар, Светислав Баница, Ђура Илић и Љуба Ст. Ђорђевић из *Засџаве*, Милан Секулић из *Слобоге*, из *Исџине* Доброслав Јевђевић, из *Deutsches Volksblatta* Филип Корел и Франц Перц, из *Judisches Volksblatta* Фирс Бецалер, из *Vajdasaga* Мирко Луковић, Јене Ленкеи, Имре Барош и Золтан Чука, из *Az Ucca* Адалберт

Чотра и Александар Хараста, из *Sport Hirlapa* Дезидео Векеш, дописник Фердинанд Лустиг и директор Агенције *Војводина* Велислав Спасић. Током прве године рада у Новосадску секцију уписало се 58 журналиста од којих је прописане обавезе плаћало 43 члана, а међу њима је било само 19 професионалних новинара који су били запослени у редакцијама [Милитар 1939: 73]. Наведени податак довољно говори о томе колико је мало било професионалних журналиста у новосадском новинарству и у каквом статусу је био новинарски позив, чим пре је формирањем првог струковног удружења начињен велики корак.

Као председник Новосадске секције Храниловић је увидео да је социјални положај новинара изузетно неповољан и да немају здравствено осигурање, те је убрзо организовао новинарску забаву у циљу прикупљања средстава за новинарски потпорни фонд, о чему пише: „Новосадски новинари тек су се ових дана удружили у Новосадску секцију Југословенског новинарског удружења, па забаву приређују у корист свога фонда, из кога ће се помагати изнемогли и болесни новинари, који су поклекли, радећи за опште добро. Како су наши новинари сталез, који заслужује велику предусретљивост грађанства, а који није никако обезбеђен, и како су, у случају болести и смрти упућени само на свој фонд, који се тек ствара, то се овом приликом примају и добровољни прилози свију оних, који новинарство високо цене и који од срца помажу хумане установе... Позивамо још једном грађанство на новинарску забаву и кличемо: Добро нам дошли поштоваоци и пријатељи новинарства!” [„Позив на новинарску забаву”, у: *Јегинсџиво* бр. 800, 1922: 3]. Забава је организована 24. фебруара 1922. у великој дворани хотела *Слобода* која је била дупке пуна, где се пазило на националну равноправност – угледне званице на српском је поздравио председник новосадских новинара Јован Храниловић, на немачком је то учинио потпредседник секције Вилхелм Доротка Еренвал, док је на мађарском говорио новинар *Vajdasaga* Золтан Позмањаји. На забави је игран балет, паркетне игре, угледни уметници певали су и рецитовали, а забава је оцењена као веома успешна и због сакупљених материјалних средстава [„Новинарска забава у Н. Саду”, у: *Јегинсџиво* бр. 808, 1922: насловна]. Храниловић је осетио потребу да се захвали грађанима на учешћу на новинарској забави и да укаже на њен значај: „Српска Атина, средиште и срце Војводине, осветлала је и овај пут себи образ и доказала је да схвата узвишену задаћу, што је има да врши новинарство на националном, културном и социјалном пољу народног живота. И материјални и морални успех је управо сјајан у сваком погледу и премашује свако и најоптимистичкије очекивање. Част нашем Новом Саду и његовом грађанству, без разлике народности, језика, вере и сталеза” [„Успех Новосадског новинарског удружења”, у: *Јегинсџиво* бр. 812, 1922: насловна].

Колико је Храниловић био ангажован у сакупљању средстава за потпорни фонд говори податак да је Новосадска секција већ прве године постојања успела да инкасира у благајну 8.415 динара, што је била солидна сума за оно време [Милитар 1939: 78].

Храниловић је радо писао о потреби и значају новинарског еснафског удруживања и то је веома луцидно коментарисао у свом листу: „Уз мали број новинара по позиву, који су се посветили само новинарству те стекли на том пољу искуства и потребну свестрану спрему, сарађују и код новосадских политичких листова разних праваца, или као стални сарадници и дописници у извесним пригодама, већином новинарски волонтери и дилетанти, од којих ће неки, судећи по досадњем њихову раду на том пољу, постати данас сутра добри, спремни и поуздани новинари. Показала се је потреба, да се попут свих осталих сталеча и интелектуалних радника на разним пољима, у нашој младој Краљевини удруже и организују и новинари у јако новинарско удружење, које би обухватило све новинаре на целој територији наше државе. Удружени и организовани, могли би доиста постати оно, што су свагда у цивилизованом свету: једна сила која се не само *per eufemismum* назива велевлашћу, већ која и треба и мора да то буде, хоће ли да с успехом врши своју узвишену задаћу, да буде огледало, водитељ и коректор јавног мишљења, његова савест и врховно судиште” [„Новосадски новинари”, у: *Јединство* бр. 807, 1922: насловна].

Као уредник *Јединства* и председник Новосадске секције ЈНУ Храниловић је показао бригу за новинаре и у свом листу помно пратио дешавања и осуђивао прогон и насиље над колегама новинарима, без обзира на политичку оријентацију. Карактеристичан пример бриге за професију је текст *За обрану новинара*: „У недељу је у Београду одржан велики протестни митинг студената и инвалида поводом туче новинара др Иконића и Павловића од непознатих, у војничко одело обучених индивидуа. Митинг је отворио у име ратних инвалида професор Миодраг Ристић, а за њих је говорио студент Поповић и многи други. Оно су сви осудили мучки нападај на новинаре и обележили тај случај као покушај угушивања личне слободе и слободе штампе” [„За обрану новинара”, у: *Јединство* бр. 763, 1921: 2]. Храниловић се оправдано буни када је на почетку 1922. уведена неумерено висока такса на новинске огласе, о чему он аргументовано пише: „Примена те уредбе о таксама за новине, часописе и књижевна издања, значи у пракси: отварање борбе на живот и смрт за опстанак новинарске и књижевне продукције, у којој ће многи политички дневници са мањим бројем претплатника сигурно морати угинути и настати застој у књижевној продукцији – што не само неће донети никоме користи већ баш обрнуто проузроковаће велику материјалну штету у првом реду самој држави, да

и не говоримо о штетним последицама у културном и моралном погледу” [„Такса за новинске огласе”, у: *Јединство* бр. 769, 1922: насловна].

Као високо морална личност Храниловић се згражавао над личним увредама и епитетима који су могли да се прочитају у штампи. Посебно је био огорчен на сукоб *Београдског дневника* Крсте Цицаврића и Протићевог *Радикала* у којем су узајамно узвраћане увреде на рачун чланова породице [„Куда води ово, Београде?!” у: *Јединство* бр. 820, 1922: насловна]. Као одговор на такав медијски дискурс у штампи, Храниловић је 9. марта 1922. иницирао резолуцију коју је усвојила Новосадска секција ЈНУ, у којој се каже: „Новосадска секција Југословенског новинарског удружења осуђује клеветање породице у новинама, и решава да новинар, који клевета породицу, не може бити члан Новосадске секције ЈНУ” [„Новинари против клеветања”, у: *Јединство* бр. 820, 1922: 2].

У новинарским круговима Храниловић је био познат као заговорник поштовања професионалне етике и као уредник који није дозвољавао злоупотребу медија у сврхе личних обрачуна. Високо изграђена свест о улози и значају струковног и професионалног организовања указује на то да је Храниловић доста размишљао о новинарском позиву и важности организовања журналиста, чиме ће они постати *велевласци*, односно *одегало*, *водошељ* и *коректор јавног мишљења*, што сугерише визионарски поглед у будућност.

Оснивач Новосадске секције ЈНУ је своју организацију поставио на здраве основе јер се већ 1923. у секцију пријавило 63 новинара, обавезе је измирило 46 чланова, док су 22 члана били професионални журналисти [Милитар 1939: 74]. Због болести Храниловић је дужност председника секције обављао до краја 1923. када је функцију предао Димитрију Мити Клицину, који је био председник све до марта 1933.

ЗАКЉУЧАК

У раду су представљени пионирски кораци на струковном организовању новосадских новинара у чему је Јован Храниловић имао прворазредну, можемо рећи, одлучујућу улогу. Као врстан журналиста и дугогодишњи уредник Храниловић је увидео значај оснивања новинарске организације на нивоу Новог Сада, а захваљујући личном ауторитету успео је да окупи разједињене журналисте у оквир једне организације. То је постигао захваљујући личном угледу песника, новинара и јавног радника, али и организационим способностима, а упркос многобројним проблемима успео је у томе и да буду заступљене све редакције и представници свих националности, што је у сложеним послератним друштвено-политичким приликама био значајан успех. Секција се бавила потпором немоћних, болесних и незапослених новинара, али и радом на побољшању положаја

новинара у друштву и подизањем угледа професије у којој је стање било незавидно. Осим што се залагао за поштовање етичких стандарда и норми, Храниловић се борио за одбрану слободе штампе и права новинара, која су у значајној мери гушена, некада чак и физичким обрачунама.

Човек који је остао у широј јавности упамћен као аутор *Жумберачких елегија*, у историји новинарства, посебно у оквирима Новог Сада и Војводине, оставио је неизбрисив траг. Као уредник *Јединства*, утицајног политичко-информативног дневног листа, Храниловић се снажно залагао за етички утемељено новинарство што није био општеприхваћен манир његовог, као уосталом ни нашег времена. Тада је штампа схватана као полигон за личне и политичке обрачунае, док је Храниловић увидео значај ширих оквира и задатака ондашњих медија које је посматрао као средство образовања, просвећивања и одгајања читалаца у духу јужнословенског јединства и заједништва.

Новинарски рад видео је као племенито делање на општеном добро и зато инсистирао да се објављују само проверене информације а да се лични обрачуни избегавају, док је на увреде и прозивке увек одговарао без гнева и аргументовано, ставку по ставку. Величина Јована Храниловића види се и у осећају за медијску иницијативу, пре свега у хуманитарним питањима [„Помажимо ратну сирочад”, у: *Јединство* бр. 744, 1921: насловна] и раду на новинарском организовању у циљу побољшања укупног стања у ондашњој журналистици. Јован Храниловић није крио своја политичка и идеолошка уверења али она никада нису била тумачена нити пропагирана на штету другог, ако се изузме понекад темпераментно изношење антиреволуционарних тенденција уперених против болшевизма.

Новосадски журналисти достојно су показали поштовање према свом првом председнику о чему Милитар пише: „У делатности Новосадске секције у току минулих десет година забележени су као значајније акције и важнији догађаји: одржана је свечана комеморативна седница посвећена успомени првог председника секције пок. Јована Храниловића, на његовом гробу у Новом Саду подигнут је и у оквиру свечаности откривен леп споменик” [Милитар 1939: 77]. Рад Јована Храниловића може се оценити као добар пример залагања за јавни интерес и одбрану професије и као један од ваљаних узора из историје нашег новинарства, који указује на то да се ангажовање засновано на моралним врлинама високо цени и са дистанце од безмало једног века. Храниловић је, иако чедо времена у ком је живео, остао доследан идејама за које се залагао, а нама је оставио изузетан пример врсног новинара и моралног човека на месту првог председника Новосадске секције ЈНУ, што га чини не само великим песником, већ и великим журналистом који је своју личност пред судом историје посведочио преданим новинарским радом. Храниловић се при ангажовању није обози-

рао на личне бенефите и користи, већ је увек настојао да достојанствено представља журналистику и новинарски позив подигне на пиједестал заштите јавног интереса, што га и данас чини актуелним и вредним стручне и научне пажње.

ЦИТИРАНИ ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА:

- Гуровић, Дане. (1986). Јован Храниловић, човјек и пјесник. У: Јован Храниловић *Жумберачке елеије и групе изабране њесме* (уредио Дане Гуровић). Загреб: Жумберачки викаријат.
- Јединство*, дневни политичко-информативни лист, излазио у Новом Саду 1912–1925.
- Лопашевић, Душан (1894). Код Јована Храниловића, *Свјетло*, 1894, број 23: 14.
- Милитар, Трива (1939). *Штампа у Војводини*, преглед историјске грађе. Нови Сад: Штампарииа Дунавске бановине.
- Мирковић, Андрија (1925). Јован Храниловић као председник народне скупштине ослобођења, у: *Храниловићева Сјоменица – о 70-годишњици њејовој рођења*, у славу свог првог председника издала Новосадска секција Југословенског новинарског удружења, Нови Сад, 18. децембар 1925.
- Попов, Душан (1983). *Српска штампа у Војводини 1918–1941*. Нови Сад: Матица српска.
- Ујевић, Мате (1933). Јован Храниловић, *Прилог за повјест хрватске модерне*. Загреб: Тискарна Народне проsvјете.
- Šimrak, Janko (1931). *Spomenica o 250 godišnjici grkokatoličkog sjemeništa u Zagrebu*. Загреб.

SCIENTIFIC REVIEW PAPER

JOVAN HRANILOVIĆ'S WORK ON FOUNDING THE NOVI SAD SECTION OF JOURNALISTS' ASSOCIATION OF YUGOSLAVIA

by

VLADIMIR BAROVIĆ

E-mail: barovic@neobee.net

DEJAN PRALICA

E-mail: novisad1748@open.telekom.rs

University of Novi Sad, Faculty of Philosophy
Bulevar Zorana Đinđića 2, 21000 Novi Sad, Republic of Serbia

SUMMARY: Jovan Hranilović was an important poet, literary and theatre critic. Neither his journalistic career has ever been analysed nor has any research been made about him although he worked in media as a journalist, an editor and a manager. Some authors have analyzed his role in foundation and organization of the first Novi Sad section of the Journalists' association of Yugoslavia (JNU), which was established in 1922. Jovan Hranilović was a prominent manager and, afterwards, the first president of *Jedinstvo*, a daily paper famous for its informative and political reporting. He was also the most important

advocate for establishing the support fund for journalists threatened by sudden illnesses or job losses. The authors have studied moral and ethical principles in journalism which he advocated as the president of the *Novi Sad section* of JNU, as well as how he saw the role and importance of the newspapers in the media system of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes. The analysis of the texts that Hranilović published as the editor and manager of *Jedinstvo* enables us to determine his specific media discourse. Furthermore, we can grasp his media initiative used to promote the journalists' association he was leading and the humanitarian activities he undertook.

KEYWORDS: Jovan Hranilović, journalism, *Novi Sad section*, *Jedinstvo*, *Journalists' Association of Yugoslavia*

УЛОГА ЛОКАЛНИХ ЗАЈЕДНИЦА У РАЗВОЈУ РЕКРЕАТИВНОГ СПОРТА

МИЛАН НЕШИЋ

Универзитет EDUCONS, Факултет за спорт и туризам
Војводе Путника 87, 21208 Сремска Каменица, Србија
Е-адреса: mnesic08@yahoo.com

САЖЕТАК: У раду се указује на значај и улогу локалних заједница у обезбеђивању услова за егзистенцију и развој рекреативног спорта код нас, посебно са аспекта разматрања докумената институција Европске уније којима се дефинише улога локалних заједница и локалних нивоа власти, као и њихови задаци, у развоју свих подручја спорта, а тиме и рекреативног спорта. Анализира се и наглашава значај документа „Европска повеља спорта за све” којом је утврђена платформа заједничке европске политике у овом подручју спорта и јасно дефинисана улога локалних заједница у области спорта за све (рекреативног спорта). Уз елаборацију основних теоријско-појмовних и структурно-садржинских аспеката рекреације и рекреативног спорта, указује се и на актуелно стање овог подручја спорта код нас, које још увек интензивно карактерише стихијност, неорганозованост, одсуство валидних планских докумената организација и установа које се баве активностима рекреативног спорта, његово ниско позиционирање у оквиру локалне заједнице, као и многи други проблеми. Улога локалних заједница и локалних власти у развоју и егзистенцији рекреативног спорта, стога, добија све више на значају, односно кроз домаћу законску регулативу јасније се утврђују обавезе локалних власти у обезбеђивању услова за задовољење потреба и интереса грађана у овој области.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: локалне заједнице, спорт, рекреативни спорт

ПРИСТУПНА РАЗМАТРАЊА

У најраспрострањенијим приступима схватању појма спорта преовладава становиште да је он друштвени феномен који је настао из игре, односно да је сам по себи једна врста игре, разоноде и забаве. Овакви ставови и поимања спорта могу се тражити у његовом терминолошком разјашњењу (лат. *disport*; стар. грч. *desport* – игра, забава и доколица). С обзиром на то

да је настао из игре, спорт је задржао њене одређене карактеристике, али су се оне временом интензивирале и постале наглашеније.

У погледу социјалних карактеристика спорта најчешће становиште утемељено је на његовој улози која у највећој мери одговара интересима одређеног друштва, водећој друштвеној идеологији или политичким циљевима. Тако, на пример, заступници егзистенцијализма спорт представљају као начин „самопотврђивања људске личности” који у универзалном индустријском друштву (где се углавном манипулише људима) постаје једно до основних средстава самореализације човека. Други правац, чија је основа „теорија компензације”, полази од поистовећивања друштвеног развоја са техничким прогресом. Тумачење човека и његовог развоја сагледавају кроз апсолутизовање његове природне условљености („природне суштине”), док се друштвене промене представљају искључиво као резултат развоја природних детерминанти [Nešić, 2008a].

Спорт посматран у ужем смислу (као агонистика – надметање, такмичење) је значајна индивидуална и вишестрана друштвена потреба, а такође и историјска појава и делатност. Спорт оспособљава човека за максимална достигнућа у некој спортој грани или дисциплини, а карактерише се оплемењеном „борбом” и такмичењем у двоструком значењу: са самим собом и са противником (супарником), у жељи да се буде бољи, способнији и да се достигне горња граница људских могућности. Са аспекта појединца, спорт је реализација аутентичних потреба за кретањем и игром, личном афирмацијом или остварењем интереса, док је са аспекта социјалног окружења (друштва) спорт својеврстан друштвени однос, делатност и појава којом се мења духовна и материјална средина [Коковић, 2006].

Дакле, у најширем контексту данас је спорт могуће дефинисати као слободну људску активност усмерену на развој биопсихосоцијалних капацитета и способности човека, односно као људско кретање које ствара материјална и духовна добра.

Спортска рекреација, као синоним за карактеристично подручје спорта, издиференцирала се последњих двадесетак година и у терминолошком погледу кроз „спорт за све” као својеврстан покрет, посебно у Европи, мада се може говорити о његовој глобалној експанзији. Без обзира на, још увек присутне, терминолошке разлике, основна идеја овог спортског подручја је његова усмереност, а то је задовољавање основних људских потреба и интереса кроз богатство разноврсних, свима доступних спортско-рекреативних садржаја, усаглашених са нивоом способности, здравственим стањем, полним и узрасним карактеристикама појединца, односно оптимализација психосоматског статуса човека. Назив *сiорii за све* или *рекреативни сiорii* је обухваћен и новим законодавним контекстом

у Републици Србији где је кроз Закон о спорту¹ дефинисан као *обласћ сјорџа која обухваћа бављење сјорџским активностима ради одмора и рекреације, унајређивања здравља или унајређивања сојсјивених резулјата, у свим сејменјима појулације*. С тим у вези је уочљиво да у новије време све више у стручној (и научној) употреби егзистира термин *рекреативни сјорџ* који има исту конотацију као и појам спортска рекреација, али је у контексту теоријско-научног приступа обухваћен концепцијом која раније распрострањени појам „физичка култура” сада дефинише као свеобухватан појам „спорт”. Сходно овом приступу који је термилошки ушао и у законодавну процедуру (кроз Закон о спорту, подручје спортске рекреације у оквиру покрета физичке културе) сада се третира и као „рекреативни спорт” у оквиру „спорта” као друштвене делатности. Без обзира на оваква термилошка „размимоилажења”, суштина спортске рекреације (рекреативног спорта) је иста. Означава идеју којој је циљ задовољење потреба човека за кретањем, игром, забавом и разонодом, чији је крајњи исход оптимализација психосоматског статуса сваког поједина. Стога се у најопштијем смислу и прагматичком погледу термини *сјорџска рекреација* и *рекреативни сјорџ* могу користити као синоними истог друштвеног подручја и појаве.

Може се рећи да данашњу егзистенцију *сјорџа за све* (рекреативног спорта) детерминишу два основна чиниоца: 1) грађанин (појединац) са својим потребама и интересовањима за физичке активности (вежбање, рекреација, коришћење слободног времена и сл.) и 2) локална заједница која је титулисана као место задовољења основних потреба грађана (па тиме и у области спорта, односно спорта за све).²

Такође и Европска урбана повеља³ даје посебно место значају локалних заједница, односно локалних власти у области спорта, као и бројна друга документа (декларације, резолуције итд.). Из ових докумената произилази да је спорт у локалним заједницама од суштинске важности јер, између осталог: спорт и физичка рекреација имају веома важну улогу у ублажавању лоших животних услова; спорт је од огромне важности као превентивни чувар здравља нације; свако треба да има могућност да се бави спортом независно од своје старости; локална заједница треба да даје приоритет промоцији спорта за све и спортским активностима „неорга-

¹ Чл. 3, т. 3.

² Чл. 190. Устава Србије: „ Општина, преко својих органа, у складу са законом..... стара се о задовољавању потреба грађана у области просвете, културе, здравствене и социјалне заштите, дечије заштите, спорта и физичке културе...”

Чл. 16. Закона о локалној самоуправи: „Општина је основна територијална јединица у којој се остварује локална самоуправа”.

³ Усвојена 18.3.1992. од стране Сталне конференције локалних и регионалних власти Европе.

низованих” групација становништва; сви становници урбаних средина имају право да учествују у спорту и рекреацији; сви становници локалне заједнице имају право да развијају сопствене способности кроз спортске активности које одговарају њиховим индивидуалним могућностима итд. [Ђурђевић, 2004].

Међутим, актуелно стање овог подручја спорта код нас приказује сасвим другу слику. Стихијност, неорганозованост, одсуство валидних планских докумената организација и установа које се баве активностима рекреативног спорта, неадекватна стручност кадрова који раде у овој области, ниско позиционирање спорта за све у оквиру локалне заједнице, као и многи други проблеми, представљају чињеницу која не улива оптимизам у погледу развојне перспективе рекреативног спорта у целини. Посебно је то уочљиво на нивоима локалних заједница, где је констатовано [Група аутора, 2007: 135] да: на подручју Војводине у последњих 20 година није урађена ни једна озбиљнија студија која би комплексно анализирала потребе и интересовања грађана у подручју спорта за све; у Војводини не постоји свеобухватна база података о субјектима, активностима и резултатима из области спорта за све; рекреативни спорт на подручју Војводине генерално се одликује организационом стихијношћу и непостојањем јасног система. Готово да не постоји повезаност субјеката спорта за све, тако да свако спроводи сопствене програме у складу са својим „визијама”; акције Савеза за рекреативни спорт највећим делом су усмерене на периодичне активности пропагандно-манifestационог типа, које у својој основи углавном имају такмичарски карактер; локалне самоуправе, углавном, не придају довољну пажњу овом подручју спорта, где се приоритет у раду (пре свега финансирању) усмерава ка такмичарском спорту; у највећем броју локалних самоуправа не постоје лица или тела која су суштински задужена за развој спорта за све; ова активност се највише одвија у оквиру спортских центара, спортских савеза или општинских комисија, уз неадекватан стручни кадар, међу којим доминирају волонтери; итд.

ТЕРМИНОЛОШКИ И САДРЖАЈНИ АСПЕКТИ РЕКРЕАЦИЈЕ

Подручје рекреације је релативно „младо” у области спорта, тако да још увек није довољно и у потпуном стручно-научном сагласју појмовно дефинисано. Код различитих аутора могу се срести различита виђења и ставови о томе шта све обухвата појам рекреације. Сама реч *рекреација* долази од латинске речи *re creo, re creare*, што значи поново створити, обновити, поново креирати. У антрополошком смислу односи се на човека и значење се повезује с регенерацијом, квалитетним одмором, рекуперацијом и ревитализацијом. У том контексту рекреација се односи на све људске способности, телесне и менталне. Дакле, рекреацијом се могу сматра-

ти све активности које се спроводе ван подручја професионалног рада човека, које појединац позиционира као личну потребу у циљу одмора, релаксације, разоноде и забаве. Појам рекреације, као сложеног феномена, често отвара различита гледишта о њеном дефинисању и схватању. Тако се рекреација [Влагајас, 1994] може дефинисати и као: доживљај, облик активности, процес, структура, опоравак-одмор, начин живота, потреба, пријатан доживљај, уживање, разонода, забава, релаксација, освежење, радост, физичка форма, духовно здравље, самоактуелизација, коришћење времена на занимљив начин и сл. Стога дефинисање, као и проучавање рекреације, подразумева да се она посматра вишедимензионално – као активност, као процес и као структура.

Један од утемељивача рекреације као подручја физичке културе [Relac, 1975: 21] пошао је од систематизације свих садржаја у појавне облике, те рекреацијом сматра спонтани одраз човекове жеље да задовољи потребе и склоности у активностима по властитом избору, а у сврху освежења, одмора, разоноде, и што садржајнијег коришћења времена изван професионалних радних обавеза.

Вучковић [1988: 14] кроз акцентовање добровољности учешћа, непрофитабилности и доприноса здрављу анализира различите појмовне аспекте рекреације и наглашава да је у свим дефиницијама већина аутора сагласна да је рекреација добровољна активност, а никако наметнута активност. Овом активношћу се не остварују средства за егзистенцију, већ се применом њених садржаја, облика и метода, доприноси унапређењу здравља, подизању физичких и радних способности и др. Рекреација није само у служби здравља, она остварује и друге функције: педагошку, андрагошку, ергономску, психолошку и хуману функцију.

Рекреација, у најширем смислу речи, има велики значај за свакодневни живот. За разлику од такмичарског спорта, рекреација представља спонтани израз човекове жеље да задовољи потребе за активностима, али на потпуно добровољан начин и по сопственом избору, првенствено у циљу одмора и разоноде. Рекреација је спона између забаве, разбире, разоноде и доколице која не обнавља, него ствара, креира и представља простор самореализације човека [Андрејашевић, 2000]. Рекреација као појава подразумева две компоненте утицајности – *физичку* и *психичку*. Рекреација, дакле, подразумева веома широко, разнородно и још увек недовољно издиференцирано подручје друштвеног окружења и живота. Обухвата најразноврсније садржаје који се непосредно везују за здрав живот, слободно време, забаву и разоноду. Рекреација, стога, обухвата најразноврсније активности намењене активном и пасивном одмору [Влагајас, 1994].

У анализираним ставовима о дефинисању појма заједничко је, дакле, да рекреација подразумева делатност која се одвија у слободно време, по

слободном избору, уз добровољно учешће са сврхом освежења, одмора, забаве и обнављања снаге, ради задовољења потреба за кретањем, игром и дружењем [Митић, 1995: 22].

Појам *сиорџска рекреација*, у суштини, надовезује се на појам рекреација, те самим својим придевом „спортска” означава да се у процесима обнављања, освежења, јачања, окрепљења и сл. акценат ставља на моторичку активност. Као синоним за карактеристично подручје спорта доживела је у последњих неколико година своју делимичну трансформацију и синонимизацију кроз неколико појмова, као што су: рекреативни спорт, спорт за све и сл. [Нешић, 2008]. Не улазећи овом приликом у полемику о тачности етимолошког значења сваког од ових појмова, као и тенденције у променама схватања и примена различитих назива (у суштини – истог подручја) за поједине аспекте спорта (у његовом најобухватнијем значењу као друштвене појаве; или „физичке културе”) неопходно је назначити само основне контуре наведеног појмовног облика. Према приступу једног од најутицајнијих аутора [Влагајас, 1994] *сиорџска рекреација* се мора схватити кроз карактер њеног бића: 1) као специфичан вид спортске делатности (програмски, организационо и материјално-финансијски) који је усмерен на оптимализацију психосоматског статуса човека; 2) као подручје са специфичним циљевима, функцијама и системом вредности; и 3) као телесно активан, здрав и културан начин живота.

Програми сиорџске рекреације, као појам (и појава), односе се на различите садржаје, облике активности и моделе спортске рекреације који се могу упражњавати у свим просторним и временским сегментима (у кући, природи, туризму, специјализованим спортско-рекреативним центрима и сл.). Програми спортске рекреације, у савременом концепту развоја овог подручја спортске делатности, треба да се заснивају на следећим основама [Влагајас, 1994: 23–124]: а) богатство и разноврсност програмских садржаја (који се укључују у све сегменте времена и простора уз максимално коришћење природних и других услова за вежбање, односно свуда где човек борави, ради, одмара се, проводи слободно време); б) општа и селективна усмерност (базирана на законитостима о општој и специфичној адаптацији, што омогућава ефикасно задовољавање различитих потреба и интереса свих категорија учесника у спортској рекреацији); в) флексибилност и прилагодљивост (при провођењу програма мора се водити рачуна о здравственом стању, нивоу функционалних и моторичких способности, таленту, потребама, интересовањима, структури мотивације и др. У том смислу програми спортске рекреације треба да буду слојевито усмерени на оптимизацију биолошко-здравствене и социопсихолошке равнотеже савременог човека: превенцију, очување и унапређивање здравља; очување и подизање моторичких и функционалних способности; садржајније и

културније провођење слободног времена; превенцију, ублажавање или отклањање замора и ефикасан опоравак; садржајно коришћење слободног времена; здраву и садржајну забаву и разоноду и др.); г) систематска валоризација ефеката програма (вредновање програма применом: објективне дијагностике иницијалног стања; научно засноване прогностике програмираних (жељених) ефеката; одговарајућих модела програма уз систематску контролу и управљање процесом оптерећења; објективне и примерене методологије за валоризацију остварених ефеката. То подразумева изграђивање и примену ефикасне технологије и методологије управљања процесом остваривања жељених и програмираних ефеката); д) перманентна контрола и праћење здравља и нивоа психофизичких и функционалних способности свих учесника у програмима спортске рекреације. То подразумева изграђивање и примену целовитог програма и система дијагностике, прогностике и валоризације ефеката примењених програма; ђ) систематичност у примени програма (развијање програма спортске рекреације у току читаве године, зависно од климатских и других услова и могућности; при чему треба максимално уважавати принцип слободног одлучивања у избору и укључивању у жељене спортско-рекреативне активности, на бази развијене свести о својим потребама у спортској рекреацији, личне заинтересованости и мотивације сваког појединца).

Садржаји спортске рекреације имају улогу решавања појединачних циљева и задатака спортске рекреације. Спортске активности (спортске дисциплине и гране спорта), када се користе као садржаји програма спортске рекреације, усмерени су на задовољавање основних потреба човека за кретањем, без примене максималних оптерећења, уз оријентацију на дугорочне здравственопревентивне, образовно-васпитне и социопсихолошке вредности. Поједини спортови (као садржаји) не смеју да буду искључиво (или примарно) подручје такмичења и постизања спортско-техничких резултата. Дакле, одговор на питање „шта могу бити садржаји спортске рекреације” налази се у њеној свеобухватности, а то је – да свака физичка вежба, спортска дисциплина или осмишљен покрет могу бити садржај спортске рекреације. Избор садржаја који ће бити реализован у непосредној практичној примени мора се заснивати на три основна елемента: 1) нивоу способности учесника спортско-рекреативних садржаја; 2) здравственом стању сваког учесника; и 3) субјективно исказаним потребама и интересима.

УЛОГА ЛОКАЛНИХ ЗАЈЕДНИЦА У ЕГЗИСТЕНЦИЈИ РЕКРЕАТИВНОГ СПОРТА

У правној и политичкој теорији, а тиме и терминологији, постоје релативно различита схватања о појму локалне заједнице и локалне самоупра-

ве. Међутим, у најширем схватању појма, *локалном самоуправом* сматра се облик управљања и одлучивања грађана у локалним заједницама, односно основна организација власти у једној држави коју врше локални органи. Локална самоуправа је једна од најзначајнијих политичких институција, а с обзиром на то да се остварује у *локалним заједницама*, она је стожер усклађивања и задовољавања примарних животних и свакодневних интереса грађана.

Локална заједница, као комплементаран појам, у првом реду подразумева одређене карактеристике које су значајне за њено практично конституисање у непосредној пракси. Оне се, у првом реду, односе на: територију (просторну одређеност); постојање бројних заједничких интереса као резултата заједничког живота људи на том простору; постојање свести становника о заједничким интересима и могућностима њиховог решавања; идентичност потреба и могућност њиховог задовољења; и интензитет комуницирања и блискост међуљудских односа [Ђурђевић, 2003: 11].

Са уставноправног становишта локална самоуправа означава власт локалне заједнице која има одговарајући облик самосталности у обављању уставом утврђених надлежности. Та се власт [Марковић, 1995: 19] обавља на ограниченом делу државне територије, који потпада под општу надлежност државне власти која се врши на целој државној територији од стране органа који представљају локалну заједницу (што је разлика између јединице локалне самоуправе и федералне јединице).

Богатство облика локалне самоуправе и постојање неких заједничких обележја омогућавају да се изврши одговарајућа систематизација и груписање према сличним обележјима и својствима. Локална самоуправа се може јавити у већем броју облика, тако да се може уочити једноступена, двоступена, троступена и вишеступена локална самоуправа. У савременом свету преовлађује двоступени систем локалне самоуправе Ђурђевић, 2003: 7].

Европска повеља о локалној самоуправи дефинише локалну самоуправу као скуп локалних институција, које имају право, али и способност и обавезу да грађанима одређене локалне заједнице омогуће да, непосредно или преко својих представника, управљају, релативно самостално, одређеним јавним пословима на сопствену одговорност и у сопственом интересу. Локална самоуправа представља највиши степен самосталности локалних власти у вршењу послова из области локалног живота. Та самосталност мора локалном становништву бити гарантована Уставом. Право је локалне самоуправе да бира или именује локалне институције власти и локалне функционере, док централна власт треба само да има право контроле законитости послова које локална самоуправа врши.

Стога је и Закон о локалној самоуправи Републике Србије дефинисао, у складу са Уставом Србије, надлежности, права и обавезе јединица

локалне самоуправе на територији наше државе. Тако је овим законом, између осталог, утврђено да се локална самоуправа остварује у општини, граду и граду Београду, као основним јединицама локалне самоуправе, и да се право грађана на локалну самоуправу остварује непосредно, преко слободно изабраних представника у управљању јавним пословима од непосредног, заједничког и општег интереса за локално становништво.⁴ Територију јединице локалне самоуправе чини подручје једног или више насељених места, а територија за коју се оснива јединица локалне самоуправе представља природну и географску целину, економски повезан простор, који поседује развијену и изграђену комуникацију међу насељеним местима, са седиштем као гравитационим центром.⁵

Улога грађана у процесу доношења одлука на локалном нивоу је у Србији, до сада, била углавном посредна и сводила се на њихово учешће на локалним изборима и избор представника у локалним скупштинама. Грађани су углавном остајали неинформисани о функционисању локалних власти. У највећем броју они нити су свесни своје потенцијалне улоге и одговорности у доношењу одлука и управљању њиховим локалним срединама. За ово је пре свега одговорна власт, и централна, али и локалне, које скоро да не предузимају ништа у вези са информисањем, као и непосредним и активним укључивањем у процес доношења одлука. У таквом систему локалне власти доносе се одлуке које су далеко од стварних потреба грађана, углавном нетранспарентно, па се неповерење грађана у изабране локалне политичаре стално повећава а мотивација за било каквим деловањем губи. У процесу стварања цивилног друштва, које је у потпуности окренуто потребама грађана, њихово веће учешће у функционисању локалних заједница мора да буде један од најважнијих задатака. Од нарочите је важности да се принципи веће грађанске партиципације прво успоставе на локалном нивоу власти јер је она њима суштински најближа и, у свакодневном животу, најдоступнија. Грађанска партиципација ће тако на локалном нивоу допринети у стварању сасвим нове политичке климе коју ће карактерисати поверење између грађана и локалних власти и директан утицај грађана на доношење одлука које су од суштинске важности у поправљању квалитета живота.⁶

Европска спортска повеља спорт дефинише као све облике физичке активности који, кроз организовано или неорганизовано учешће, имају за циљ изражавање или побољшање физичке спремности и менталног благостања, уз стварање друштвених вредности, као и постизање резултата

---

⁴ Чл. 1. Закона о локалној самоуправи.

⁵ Чл.15. Закона.

⁶ www.ldp.rs – Реформа локалне самоуправе, Савет за локалну самоуправу ЛДП.

на такмичењима свих нивоа. Такође и „Европски кодекс спортске етике” назначава да спорт мора бити: доступан свима под једнаким условима; хуман; слободан и добровољан; здрав и безбедан; фер, толерантан, етички прихватљив и усмерен ка пуном остварењу личности; у складу са природном средином и друштвеним окружењем; независан од злоупотреба у политичке, комерцијалне и финансијске сврхе, односно циљева који су у супротности спортском духу.

Савет Европе као међувладаина организација данас у свом чланству броји 45 држава, а Србија је пуноправни члан, као земља наследница правног и политичког континуитета Државне заједнице Србија и Црна Гора, која је члан Савета Европе постала 2003. године. Савет Европе се питањима везаним за спорт бави у сарадњи са државним и невладиним организацијама, тако да је преко свог Комитета за развој спорта (Committee for the Development of Sports – CDDS) донео низ докумената (резолуције, препоруке, закључке) којима се дефинише улога локалних заједница у области спорта, а тиме и спорта за све (рекреативног спорта). На Конференцији европских министара спорта у Бриселу дефинисана је „Европска повеља спорта за све” и усвојена од стране Комитета Савета Европе за спорт. Тиме је створена платформа заједничке европске политике у овом подручју спорта. Овом повељом дефинисана је улога локалних заједница у области спорта за све, где се посебно наглашава: 1) свако има право да се бави спортом; 2) спорт је важан чинилац људског развоја и треба да му се пружи одговарајућа подршка из јавних фондова; 3) спорт је на локалном нивоу, као чинилац друштвено-културног развоја, тесно повезан са осталим подручјима политичког одлучивања и планирања; 4) стална и ефективна сарадња јавних органа и волонтерских организација је битна за развој и координацију спорта за све; 5) опште планирање спортских капацитета је надлежност јавних власти; 6) у сваком програму спортског развоја мора бити призната потреба за квалификованим кадром.

Улогу локалних заједница и локалних нивоа власти још детаљније и децидније утврђује и документ „Европска урбана повеља” коју је донела Стална конференција локалних и регионалних власти Европе.⁷ У одељку који се односи на улогу локалних власти у области спорта утврђено је да: 1) локална заједница има витални значај у промоцији спорта, као виталне службе заједнице; 2) спорт и физичка рекреација имају веома важну улогу у ублажавању лоших животних услова; 3) спорт је од огромне важности као превентивни чувар здравља; 4) свако треба да има могућност да се

⁷ До 1994. године проблемима локалне самоуправе и улоге локалних заједница у демократским друштвима бавила се Стална конференција локалних и регионалних власти, а од 1994. године заменио ју је Конгрес локалних и регионалних власти Европе као саветодавни орган Савета Европе који представља локалне и регионалне власти европских држава [Ђурђевић, 2004: 14].

бави спортом независно од своје старости; 5) спортски објекти треба да буду доступни свима, а накнаде за коришћење тих објеката треба да буду примерене.

Своју улогу у развоју спорта за све на територији коју покрива локална заједница треба да заснива на неколико основних принципа: 1) локална заједница треба да даје приоритет промоцији рекреативног спорта (спорта за све) и спортским активностима „неорганизованих” групација становништва; 2) сви становници урбаних средина имају право да учествују у спорту и рекреацији; 3) спортски капацитети треба да буду безбедни и добро испланирани; 4) сви становници имају право да развијају сопствене способности кроз спортске активности које одговарају њиховим индивидуалним могућностима; 5) држава треба да остави локалној власти довољно средстава за остварење њене улоге у области спорта.

У прилог овим документима иду и препоруке Светске здравствене организације и Међународног удружења за спортску медицину којима се констатује да готово једна половина људи на планети има здравствених проблема који су узроковани недовољном физичком активношћу [Ђурђевић, 2010]. У својим констатацијама позивају све владе света да организују и подрже програме физичких активности као део политике јавног здравља. Нарочито акцентују следеће елементе: 1) редовну дневну физичку активност коју би требало установити као основу здравог животног стила; 2) деци и адолесцентима требало би обезбедити олакшице и створити могућност да учествују у осмишљеним и занимљивим програмима вежбања, како би им редовно упражњавање физичке активности прерасло у животну навику; 3) одрасле би требало подстицати да постепено повећавају редовну физичку активност са циљем да достигну минимум 30 минута физичке активности умереног интензитета дневно; 4) женама би требало понудити већи избор могућности и дати више охрабрења за учешће у физичком вежбању; 5) људима са различитим облицима неспособности, као и онима који пате од хроничних обољења, треба обезбедити стручне савете везане за вежбање прилагођено њиховим потребама; 6) научна сазнања и чињенице о повољним здравственим ефектима физичког вежбања у свим старосним добима требало би што више популарисати.

ЗАКЉУЧАК

Сигурно је да наведени проблеми у друштвеној егзистенцији спорта за све траже и одговоре који ће довести до њиховог разрешења, потпуног или бар делимичног. Како је у основи свих актуелних потешкоћа овог подручја недостатак адекватног друштвеног система спорта у целини, а један од најакутнијих конкретних проблема је и неусклађеност организационих облика деловања, потребно је одговоре на ова и слична питања

потражити у искуствима и знањима других области, посебно менаџмента. Уколико се жели даљи развој и напредак рекреативног спорта, као и његова конкурентност у општим спортским и друштвеним токовима, онда је неопходно променити досадашње навике и начин рада, који су се заснивали на појединачним акцијама, импровизацији и рутинерству. За мисију напретка и развоја неопходан је систем, а њега је потребно открити, проверити и реализовати. Искуства развијених спортских средина усмеравају нас ка принципима науке, као и спортског менаџмента. Због тога је од изузетне важности да се њихове вредности и предности покушају афирмисати и у области рекреативног спорта. Посебно у локалним заједницама као месту задовољења различитих потреба грађана. Наравно да је претходно неопходно утврдити поједине елементе његовог актуелног стања, при чему детекција потреба и интересовања непосредних учесника има посебан значај, нарочито у погледу експлоатације свих расположивих ресурса и њихове адекватне валоризације на локалном нивоу, као примарном месту егзистенције рекреативног спорта. Сигурно је да овако третирана друштвена појава исказује своју мултидисциплинарност и изазовност за истраживаче различитих области: социологије, психологије, спорта, економије, права итд. Међутим, још увек присутне друштвена и глобална економска криза имају значајан утицај на све области човековог живота, па тако и на рекреацију. Стога истраживања иницијалног и развојног карактера све више добијају на својој значајности, с обзиром на још увек присутну стихијност и неорганизованост овог подручја спортске делатности. Може се, дакле, закључити да локалне заједнице у овом контексту имају велику улогу у обезбеђивању услова за егзистенцију и развој рекреативног спорта на свом подручју. Стога је неопходно да свака локална средина препозна своје специфичности и у складу са њима развија аутономан концепт рекреативног спорта (спорта за све), уз поштовање основних принципа утврђених документима Савета Европе, као и домаћим спортским законодавством. То подразумева и адекватну детекцију актуелног стања ове области у конкретном локалном окружењу и, у складу са истим, дефинисање и доношење одговарајућих стратегијских и развојних планова.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- Вучковић, Србислав (1988). *Теорија и методика рекреације*. Ниш: Филозофски факултет.
 Група аутора (2007). *Извештај о стању спорта у АПВ са предлозима за израду стратегије развоја*. Нови Сад: Секретаријат за спорт и омладину ИВАПВ.
 Ђурђевић, Александар (2003). *Локална самоуправа*. Нови Сад: Правни факултет.
 Ђурђевић, Ненад (2004). *Улога локалних заједница у области спорта*. Крагујевац: Правни факултет.

- Ђурђевић, Ненад (2010). Међународноправни аспекти спорта и здравља. *Гласник њрава, Краијевац*, I (3), 44–88.
- Европска повеља о локалној самоуправи. Савет Европе, Стразбур, 1985.
- Европска повеља о спорту за све – Резолуција (76) 41 о принципима политике спорта за све (усвојена од стране Комитета министара Савета Европе, 24. септембра 1976. у Бриселу).
- Европска спортска повеља – Препорука бр. Р (92) 13 Комитета министара државама чланицама о Европској спортској повељи; Комитет министара држава чланица Савета Европе, 24. септембра 1992. године на 480 састанку; ревидирана 16. маја 2001. на 752. састанку у Стразбуру.
- Европска урбана повеља II: Резолуција 269 (2008) – Савет Европе, Конгрес локалних и регионалних власти Савета Европе, Стразбур, 2008.
- Европски кодекс спортске етике. Савет Европе. Препорука бр. Р (92) 14 РЕВ Комитета министара Савета Европе државама чланицама о ревидираном Кодексу спортске етике; усвојена од стране Комитета министара 24. септембра 1992. на 480. састанку заменика министара и ревидирана на њиховом 752. састанку 16. маја 2001. године, Стразбур.
- Закон о локалној самоуправи. Влада републике Србије, Београд, *Службени гласник РС*, 9/2002.
- Закон о спорту Републике Србије. Министарство омладине и спорта, Београд, *Службени гласник РС*, број 24/2011.
- Коковић, Драган (2006). *Начин живота и слободно време*. Нови Сад: Тимс.
- Марковић, Ратко (1995). *Уставно право и политичке институције*. Београд: Службени гласник.
- Митић, Душан (1995). *Компаративна анализа мотивације за долазак на зимовање њосеишлага зимских туристичких центара Србије*. Београд: ФФК, докторска дисертација.
- Нешић, Милан (2008). Рекреација и савремено пословно окружење. *Пословна економија*, II (2), стр. 181–197.
- Стратегија развоја спорта у Републици Србији за период од 2009. до 2013. године, Министарство омладине и спорта, Београд, 2008 (*Службени гласник РС*, 110/2008).
- Устав Републике Србије. Скупштина Републике Србије, Београд, *Службени гласник РС*, 98/2006.
- Andrijašević, Mirna (2000). *Rekreacijom do zdravlja i ljepote*. Zagreb: FFK.
- Blagajac, Mithat (1994). *Teorija sportske rekreacije*. Beograd: autorsko izdanje.
- Nešić, Milan (2008a). *Sport i menadžment*. Sremska Kamenica: Fabus.
- Relac, Mirko (1975). *Rekreacija telesnim vežbanjem u procesu rada*. Zagreb: Sportska tribina.

ИНТЕРНЕТ ИЗВОРИ

- <http://www.euro.who.int/en/what-we-do/health-topics/Health-systems/health-systems-governance>
- <http://www.ldp.rs>
- <http://www.logincee.org/file/18051/library>
- http://www.coe.ba/pdf/EVR_Charter_on_sport.pdf
- http://www.lokalnirazvoj.rs/.../Evropska_povelja_o_lokalnoj_samoupravi.pdf
- <http://www.serbiansport.com/pravna-akta/savet-evrope>
- http://www.lokalnirazvoj.rs/.../Evropska_povelja_o_lokalnoj_samoupravi.pdf

THE ROLE OF LOCAL COMMUNITIES IN THE DEVELOPMENT OF RECREATIONAL SPORT

by

MILAN NEŠIĆ

University EDUCONS, Faculty for sports and tourism
Vojvode Putnika 87, 21208 Sremska Kamenica, Republic of Serbia
E-mail: mnesic08@yahoo.com

SUMMARY: This paper highlights the importance and the role of local communities in the provision of conditions for the existence and development of the recreational sports in our country. It is especially evidenced in the documents of EU institutions which define the role of local communities and local governments, as well as their tasks, which include development of all areas of sports and recreational sports. This paper analyzes and highlights the importance of the document "European Charter of Sport for All" which established a platform for common European policy in this field of sport and clearly defines the roles of local communities in the field of sport for all (recreational sports). With the elaboration of the basic theoretical and conceptual aspects of content-structured recreation and recreational sport, it points out the current state of the sport in our country. It is still extensively characterized by randomness, disorganization and the lack of quality planned documents of organizations and institutions engaged in recreational sports activities, its low position in the community, as well as many other problems. The role of local communities and local authorities in the development and existence of recreational sports, therefore, becomes increasingly important. Legislation clearly determines obligations of local authorities in providing facilities to meet the needs and interests of citizens in this area.

KEYWORDS: local community, sport, recreational sports.

КЛАСИЧНА МУЗИКА У НОВОМ МИЛЕНИЈУМУ: ПОВРАТАК ФИЛАНТРОПИЈЕ*

СМИЉКА Љ. ИСАКОВИЋ

Универзитет у Крагујевцу
Факултет за туризам и хотелијерство
Војвођанска 5а, 36210 Врњачка Бања, Република Србија
Е-адреса: smiljkais@gmail.com

САЖЕТАК: Уметницима је потребна економска база, финансијска подршка, било да то обезбеђују појединци, корпорације, непрофитне фондације или државне институције. Улагање у културу и уметност подразумева обезбеђивање средстава, физичких и људских ресурса за уметнике и културне институције, са циљем да се заузврат добије одређена противуслуга – углавном побољшавање имиџа. Ко жели да утиче на свет око себе, мора да понуди друштву оно што има лековито и позитивно својство, а то су култура и уметност, које доприносе виталности и менталном здрављу друштва, осећају идентитета и налажењу животног смисла у турбулентним временима. Добротвор овековечава своје име за будуће генерације, док уметници понекад постају жива реклама својих мецена или спонзора. Министарство културе је 2011. године установило Награду „Златни венац” за допринос развоју српске културе кроз меценатство и донаторство, облик подршке у коме се препознаје будућност опстанка и развоја уметности и класичне музике у нас.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: покровитељство, музичка уметност, инвестиција, друштвено одговорно понашање

УВОД

Уметницима је одувек била потребна економска база и подршка, озбиљан задатак који захтева време и новац. Свако озбиљно улагање у уметност данас мора се базирати на разумевању међусобних одно-

---

* Рад представља део истраживања на пројекту „Унапређење јавних политика у Србији у функцији побољшања социјалне сигурности грађана и одрживог привредног раста” број 47004 (2011–2014), који финансира Министарство просвете и науке Републике Србије.

са између уметности и логистичке подршке (класична музика – балет – игра – опера – сцена – позориште) у виду веома потребних економских, људских и физичких ресурса. Улагање у културу и уметност подразумева обезбеђивање новца, средстава и организаторских услуга за уметнике и културне институције, са циљем да се заузврат добије одређена противуслуга, као, на пример, побољшавање имица предузећа које се културно ангажује. Уметност тако постаје мост између друштва, спонзора и публике. Ко жели да утиче на свет око себе, мора да понуди друштву оно што има лековито и позитивно својство, а то су култура и уметност, које доприносе виталности и менталном здрављу друштва, осећају идентитета и културних различитости.

Као естетску и духовну, мање економску вредносну категорију, уметност треба заштитити од сурове борбе на отвореном тржишту [Adižes 2002]. Без обзира на то да ли уметност чини свет бољим местом, или нас чини бољим људима, она је подложна економско-тржишним односима. Уметностима је потребна заштита друштва, јер оне нису усмерене ка тржишту нити могу издржати тржишне законе. Уметничке организације и уметници на слободном тржишту тешко да могу да преживе без финансијске помоћи, јер је уметничка пракса економски неефикасна. Фактори који отежавају опстанак и напредак уметничких организација на отвореном тржишту су телеолошке разлике (циљеви и сврха уметности одвојени су од комерцијалних циљева) и технолошке разлике – хендикеп због начина „производње” у уметности [Adižes 2002]. Ако се уметност прилагоди комерцијалном друштву, губи своју друштвену улогу катализатора промена. Тај губитак се не може надокнадити, јер као последица настају „еколошке пукотине”, повећање отуђености, друштво себично и хедонистички одлази у самоуништење. Када држава није економски у могућности да подржи врхунску уметност, на сцену ступају спонзори, донатори, покровитељи. Спонзори се разликују од покровитеља по стриктно пословном односу, који се односи на уговорне и извршне акције у овој вези. Под спонзорисањем културе подразумева се обезбеђивање новца и организаторских услуга за уметнике и културне институције са циљем да се заузврат добије привредно релевантна или идејна противуслуга. Мотив спонзора је не само помоћ уметности него и побољшање друштвене слике о спонзору, што као крајњи циљ има економски тржишни мотив. Верује се да ће друштвено одговорно предузеће лакше пронаћи пут до потенцијалних купаца преко улепшане слике коју добија сарадњом са уметницима, док медији преносе информације о спонзорима, да би се јавност упознала са њиховим хуманистичким гестовима, и на тај начин обезбедило пословно поверење. Оваква врста улагања компанијама доноси бројне користи (придобивање нових купаца, остваривање приснијих односа са купцима,

већа посвећеност запослених, смањење трошкова пословања, унапређење корпоративног брэнда, грађење позитивног имица, интеграција у локалну заједницу), које се у крајњој инстанци могу позитивно рефлектовати и на финансијски резултат предузећа [Kolber 2010]. Добро организовано и правно уређено спонзорство стручњаци у маркетингу користе као најуспешније маркетиншко оруђе у борби за освајање тржишта. Како се у овим тешким временим повећава потреба за спонзорима и они добијају на важности, тако и спонзори захтевају опипљив повраћај својих улагања.

Прави љубитељи уметности, који се декларишу као филантропи и покровитељи, задовољавају своју жељу да буду укључени у узбудљиви свет уметности и уметника, у исто време стварајући позитивну слику о себи и свом пословном свету. Наше корпорације, успешне фирме и бизнисмени углавном нису заинтересовани за покровитељство озбиљних пројеката у уметности из различитих разлога. Да ли је то зато што су својевремено били запослени стварањем капитала, па нису имали времена да се ближе упознају са уметношћу, или зато што инвестирају у основне људске потребе, у које не убрајају уметност, или због тешко мерљивог резултата и учинка у уметности, не рачунајући благотворни духовни ефекат који уметност изазива у људима [Berns, 2009]? Нажалост, наше успешне фирме спонзоришу само оно од чега ће имати највише користи, у виду саморекламе и одјека у медијима.

МУЗИЧАРИ И ЊИХОВИ ДОБРОТВОРИ ПОКРОВИТЕЉСТВО НЕКАД

Гај Цилније Мецена (Gaius Cilnius Maecenas, 70–8 пре н. е.), пријатељ Августов, римски племић и потомак етруског племства, окупљао је и материјално помагао велике песнике тог доба (Вергилија, Хорација, Проперција...). По њему се *меценом* назива човек који помаже уметност и уметнике. Појам *филантропија* води порекло од грчких речи *philos* (пријатељство) или *phileo* (волим) и *anthropos* (човек), значи – човекољубље, љубав према људима, добротворство, воља да се помогне другима. Термин *пајропати* потиче од латинске речи *patronatus*, која означава формални однос патрона (покровитеља) и клијента. Задужбина означава добротворну установу или фонд са својством правне особе, која је основана ради постизања хуманитарне, културне или просветне сврхе. У средњем веку црква и двор били су највеће мецене музичара, који су их заузврат славили. У ренесансној Италији велике и богате породице биле су мецене уметницима, који су их овековечавали. Био је то однос реципрочног доброг пословања. Лоренцо Величанствени (Lorenzo il Magnifico, 1449–1492), из породице сјајних Медичија, издржавао је на свом двору у Фиренци научнике и уметнике, а и сам се бавио уметношћу. Моћна

породица Сфорца је на двору у Милану помагала многе уметнике, између осталих и чувеног фламанског композитора Жоскена де Преа (Josquin de Pres, 1440–1521), затим Јоханеса Окегема (Johannes Ockeghem, 1410–1497), Алесандра Агриколу (Alessandro Agricola), лаутисту Пиетробона и многе друге. Племићи широм Европе издржавали су, према својим финансијским могућностима, музичаре и глумце, чак и читава позоришта. Међу ренесансним дворовима Италије – Венеције, Милана, Фиренце, Напуља и Тоскане – владало је ривалство око довођења бољег композитора, што је служило као знак статуса и престижа, економске моћи владара. Прва опера изведена је крајем шеснаестог века године у једном приватном простору у Фиренци. Барокни композитори служили су покровитеље (аристократе, цркву или државу/владара), доживљавајући себе као занатлије а не као уметнике. Највећи део барокне музике написан је по поруџбини. Животи музичара који су обележили светску историју музике били су тесно везани са покровитељима, који су им омогућили да живе, раде и оставе своју уметност за будућа поколења.

Јохан Јакоб Фробергер (Johann Jakob Froberger, 1616–1667), један од највећих немачких композитора тог времена и велики узор Јохану Себастијану Баху, био је дворски оргуљаш у Бечу, на двору *Фердинанда III Хабзбуршког* (1608–1657), цара Светог римског царства, за кога је не само компоновао и изводио музику већ се на својим многобројним путовањима бавио и ванмузичким активностима на пољу дипломатије и могуће шпијунаже, као што су то раније радили енглески композитор Џон Дауланд (John Dowland, 1563–1626) и сликар Рубенс (Peter Paul Rubens, 1577–1640). Најлепше композиције за чембало Фробергер је написао поводом смрти Фердинанда IV (*Lamento sopra la dolorosa perdita della Real Maesta di Ferdinando IV*) и Фердинанда III (*Lamentation faite sur la mort tres douloureuse de Sa Majeste Imperiale, Ferdinand III*).

Један од највећих композитора свих времена, Јохан Себастијан Бах (Johann Sebastian Bach, 1685–1750), живео је као дворски музичар, са статусом послуге вишег реда, како би обезбедио финансијске услове за живот за себе и своју многобројну породицу. Као оргуљашу и кантору у Арнштату била му је дужност да суделује и у грофовској дворској капели. Када је именован за капелмајстора, дворско-кнежевског диригента Анхалт-Кетена, у служби тамошњег принца Леополда, на двору није било оргуља. Бах је тада морао да искористи оно што је имао, да компонује за неколико инструменталиста, чија је дужност била да забављају господара, па су тако настала његова најбројнија инструментална ремек-дела. Као знак захвалности према руском амбасадору на дрезденском двору, Фон Кајсерлингу, који је патио од несанице, Бах је написао *Голдберги варијације*, једно од капиталних дела барокне музике за чембало, да би Кајсерлингов

кућни музичар, Теофил Голдберг, имао шта да му свира за време бесаних ноћи. Шест Бранденбуршких концерата Бах је послао на поклон Грофу од Бранденбурга 1710. године, надајући се да ће на том двору добити посао. Може се рећи да је скоро сва Бахова музика написана тек пошто је била наручена, како је поступао сваки занатлија тог времена [Isaković 2010: 83]. Када се принц у Кетену оженио женом која није волела музику (антимузом, како ју је назвао Бах), Бах је напустио Кетен и постао кантор у цркви Св. Томе у Лајпцигу, где је живео до смрти. Ту је обављао многобројне дужности, од писања кантата сваке недеље за потребе службе у цркви, преко подучавања у музици, преписивања нота, дириговања ансамблом, свирања оргуља, све до одржавања инструмента. Сваке недеље морао је да испоручи нову кантату за цркву. Сачувано је око две стотине кантата, а претпоставља се да је преко сто изгубљено. За своје пасије и ораторијуме Бах је запослио мали оркестар професионалних музичара које је плаћала општина [Sanford 1963: 1–9]. Бахов син Карл Филип Емануел (Carl Philipp Emanuel Bach, 1714–1788) именован је за дворског чембалисту на двору престолонаследника Фридриха Пруског, а затим и краља Фридриха II. Дужност му је била да музицира на чембалу на редовним краљевим вечерњим камерним концертима на дворовима у Берлину и Потсдаму, као и да подучава чланове краљевске породице. Старији Бахов син, Вилхелм Фридеман (Wilhelm Friedemann Bach, 1710–1784), желео је да живи животом слободног уметника, без зависности од мецена и њиховог новца, али за то још нису били сазрели друштвени услови. Умро је у беду. Трећи син, Јохан Кристоф Фридрих Бах (Johann Christoph Friedrich Bach, 1732–1795) службовао је као капелмајстор на двору кнежевине Шаумбург-Липе у Бикебургу (Schaumburg-Lippe-Bückeburg). Јохан Кристијан Бах (Johann Christian Bach, 1735–1782), од кога је старији брат Карл Филип Емануел начинио једног од најбољих чембалиста тог времена, стекао је у Милану имућног мецену, грофа Агостина Литу (*Agostino Litta*), који му је дао место диригента свог приватног оркестра и стипендију за студије у Болоњи код чувеног композитора Падре Мартинија. За њега се заинтересовала и енглеска краљица Софија Шарлота, па се преселио у Лондон, где су му успеси донели место краљичиног музичког мајстора (Music Master) и професора музике престолонаследницима.

Немачки композитор на раду у Лондону, Георг Фридрих Хендл (Georg Friedrich Handel, 1685–1759) се, за разлику од Јохана Себастијана Баха, целог живота борио за независност, али га је немаштина ипак натерала да постане диригент на двору изборног кнеза Георга Лудвига, касније енглеског краља Џорџа Првог. Хендл је најдуже живео у Лондону, под патронатом краља и краљице, а неко време и у дворцу војводе од Чандоса. Француски композитор италијанског порекла Жан-Батист Лили (Jean-

Baptiste Lilly, 1632–1687) био је целог живота краљевски композитор, диригент, балетмајстор и виолиниста на двору краља Луја XIV. Краљеву наклоност је стекао и сачувао упркос бурним дворским сплеткама које су се догађале око њега као иностраног уљеза. На Лилијеву срећу, Краљ Сунце волео је музику и балет све до краја живота. На истом двору, Франсоа Купрен Велики (Francois Couperin le Grande, 1668–1733), један од највећих чембалиста свих времена, компоновао је програмске комаде за чембало, наменски посвећене краљу и његовој породици, као и велможама на двору. Захваљујући владару који је волео музику, Париз се развио као центар музике у Европи, место где се родила и развила чембалистичка школа.

Италијански композитор пореклом из Напуља Доменико Скарлати (Domenico Scarlatti, 1685–1757) као дворски музичар је подучавао у музици и чембалу португалску принцезу Марију Барбару, која је удајом за шпанског краља постала шпанска краљица, па је остатак живота провео као дворски музичар на шпанском двору у Мадриду и Ескоријалу. Краљица Марија Барбара га је веома ценила, чак му је измиривала и коцкарске дугове. Скарлати је на шпанском двору имао ретко повлашћен положај све до смрти. У исто време у Мадриду је на двору боравио и чувени певач кастрат Фаринели (Carlo Maria Broschi, 1705–1782). Венецијански композитор и виолиниста, *Црвени свеишеник* Антонио Вивалди (1678–1741), тако назван због своје риђе косе, уживао је потпору католичке цркве у Венецији, где је водио музику у посебној школи за обучавање младих аристократкиња. Међутим, изгубио је покровитељство цркве и радно место после сентименталне афере са једном ученицом, па је био приморан да путује и компонује као слободни уметник, што у то време није било уносно. Једно време боравио је у Риму, где му је покровитељ био Кардинал Пјетро Отобони. Као велики љубитељ музике, Отобони је већ раније помагао композитора Арканђела Корелија (Arcangelo Corelli). Тако је Вивалди могао да уђе у високе кругове Ватикана, па и да свира виолину у приватној аудијенцији самом Папи.

Родоначелник класичног стила и аутор неких од најважнијих класичних музичких форми, аустријски композитор Јозеф Хајдн (Joseph Haydn, 1732–1809) је највећи део свог живота провео у служби породице аустроугарских кнежева Естерхази, као главни музички капелник кнежевске дворске капеле. Живео је на њиховом имању у централној Мађарској и није показивао много жеље да се осамостали, чак ни да путује, иако је био познат и цењен у целој Европи. Гроф Естерхази поштовао га је као композитора, иако је статусно био изједначен с послугом. Хајдн је организовао и водио дворску музику, компоновао нова дела за потребе двора, стално боравећи у дворцима Ајзенштат и Естерхази. Док је Хајдн искористио предности покровитељства, Моцарт (Wolfgang Amadeus Mozart, 1756–1791) је прошао

много лошије, највише због свог бунтовног карактера. Од вундеркинда, кога су краљеви Европе обасипали златом, до егзистенцијалне беде делило га је мало година, јер није умео да савије главу и покори се моћницима, који би га заузврат финансирани. Скандал са надбискупом Колоредом у родном Салцбургу, у коме се Моцарт поставио као генијални композитор а не као слуга, запечатио је финансијску потпору Салцбурга. Без сигурног прихода, Моцарт је себи постао менаџер: уговарао је концерте у Бечу, у абонманима на којима је изводио своје композиције или импровизовао на задате теме, у чему је био непревазиђени мајстор. Зарађивао је дајући часове клавира, свирајући и продајући своја штампана дела. Моцарт није мало зарађивао, али је много трошио и расипао када је имао новца, а велике поруцбине биле су ретке. Италијански композитор Салијери постарао се да му додатно загорча живот, спречивши га да постане царски композитор, чему се Моцарт до краја живота надао. Моцарт у једном писму оцу каже да су „најбољи, најстварнији пријатељи сиромашни. Богати ништа не знају о пријатељству. Особито они рођени у богатству, такође и они које судбина учини таквима. Они се често у свом сретном стању забораве” [Mocart 1990: 126]. И још додаје: „Где је новац, лако се добију људи” [Mocart 1990: 128]. Он стално покушава да коначно реши своју финансијску ситуацију, па 1790, годину дана пред смрт, пише молбу неком принцу: „Ваша краљевска висости, слободан сам Вашу краљевску висост посве понизно молити да се код Његовог величанства краља најмилостивије заузмете у предмету мог издржавања...” [Mocart 253]. Место капелмајстора није добио, па се за помоћ обратио својој масонској браћи, која су га издржавала до краја живота и на крају сахранила. У знак захвалности посветио им је своју најчувенију оперу *Чаробна фрула*.

Лудвиг ван Бетовен (Ludwig van Beethoven, 1770–1827), композитор и музичар новог доба слобода после Француске револуције, презирао је финансијску зависност и то је отворено показивао. У доба стварања постреволуционарног новог света, институција краљевског и аристократског патроната уступила је место несигурним механизмима слободног комерцијалног тржишта. Штапање нота, концерти, абонмани – био је то хаотичан свет нових грађанских слобода. Бетовен се у свему томе сналазио како је могао – иако његови приходи нису били мали, он је стално био на ивици банкрота. Да би имао колико-толико сигурну егзистенцију, а у службу на двору није хтео због својих слободарских уверења, принчеви Кински (Kinsky) и Лобковиц (Lobkowitz) и аустријски надвојвода Рудолф (1788–1831) постали су његови покровитељи, с обавезом да му исплаћују годишњу апанажу скромног износа, али и нередовне уплате. Из захвалности за несечичну помоћ, Бетовен, који је иначе после проглашења Наполеона царем поништио посвету њему због узурпације власти, посвећује неко-

лико дела својим патронима, чиме их овековечује за историју: Најдвојводи Рудолфу – клавирску сонату оп. 81a (*Les Adieux/ Збојом*), у којој три става посвећује његовом одласку, одсуству и повратку у Беч, за време рата 1809. године. На насловној страни Бетовен пише: „Збогом, Беч, 4. мај 1809, поводом одласка његове Царске Висости поштованог Надвојводе Рудолфа”. Тако се на ову сонату гледа као на компоновану биографију. Принцу Лобковицу је посвећен Гудачки квартет оп. 74, компонован у Бадену, у лето и јесен 1809. године, као и Пета и Шеста Симфонија (такође посвећене грофу Разумовском).

У романтизму је свако препуштен себи. Државама не владају аутократе, црква губи превласт, али понеки мецена се истиче кроз историју музике 19. века. Ту је, као светао пример, руска богата удовица Надежда фон Мек, која је четрнаест година издашно и без икаквих услова (никада се нису ни срели ни видели лично) финансирала Чајковског (Pyotr Ilyich Tchaikovsky, 1840–1893). Чајковски је иначе мрзео свој посао професора клавира на Московском конзерваторијуму, и да није било Надежде фон Мек никад не би успео да компонује своја ремек-дела. Надежда фон Мек је такође помагала младог француског композитора Клода Дебисија (Claude Debussy, 1862–1918), који је у Москву дошао одмах после завршених студија, био неко време професор музике њеној деци, али није издржао боравак у страниј земљи, далеко од Париза.

ПОКРОВИТЕЉСТВО ДАНАС

*Good art is good business*¹. (Philip Morris)

Улога државе као спонзора

Држава се, као најбогатији мецена, у идеалним условима најбоље стара о култури и уметности. За врхунску уметност идеалан је склад између буџета (дотација) и слободног тржишта – без удела државе у финансирању нема ни врхунске уметности. Код нас је ситуација посебно тешка и сложена, због дубоке економске кризе која траје годинама, и у којој држава нема много слуха за надградњу, пре свега за уметности. Директори институција које се баве организовањем музичко-сценских уметности (појединачно и фестивалски), према обављеним индивидуалним интервјуима², сложни су

¹ Добра уметност је добар бизнис (Мото компаније „Филип Морис”).

² Интервјуи су обављени 2005. и 2006, путем структурираног писменог упитника од 78 питања којима се дефинисала област музичког менаџмента Србије. Налазе се у докторској дисертацији Смиљке Исаковић, „Интерполација менаџмента у области музичко-сценских уметности”, Библиотека Факултета за културу и медије, Београд.

у томе да држава недовољно помаже активности уметничких организација, да држава треба да буџетира пројекте на прави и мериторан начин, да држава мора да профилише јасну и континуирану културну политику у области музичке уметности и да мора да оформи јасне смернице у културној дипломатији. Као највећи спонзори, Република Србија и Град Београд омогућавају рад и деловање свим учесницима у култури преко својих органа, Министарства културе Србије и Секретаријата за културу Града Београда. Сваке године се на нивоу града и републике расписују конкурси за пројекте којима се финансира музичка уметност у наредној години. Главни параметри за усвајање појединих пројеката постоје, али је још увек избор прилично приватизован, нетранспарентан и подложен утицајима различитих интересних група. Осим тога, конкурси на годину дана не дозвољавају да се вишегодишњи програми остваре без прекида. Важно је такође стимулисати и друге видове финансирања културе, као што су пореске олакшице за спонзоре и донаторе културних догађаја.

Улога приватног капитала

*Nomen est omen*³

Појединци или фирме одлучују се на покровитељство из различитих разлога: да би побољшали идентитет кроз утицај на циљне групе, да би се за њих чуло, да би се укључили у реализацију добре идеје која може бити успешна у будућности, или у пројекат на пољу уметности за који су лично заинтересовани. Мултинационалне компаније које раде код нас у својим пословницима имају разрађен систем награда и повластица за покровитељство у уметности, везан за законе у матичним земљама, па радо спонзоришу било где да се налазе. У Словенији је то већ двадесетак година IBM, код нас је био Мерцедес, понекад Пежо, од прошле године и Рено (фестивал „Осметрања” у Ваљево). Често су и банке спонзори класичне музике (Societe Generale). Од домаћих приватних предузећа као потенцијалних мецена, мало њих је заинтересовано за класичну музику. Изузетак је Фондација „Браћа Карић”, која је својевремено подржавала нашег композитора Светислава Божића (1954), коме је 1997. године додељена награда Фондације Карић за културу и уметност, са великим новчаним фондом. Својим добротворима Божић се 1998. године одужио поемом за клавир и оркестар *Мејхохијска ѿојања*, посвећеном младој Данијели Карић, ћерки Драгомира Карића, која је у то време желела да се

³ Nomen est omen – lat. Име је судбина

бави музиком.⁴ Сарадња се одвијала на обострано задовољство и штета је што нема више оваквих примера. Оснивање малих фондова у музици често је везано за појединце. На Факултету музичке уметности у Београду постоји Фонд пијанисткиње Катарине Аћимовић, основан њеним личним средствима после њене смрти 1977. године, за награђивање најбољег извођења Бетовенове клавирске сонате на годишњем испиту клавира на ФМУ. Тако њено име неће бити заборављено, као што се то догађа са многим нашим уметницима.

Осим Фондације Карић, други пример приватног спонзорисања класичне музике у великим оквирима представља Фондација „Цептер”. Као негдашњи Јованијанум, који је 1908. основао Јован Јовановић, и Опера и театар Мадленијанум носе име свог оснивача, власника и уникатног покровитеља, Мадлене Цептер, следећи примере српске али и светске филантропије, где велики новац спонзорише велику уметност. Пратећи светске примере покровитељства у музичкој уметности, Опера и театар Мадленијанум су основани у Земуну 1998. године под именом свог патрона, као прва приватна камерна опера у овом делу Европе. Оснивач и једини покровитељ је Мадлена Цептер, чија улагања у српску културу и уметност до сада износе преко тридесет милиона евра, представљајући највећу личну донацију у овом домену код нас и у региону. За филантропски допринос српској култури Министарство културе Србије је у јануару 2011. доделило Мадлени Цептер Награду „Златни венац”, која би се сваке године додељивала појединцима и компанијама за помоћ и допринос развоју српске културе кроз меценатство и донаторство, отварајући тиме пут ка бољој сарадњи културе и уметности и света корпоративног капитала. Такође, доскора је постојала награда Привредне коморе Србије за најбољу сарадњу привреде и уметника. Уласком у економску кризу ова идеја се полако угасила, због неповољних законских решења која се односе на донаторе и спонзоре.

Београдска филхармонија представља јединствен пример коришћења спонзорства и донаторства у класичној музици. Иако на државном буџету, БФ је већ дуже окренута другим изворима финансирања. Фондација Београдске филхармоније основана је у јуну 2004. године, затим и VIP клуб Фондације Београдске филхармоније. Основна идеја овог пројекта је да се на једном месту окупе најугледније институције, компаније и појединци, који ће поред добротности према Београдској филхармонији и међусобно сарађивати и образовати својеврсну интересну групацију. Сходно Правилнику о донацијама, приватни донатори се групишу у девет различитих категорија, од љубитеља до ктитора, у зависности од висине донације

⁴ Премијеру овог дела видети на: <http://www.youtube.com/watch?v=qGR1NcH1tLs>

(минимум 100 динара до преко 25.000.000 динара), а награде сежу од помињања у програму до златне цигле у зиду Филхармоније. У духу искрене филантропије, и поред привилегија и права која стичу, донатори у већини случајева желе да остану анонимни. У оквиру Фондације Београдске филхармоније основан је и посебан фонд за набавку и одржавање инструмената (Фонд Зубин Мехта). Новац за куповину инструмената такође су донирале владе Јапана и Шведске, као и Компанија Делта Холдинг (5.500.000 динара за куповину дувачких инструмената). Од 2010. године започиње нова фаза у раду Фондације Београдске филхармоније, кроз сарадњу јавног и приватног сектора у финансирању културе у Србији. Фондација је, у том циљу, била организатор Прве конференције о сарадњи приватног и државног сектора у финансирању културе, у марту 2010, на којој се дискутовало оновим моделима финансирања у култури, удруживању приватног и државног сектора. Стратешки партнери БФ су били Нафтна индустрија Србије а. д. (2010–2012), Дунав осигурање а. д. о. (2009–2010), Руднап група а. д. (2010), Инвеј а. д. (2011) и ДДОР Нови Сад а. д. (2007–2008), а у 2013. години је то Фондација Хемофарм. Прве приватне донације физичких лица пристигле су још 2004, током оснивања Фондације Београдске филхармоније. У јуну 2013, након гала концерта на Коларцу којим је дириговао Зубин Мехта, одржана је прва донаторска вечера, која је окупила пословну елиту и бројне представнике дипломатског кора, ради скупљања новца за прву америчку турнеју оркестра. Прикупљено је пола милиона долара од присутних, од донација уплаћиваних на наменски рачун Фондације Београдске филхармоније „Зубин Мехта”, као и на рачун Фондације „American Friends of Belgrade Philharmonic Orchestra” у Њујорку.

Медији такође могу бити покровитељи музичке уметности. Изузетан пример медијског музичког покровитељства, који омогућава публици широм света да бесплатно ужива у врхунској музици, јесу директни радијски преноси оперских представа из Метрополитен опере у Њујорку. Покровитељ преноса је грађевинска фирма браће Тол (America's luxury home builder Toll Brothers), заједно са Аненберг фондацијом (The Annenberg Foundation), Фондацијом за медије „Винцент А. Стабиле” (Endowment for Broadcast Media), уз финансијску помоћ слушалаца широм света. Серија директно преношених суботњих матинеа оперских представа из Метрополитен опере представља најдуже преношени континуирани музички програм у историји радија, док се имена ових издашних спонзора помињу приликом сваког преноса и тако они постају познати широм света. И слушаоци Радио Београда могу пратити ове преносе сваке суботе увече на Другом и Трећем програму.

УМЕСТО ЗАКЉУЧКА

Покровитељство/патронат, меценатство, спонзорство, донаторство – стари су колико и цивилизација. Увек је уметник зависио од финансијске подршке, поготову у ефемерној музичкој уметности, која подлеже временским критеријумима *ovge* и *sag*. У садашњем економски и геополитички кризном времену обнавља се интерес за културу и уметност као средству спасења, налажења изгубљеног идентитета, спремишта смисла. Спознаја улоге музике у комплексном свету, ефемерност и трансценденталност музичке уметности, добијају на важности у тешким временима. Ко жели да утиче на свет око себе, да га исправља и побољшава, мора да се ангажује, мора да понуди друштву оно што има лековито дејство. По мишљењу социолога, без обзира на то којем табору припадају социјалне групе, ништа не може да допринесе виталности и здрављу једног друштва као интензивирање културних и уметничких активности.

Спонзорство данас је модернизовано и прилагођено новој ери, а могло би се дефинисати као плаћање или нека друга услуга неког предузећа или приватног лица, једној културној институцији, или појединачном уметнику, са циљем да се уметност помогне, а у исто време промовише производ, услуга или име спонзора. У суштини, то је пословни договор између обе стране, а не филантропски поклон [Rot 1996: 122], али свакако користан за музичку уметност. „У ова, за све, тешка времена, а посебно за културу, специјално место у животима уметника добио је спонзор. Некада је држава била генерални спонзор у култури, али та времена су давно прошла, заједно са многим лаким и лепим стварима које смо узимали за нормалне. Како сада ниједна државна институција у култури не може да функционише као треба, топла препорука свима који би да сарађују је: *Нађиши сѝонзора*. Тако се у музици штеди на солистима, који почињу да се деле на способне и неспособне. Наравно, не музички и уметнички, већ по умећу налажења некога ко би финансирао концерт или нешто друго, и по брзини и снажљивости да тога (или те) ухвате и приволе на брзу предају и брзу уплату. *De Sponzoribus nihil nisi bene*⁵” [Isaković 2007].

Савремене технологије олакшавају доступност идејама, а лако могу постати и инструмент покровитељства на широко демократским основама. Стручњаци предвиђају да ће у 2014. маркетинг на друштвеним мрежама интернета постати примаран и персонализован. Тај свет не припада више само тинејџерима. Најбрже растућа група на Твитеру је 55–64 године, а најбрже растућа демографска група на Фејсбуку и Гуглу су старости 45–54 године – то је управо група која највише посећује догађаје класичне музике. Мрежа интернета може постати главни извор спонзорисања у умет-

⁵ О спонзорима све најлепше. Парафраза лат. : О умрлима све најлепше.

ности. Ипак, сарадња са реалним светом бизниса је преко потребна. Сви примери показују да су савремене форме индивидуалне и корпоративне филантропије – фондације, задужбине и друге филантропске организације – неопходне за несметано одвијање врхунске музичко-сценске уметности. Потребно је веће разумевање између ове две стране, дијалог у циљу постизања равнотеже између финансијског и уметничког плана. Однос са пословним сектором, као значајним потенцијалним домаћим извором финансирања, код нас је и даље спорадичан – само поједини уметници, за неке краће акције, успевају да остваре такве релације. Нема неког правог, трајнијег односа, у којем би пословни сектор препознавао свој интерес да подржи развој уметничког сектора. Систем уметничких вредности може да им се приближи, али не може утицати на улагање средстава уколико не препознају свој интерес, јачи од само друштвено вредносног. То се догађа зато што кључна карика, држава, која би требало да одређеним пореским олакшицама и неким другим финансијским погодностима стимулише људе из тог света, тај задатак не обавља.

Када музичка уметност заиста постане мост између привреде и друштва, она задржава свој трансцендентни карактер и естетски утицај, не подлежући корпоративној филозофији. Музичари не желе, и поред погодности које доноси спонзорство, да музичка уметност буде само вид проширеног маркетинга, име којим се корпорација може подичити, ништа више од уносне инвестиције. Обе стране треба да унапреде поверење и добар однос. Стварање прихватљивог модерног оквира (друштвеног, економског, политичког) био би добар почетак. Подстицање индивидуалне и корпоративне филантропије, која је великим словима обележила Србију у деветнаестом веку, данас би значило примену добрих законодавних оквира кроз систем пореске политике. Наиме, код нас се донаторство у култури опорезује као добитак, иако су музика и уметност јединствено средство помоћу којих човек постаје свестан својих виших способности. Неговање знања о друштвено одговорном понашању у привреди, афирмисање фондова и фондација локалних заједница, коришћење позитивних искустава других земаља у транзицији, био би конструктиван пут у правцу добре праксе у афирмисању филантропије као пожељног модела понашања у нашем друштву.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

Алексић, Марија (2010). *Задужбине културе Србије и јавности*. Београд: Чигоја.
Исаковић, Смиљка (2007). *Зубаши осмех Макса Графа*, Нови Сад: Прометеј.
Николајевић, Снежана (1994). *Музика као голаћај*. Београд: Клио.

Abramson, Larry (2004). Talking Business. UK: *Classical Music Magazine*.

- Adižes, Isak (2002). *Menadžment za kulturu*. Novi Sad: Adižes menadžment konsalting.
- Bah, Ana Magdalena (1989). *Mala hronika Ane Magdalene Bah* (ured. K. Mićević). Banja Luka: Glas.
- Berns, Vilijam Dž (2009). *Menadžment i umetnost*. Beograd: Klio.
- Betoven, Ludvig van (1955). *Pisma* (ured. I. Samokovlija). Sarajevo: Svjetlost.
- Digl, Kit (1998). *Marketing umetnosti*. Beograd: Klio.
- Holst, Imogen (1965). *Bach*. London: Faber&Faber Limited.
- Hutchings, Arthur (1986). *Mozart*. Barcelona: Salvat Editores.
- Isaković, Smiljka (2010). *Menadžment muzičke umetnosti*. Beograd: Megatrend.
- Kirckpatrick, Ralph (1953). *Domenico Scarlatti*. Princeton: Princeton University Press.
- Kolber, Fransoa (2010). *Marketing u kulturi i umetnosti*. Beograd: Klio.
- Mocart, Vofgang Amadeus (1990). *Pisma ocu* (ured. K. Mićević). Banja Luka: Glas.
- Rot, Peter (1996). *Sponzorisanje kulture*. Beograd:Klio.
- Sanford, Terry (1963). *The Music of Bach*. New York: Dover Publications. Inc.
- Šešić, Dragičević Milena (1993). *Sponzorstvo umetnosti u sklopu poslovne politike modernih preduzeća – Marketing u umetnosti*. Beograd: FDU.
- Thayer, Alexander W (1991). *Thayer's Life of Beethoven*. Princeton: Princeton University Press.
- Vartkes, Baronijan (2008). *Muzika kao primenjena umetnost*. Beograd: Univerzitet umetnosti.

SCIENTIFIC REVIEW PAPER

CLASSICAL MUSIC IN THE NEW MILLENNIUM: RETURN OF PHILANTROPY

by

SMILJKA LJ. ISAKOVIĆ
 University of Kragujevac
 Faculty of hotel management and tourism
 Vojvodanska 5a, Vrnjačka Banja, Republic of Serbia
 E-mail: smiljkais@gmail.com

SUMMARY: Artists need economic base and financial support, either by individuals, corporations, non-profit organizations or government institutions. Investing in culture implies the provision of natural and human resources for artists and cultural institutions, in order to achieve, in return, certain counter services - generally improving the image. Those who want to influence the world must offer to the society something healing and positive, such as culture and art. These contribute to the vitality and mental health of society in finding the sense of identity and the meaning of life in turbulent times. Thus the benefactor eternalizes his name for future generations while artists sometimes become a living advertisement of their patrons or sponsors. In 2011, Ministry of Serbian Culture established the »Golden Wreath« award for the contribution to the development of Serbian culture through sponsorship and donations. This is the ideal form of support for the existence and development of arts and classical music in Serbia.

KEYWORDS: patronage, classical music, investment, socially responsible behavior

О (КОНАЧНО) НОВОМ ГРАЂАНСКОМ ЗАКониКУ МАЂАРСКЕ ИЗ 2013. ГОДИНЕ*

АТИЛА ДУДАШ

Универзитет у Новом Саду, Правни факултет
Трг Доситеја Обрадовића 1, 21000 Нови Сад, Република Србија
Е-адреса: a.dudas@pf.uns.ac.rs

САЖЕТАК: Након петнаест година рада на рекодификацији грађанског права, после једног „неподобног покушаја” доношења грађанског законика 2009, Мађарска је у фебруару 2013. коначно добила нови цивилни кодекс. Његовим ступањем на снагу 15. марта 2014. престао је да важи Законик из 1959. који је, упркос томе што је преко сто пута мењан, углавном после промене друштвенополитичког и економског окружења 1989, трајно носио обележја претходне ере у којој је настао. Нови Законик може се оцени-ти првим потпуним цивилним кодексом у историји грађанског права у Мађарској, јер обухвата све класичне гране грађанског права. Његовој потпуности доприноси и то да је начело монизма у уређивању привредних и грађанскоправних односа у тој мери дошло до изражаја да, осим јединствених правила за све уговоре, Законик садржи и статусна правила о правним лицима. За разлику од „првог” новог Грађанског законика усвојеног 2009, „други” нови Законик из 2013. представља неупоредиво већи степен компромиса између ова два чиниоца. Стога располаже свим предиспозицијама да буде трајан и стабилан, што су најважније одлике једне добре грађанскоправне кодификације. У раду су анализирани процес кодификације грађанског права у периоду од 2009. до 2013. и најзначајнија нова нормативна решења новог Законика.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: грађанско право, кодификација грађанског права, грађански законик, нови Грађански законик Мађарске из 2013.

---

* Овај чланак настао је у оквиру научноистраживачког пројекта „Ушлицја еврoјској и прецедентној права на развој грађанској материјалној и процесној права у Србији и Војводини”, који финансира Покрајински секретаријат за науку и технолошки развој.

Од „првог” новог Грађанског законика
из 2009. до „другог” новог Грађанског законика из 2013.

Радови на припреми новог Грађанског законика Мађарске, који је требало да замени Законик из 1959, започети су још 1998, а изгледало је да ће бити окончани 2009. његовим (другим) усвајањем у Народној скупштини и објављивањем у Службеном гласнику.¹ Овај једнодеценијски процес, током којег је светлост дана угледало неколико нацрта, обележава веома разноврсна радна атмосфера, од сучељавања различитих научних ставова током првих година па све до оштре супротстављености између Комисије за кодификацију, предвођене академиком Лајошом Векашем (Vékás Lajos) и Министарства правде. Различити ставови у вези са садржином законика и начином његовог ступања на снагу били су 2007. у тој мери заоштрени да је чак дошло до опозива мандата Комисије за кодификацију. Министарство је након тога сукцесивно објавило два нацрта, који су углавном била засновани на последњој верзији нацрта Кодификаторске комисије из 2006. године. Међутим, самим чином опозива мандата Комисије прекинут је једнодеценијски континуитет у раду на нацрту, те је Законик, упркос његовом усвајању, знатно изгубио на легитимитету, јер није представљао израз високог степена друштвеног консензуса којим један грађански законик треба да располаже. Врхунац подељености ставова у јавности поводом новог законика усвојеног на овај начин симболично представља став тадашњег председника Републике, Ласла Шољома (Sólyom László), против текста Законика и његово одбијање да га прогласи. Упркос суспензивном вету председника Републике, Законик је поново усвојен у Народној скупштини, чије објављивање у Службеном гласнику председник сада више није могао да спречи, али је остао доследан у свом ставу, јер је одбио да прогласи и Закон за спровођење грађанског законика усвојеног 2009. Међутим, по поновном усвајању Закона у Народној скупштини 2010, председник више није могао да спречи његово проглашење² [Дудаш 2011: 100–107].

Међутим, већ су 2010. нови Грађански законик и закон за његово спровођење претрпели два озбиљна ударца, један правни а други политички. Прво је Уставни суд у априлу прогласио неуставним одређене одредбе спроведбеног закона³, услед чега је сукцесивно ступање Законика на снагу

¹ Закон бр. СХХ из 2009. године о Грађанском законнику (2009. évi СХХ. törvény a Polgári Törvénykönyvről), *A Magyar Köztársaság Hivatalos Közlönye* (Службени гласник Републике Мађарске), 165/2009.

² Закон бр. XV из 2010. о ступању на снагу и спровођењу Закона о Грађанском законнику бр. СХХ из 2009 (2010. évi XV. Törvény a Polgári Törvénykönyvről szóló 2009. évi СХХ. törvény hatálybalépéséről és végrehajtásáról), *A Magyar Köztársaság Hivatalos Közlönye* (Службени гласник Републике Мађарске), 30/2010.

³ Одлука Уставног суда бр. 436/В/2010.

постало немогуће, већ је требало да Законик у целини ступи на снагу 1. јануара 2011. Други ударац, политичке природе, који је уследио непосредно након одлуке Уставног суда, био је, међутим, „смртан” по Грађански законик. У априлу 2010. је, наиме, на општим изборима дотадашња највећа опозициона странка освојила двотрећинску већину, која јој је омогућила да спроведе опсежне реформе. Једна од првих било је стављање Законика ван снаге, и то изричито, посебним законом⁴, чиме је коначно завршио своју неславну каријеру. Усвојен је уз велико негодовање стручне и научне јавности, уз оштро противљење председника Републике, који је његово усвајање могао само привремено да спречи, и укинут је пре него што је ступио на снагу.⁵

У јуну 2010. Влада је донела одлуку да се формира нова комисија за израду нацрта грађанског законика. Мандат за руковођење радом комисије поново је поверен професору Векашу.⁶ Комисија је за полазну основу израде нацрта грађанског законика узела Законик из 2009. Крајем 2011. Комисија је завршила рад на нацрту законика и предала га Влади, која га је у фебруару 2012. објавила и иницирала јавну расправу. Законик је коначно усвојен у фебруару 2013.⁷ и ступио је на снагу 15. марта 2014. (8:4. §), на дан једног од најзначајнијих државних празника у Мађарској – Дан револуције 1848/49.

Преглед најзначајнијих новина у новом Грађанском законнику из 2013.

У погледу структуре делова кодекса и нумерације параграфа, на Законик су суштински утицај имали Начела европског уговорног права и

⁴ Закон бр. LXXIII из 2010. о неступању на снагу закона бр. CXX из 2009. о Грађанском законнику, као и о изменама других односних закона (2010. évi LXXIII. törvény a Polgári Törvénykönyvről szóló 2009. évi CXX. törvény hatályba nem lépéséről, valamint az ezzel összefüggő törvénymódosításokról), *A Magyar Köztársaság Hivatalos Közlönye* (Службени гласник Републике Мађарске), 118/2010.

⁵ О општем негативном ставу против Грађанског законика из 2009. говори и образложење предлога закона којим је укинут, односно којим је његово ступање на снагу искључено: „Грађански законик, на чијој кодификацији су радили најизвршнији представници цивилистике, после њиховог недостојног искључења из даљих радова, у потпуности се насуквао, а свој крај доживео поништавањем одредаба Закона о спровођењу грађанског законика и његовом ступању на снагу. Тачку на крај ове епохе, оптерећене политиком владајуће странке и одбијањем сарадње са представницима цивилистике, може да стави законска одредба која ће изричито прописати да нови Грађански законик неће ступити на снагу.” Наведено према [Szikora 2013: 139].

⁶ Одлука Владе Републике Мађарске бр. 1129/2010, *A Magyar Köztársaság Hivatalos Közlönye* (Службени гласник Републике Мађарске), 99/2010.

⁷ Закон бр. V из 2013. године о Грађанском законнику (2013. évi V. törvény a Polgári Törvénykönyvről), *A Magyar Köztársaság Hivatalos Közlönye* (Службени гласник Републике Мађарске), 31/2013.

најмодернији европски кодекс, Холандски грађански законик. Законик се састоји из осам целина, које су означене као књиге, а свака има сопствену нумерацију параграфа⁸. Законик, упркос јасном утицају пандектне систематике, нема посебно издвојен општи део.⁹

У овом раду није могуће дати ни приближно потпун преглед свих значајних новина које нови кодекс уноси у правни поредак. Стога у наставку следи преглед само појединих нових нормативних решења Законака, која аутор сматра најважнијим.

Сивајусно право – физичка лица

Нови Законик уводи могућност *посивљања савешника* пунолетном лицу којем је способност расуђивања у мањој мери смањена, те не би било оправдано да се лиши пословне способности, ни потпуно, ни делимично (2:38.§). Законик, затим, под институтом *преиходне изјаве воље* уређује могућност пословно способног лица да да изјаву одређене садржине за случај да буде лишено пословне способности. Може да предложи кога би желео да му суд именује за старатеља, односно како да се располаже његовим имовинским правима и обавезама (2:39.§).

Најзначајнију новину представља *увођење болнине*, као облика новчане сатисфакције за нематеријалну штету (2:52.§), којом се замењује дотадашња новчана накнада нематеријалне штете. Комисија је сматрала да је новчана накнада нематеријалне штете контроверзан институт у доктрини, који у практичној примени добија пунитивне елементе, тј. представља израз тежње за кажњавањем штетника, док је болнина објективна по својој природи, те у мањој мери може да поприми казнена обележја [Vékás 2013:2].¹⁰

⁸ Нумерација је сложена: први број означава припадност параграфа одређеној књизи, након чега следи један редни број, који означава његово место у оквиру књиге којој припада.

⁹ Према веома јасном образложењу професора Векаша, наизглед спектакуларно решење немачког грађанског законика – посебно издвојен општи део – само непотребно компликује структуру једног кодекса и неоправдано повећава значај правних послова. Оно није прихваћено у претежном броју законика усвојеним после њега, нити су мађарски Грађански законик из 1959. године, као ни нацрти и предлози законика из 1900, 1913 и 1928. године имали посебно издвојен општи део [Vékás 2008: 61].

¹⁰ С овог аспекта делује изненађујуће усвојени амандман на текст одредбе о болнини у односу на нацрт, према којем се висина накнаде одмерава према учесталости понављања повреде. Оваква формулација поново отвара врата јачању пунитивних елемената у новчаној сатисфакцији за нематеријалну штету, што је увођење болнине желело да уклони. Најзад, болнина је према нацрту била замишљена као накнада која је строго везана за личност оштећеног лица, те је требало да она буде непреносива и ненаследива. Према усвојеном тексту, она је наследива, али је непреносива. Ако је већ законодавац одлучио да болнину учини непреносивом, онда би требало да она буде и ненаследива. Решење је недоследно [Vékás 2013:5].

Стaнoвнo њрaвo – њрaвнa лицa

Током припремања првих нацрта превагнуло је мишљење да би требало да законик буде заснован на начелу монизма, тј. да јединствено уреди све облигационе односе [Дудаш 2011: 100]. До усвајања Законика 2013. начело монизма је додатно појачано тиме што је, осим јединствених правила уговорног права за све правне субјекте, јединствено уређено и статусно право. Тако осим одредаба о физичким лицима Законик садржи одредбе и о правним лицима, како о комерцијалним, тако и о некомерцијалним. После општих одредаба, заједничких за сва правна лица, садржи детаљне одредбе о удружењу (3:63–87. §), привредним друштвима (3:88–324. §), задрузи (3:325–367. §), пословном удружењу (3:368–377. §) и задужбини (3:378–404. §).

На крају ове књиге, у духу грађанске државе, Законик прописује да се држава сматра правним лицем, када учествује у грађанскоправним односима, и неограничено одговара за своје и грађанскоправне обавезе других правних лица која припадају државном устројству (3:405–406. §). Ова наизглед сувишна одредба Законика може се сматрати оправданом, имајући у виду да је према Законику из 1959, сходно устаљеној социјалистичкој доктрини, држава сматрана посебним правним субјектом, с врло ограниченом одговорношћу. Тек је изменама Законика од 1991. прописано да се у имовинским односима држава сматра правним лицем [Kecskés 2007: 128–129].

У погледу привредних друштава нови Законик уводи једну крупну новину: сва привредна друштва имају правни субјективитет (3:88 § ст. 1.). Према претходним посебним законима о привредним друштвима, ортакло друштво и командитно друштво, као друштва лица, нису имала правни субјективитет [Papp 2011: 48].

Порoдичнo њрaвo

Нови Грађански законик је прекинуо традицију наслеђену из социјалистичког права да се материја породичних односа не уређује у грађанском законику, већ у посебном закону.

Спорно је било да ли би ванбрачну заједницу у погледу правних дејстава требало изједначити са браком. Кодификаторска комисија је сматрала да ванбрачну заједницу треба правно готово у сваком погледу изједначити са брачном. Образложење овог става налази у чињеници да у Мађарској више стотина хиљада људи живи у ванбрачној заједници и да се већ преко 40% деце рађа у њој [Vékás 2013: 2]. На предлог мање странке у владајућој коалицији Народна скупштина је, међутим, усвојила амандман према којем се ванбрачна заједница не сматра институтом породичног

права, те је уређена у књизи посвећеној облигационом праву, као посебна врста уговора о ортаклуку (6:514–517.§). Овим ванбрачна заједница суштински добија уговорноправну природу, с тим да она ипак производи одређене породичноправне последице, које су уређене у књизи посвећеној породичним односима (4:86–95.§): право на издржавање, као и право становања у непокретности у искључивој својини другог ванбранчног партнера, под условима да је ванбрачна заједница трајала најмање годину дана и да је у њој рођено дете (4:86.§ ст. 1. и 4:94.§ ст. 1.).

Такође је бурну расправу изазвало питање *пошребје уређивања реи-сированої иаршнерсйва* у законику. Предлагачи су заузели став да је у кодексу нужно макар начелно уредити институт регистрованог партнерства, док би појединости биле уређене у посебном закону [Vékás 2013: 3]. Током расправе су међутим уклоњене из текста Законика готово све одредбе о регистрованом партнерству. Оно се спомиње само у једној одредби, као једна од сметњи за настанак ванбрачне заједнице (6:514.§).

Стварно право

Нови Законик има потпуно другачију *системаиизацију* стварноправних правила. Док су у старом Законику правила о државини садржана у последњем делу поглавља о стварном праву, у новом кодексу књига о стварном праву започиње управо правилима о државини.

У новом Законику су место нашла и основна правила о *евиденцији нејокрејносїи* (5:165–187.§), док су појединости уређене посебним законом.

У погледу појединих правних института, једна од најзначајнијих новина свакако је другачије одређивање *појма државине*. Осим фактичке власти на ствари, према новом Законику потребно је и постојање воље да се ствар држи у поседу, било да се она држи као своја, било по правном основу који овлашћује држаоца само на привремену фактичку власт (5:1.§). Овим је у појам државине инкорпорисана и намера за држањем ствари (*animus possidendi*).

Облигационо право

На почетку књиге о облигационом праву посебно су издвојена заједничка, *оїишїа иравила облигација* (6:1–57.§). У овом делу се по свом значају нарочито издвајају следећа нова решења: прописом одређен *рок* сматра се *иреклузивним* само ако је то изричито назначено (6:21.§), *иисани иозив* повериоца упућен дужнику да испуни обавезу више не доводи до *ирекида рока засїарелосїи* (6:22.§), као и то да се *иоравнање* више не *условљава узјамним иоїуишїањем* – поравнање ће бити пуноважно и онда

ако је само једна страна попустила (6:27. § ст. 1). Уведена је *о̄ишӣа ӣре̄т̄ӣо-с̄тавка* постојања *обавезе ӣла̄ћа̄ња кама̄ше* у свим новчаним облигацијама (6:47. §).

Установљена су правила о закључењу уговора *јавним надмет̄ањем* (6:74–76. §) и у *електронском облику* (6:82–85. §). Законик омогућава тзв. *ӣрихва̄и са модификацијом*: уколико понуђени у прихвату понуде дода нове или измени постојеће елементе понуде, које се не сматрају битним, уговор настаје, с тим да понудилац може да спречи настанак уговора, уколико без одлагања изјави да није сагласан са новим или измењеним елементима истакнутим у прихвату понуде (6:67. § ст. 2.). Измењене су и одредбе о *ӣредӯовору*: суд својом одлуком може да замени изјаву воље стране која је одбила да закључи главни уговор само ако предуговор садржи битне елементе, тј. може својом одлуком само да створи уговор, (6:73. § ст. 1.), али не може да утврди његову садржину.

Законик мења правила о *ӣозива̄њу на нишӣтавости*. Истиче да утврђивање ништавости у парничном поступку може захтевати само лице које за то има правни интерес или које на то закон овлашћује (6:88. § ст. 3.). Изричито прописује да суд постојање ништавости утврђује по службеној дужности (6:88. § ст. 3.). Рок од годину дана за *ӣонишӣјај руш̄љиво̄и ӯовора* постаје објективан – рачуна се од закључења уговора (6:89. § ст. 3.). Правна заблуда се више не сматра битном заблудом. Прихвата се *субјективни концеп̄ӣ ӣрекомерно̄и оӣше̄ће̄ња*: страна нема право да захтева поништај уговора уколико је за праву вредност ствари знала или морала да зна, односно ако је свесно пристала на ризик нееквивалентности узајамних давања (6:98. § ст. 1). Законик *укида инс̄т̄ӣӣӯӣ одузима̄ња ӣредмета̄ ӣрест̄ӣације у корис̄т̄ државе*.

Уговорна одговорност̄ постаје *објективна* (6:142. §), тј. она наступа без обзира на кривицу стране која је повредила уговор, али с могућношћу искључења одговорности. За штету на самој ствари која је предмет уговора одговара се по општим правилима о вануговорној одговорности за штету (6:143. § ст. 1), док се одговорност за штету на другим имовинским добрима уговору верне стране, као и за измаклу добит, своди на штету која је била предвидљива у време закључења уговора (6:143. § ст. 2).

Изричито су уређени *ус̄т̄ӯӣа̄ње ӯовора* (6:208–211. §) и *раскид ӯовора ӣре ис̄т̄ека рока за ис̄т̄ӯње̄ње обавезе* (6:151. §), док је *ӣреузима̄ње дуга* сада уређено као тространи уговор (6:203. § ст. 1). *Ус̄т̄ӯӣа̄ње ӣо̄т̄ражива̄ња* сада подразумева закључење два уговора: једног каузалног, којем је циљ пренос потраживања, и једног апстрактног, којим се врши сам пренос потраживања (6:193 § ст. 2).

У посебном делу уговорног права Законик уређује неколико нових уговора: уговор о *дис̄т̄рибуцији* (6:372–375. §), *франшизин̄у* (6:376–381. §),

факторинју (6:405–408.§), *финансијском лизинју* (6:409–415.§) и *уговор о сарадњи у пољопривреди* (6:255.§). Током поступка рекодификације поставило се питање сврсисходности увођења *trust*-а у садржини прилагођеној логици и функционисању мађарског права. Нови Законик изричито забрањује фидуцијарно обезбеђење потраживања (6:99.§), али изричито уређује *фидуцијарно управљање туђом имовином*, као посебну врсту уговора о налогу (6:310–330.§).

Према Законику из 1959. потрошачем се могло сматрати и правно лице. Нови Законик изричито прописује да се потрошачем сматра *искључиво физичко лице* које уговор закључује ван стручне, самосталне или привредне делатности (8:1.§ ст. (1) т. 3).

Наследно право

У новом Законику се право *доживојној и додоуживања надживелој супружника* у првом наследном реду ограничава на некретнину у којој је овај живео заједно са оставиоцем. Преостали део заоставштине стиче у својину заједно са оставиоцевом децом, поделом на једнаке делове (7:58.§ ст. 1). Истоветно право је према нацрту требало да има и ванбрачни партнер оставиоца, под условом да је ванбрачна заједница трајала најмање десет година и да је постојала у тренутку смрти оставиоца, али је амандманима на текст предлога законика ова одредба уклоњена [Vékás 2013: 2].

Битно другачије је уређен и *нужни део*. С једне стране, *смањен* је *нужни део* *нужних наследника* са једне половине законског наследног дела *на једну трећину* (7:82.§ ст. 1). Остаје нејасно зашто је у поступку усвајања Законика *смањен* *нужни део*, када су иначе бројни други амандмани образложени потребом заштите породице, док *смањење* *нужног дела* управо слаби заштиту најближих сродника оставиоца, тј. слаби заштиту породице [Vékás 2013: 6]. С друге стране, *повећан је број* и *проширен обим разлога искључења* из права на *нужни део*. Тако је *искључење* из права на *нужни део* могуће, између осталог, ако се *нужни наследник* због кривичног дела учињеног из умишљаја или нехата налази на издржавању казне лишења слободе (7:78.§ ст. 1. т. f.), као и ако *нужни наследник* није указао потребну помоћ оставиоцу у стању нужде (7:78.§ ст. 1. т. g.).

Амандманима је усвојена измена текста законика, према којој кривично дело било каквог значаја, извршено против оставиоца, односно теже кривично дело извршено против његових сродника у правој линији или супружника представља довољан разлог за *искључење*. Обе измене оцењене су негативно у доктрини, јер представљају непотребно поштравање правила о *искључењу* из права на *нужни део* [Vékás 2013: 6].

Општа оцена новог мађарског Грађанског законика из 2013. године

Након петнаест година рада на рекодификацији грађанског права, после једног „неподобног покушаја” усвајања грађанског законика 2009, Мађарска је у фебруару 2013. коначно добила нови цивилни кодекс. Његовим ступањем на снагу 15. марта 2014. престао је да важи Законик из 1959. који је, упркос томе што је преко 100 пута мењан, углавном након промене друштвенополитичког и економског окружења 1989, трајно носио обележја претходне ере у којој је настао.

Нови Законик је први потпуни цивилни кодекс у Мађарској, јер обухвата све класичне гране грађанског права. Први законик икада усвојен у овој земљи, Законик из 1959, није уређивао област породичног права, што нови Законик чини. Његовој потпуности доприноси и то да је начело монистичког уређивања привредних и грађанскоправних уговора у тој мери дошло до изражаја да, осим јединствених правила за све уговоре, Законик садржи и статусна правила о правним лицима.

О потреби уређивања појединих правних института у Законику, садржини регулативе, односно разлога због којих нека питања нису у њему уређена већ су остављена да се уреде у посебним законима, може се водити расправа. Међутим, овим би се зашло у питања која се тичу правне политике, која не морају нужно негативно да утичу на квалитет једног законика. Тако је у случају новог мађарског Грађанског законика дошло до разилажења мишљења између Кодификаторске комисије и парламентарне већине поводом неких питања. Бројне одредбе нацрта нису усвојене у коначном тексту Законика. Највише измена је нацрт доживео у погледу одредаба о ванбрачној заједници, регистрованом партнерству, нужном делу и искључењу наследника из права на нужни део.

Међутим, за разлику од „првог” новог мађарског Грађанског законика усвојеног 2009. године, у вези са којим је дошло до потпуне супротстављености ставова и престанка сарадње између стручне комисије која га је приредила и владајуће политичке већине која га је усвојила, „други” нови Законик из 2013. године представља неупоредиво већи степен компромиса између ова два чиниоца. Стога има све предиспозиције да буде трајан и стабилан, што су најважније одлике једне добре грађанскоправне кодификације.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- Дудаш, Атила (2011): О поступку усвајања новог Грађанског законика Републике Мађарске, *Зборник Мајице српске за друшћивене науке*, 135: 93–111.
- Kecskés, László (2007): Polgári jog, A személyek joga, Pécs: Dialóg-Campus
- Papp, Tekla et al. (2011): Társasági jog, Szeged: Lectum
- Szalma, József (2001): *Rekodifikation des ungarischen Bürgerliches Gesetzbuches aus dem Jahre 1959 (beginnend im Jahre 1998)*, Annales Universitatis Scientiarum Budapestiensis de Rolando Eötvös nominatae, Sectio Juridica, Tomus XLI–XLII., Budapest, 55–80.
- Szikora, Veronika (2013): Az új magyar Polgári Törvénykönyv kodifikációja és társasági jogi összefüggései (nemzetközi kitekintéssel), y: *A Magyar Tudomány Napja a Délvidéken 2012*, ур. Жежеф Салма, Нови Сад: Vajdasági Magyar Tudományos Társaság, 133–158.
- Vékás, Lajos (2013): Bírálat és jobbító észrevételek az új Ptk. Törvényjavaslatához (a zárószavazás előtt), *Magyar Jog*, 1: 1–7.
- Vékás, Lajos (2008): *Szakértői Javaslat az új Polgári Törvénykönyv tervezetéhez*, Budapest: Complex – Wolters Kluwer

ON THE (FINALLY PROMULGATED)
NEW HUNGARIAN CIVIL CODE FROM 2013

by

ATTILA DUDÁS

University of Novi Sad, Faculty of Law,
Trg Dositeja Obradovića, 21000 Novi Sad, Republic of Serbia
E-mail: a.dudas@pf.uns.ac.rs

SUMMARY: After 15 years of codification of civil law, with one "unsuccessful attempt" represented by the Civil Code from 2009, Hungary finally received a new Code in February, 2013. By its coming into force on March 15th, 2014, the Civil Code from 1959 finally ceased to exist which, regardless the fact that it has been amended more than 100 times, permanently bore the marks of the era in which it was conceived. The new Civil Code may be regarded as the first complete code in the history of codification of civil law in Hungary, since it comprises all classical branches of civil law. The completeness of the new Code is additionally reinforced by the fact that it is based on the principle of monism in the wider sense, meaning that besides unified rules on all contracts, commercial and non-commercial, it contains rules on the status of all legal entities as well. In contrast to the "first" new Civil Code from 2009, the "second" new Civil Code from 2013 represents an incomparably higher degree of compromise. Therefore, it has all the predispositions to be long-lasting and stable, which are the most important distinctive features of a solid civil law codification. In this paper the subject of analysis are the process of codification of civil law from 2009 until 2013 and the most important novelties of the new Civil Code.

KEYWORDS: civil law, codification of civil law, civil code, new Hungarian Civil Code from 2013

СМРТ ЕВРОПЕ И СУМРАК ЦИВИЛИЗАЦИЈЕ ИЛИ ПОЧЕТАК
КРАЈА БЕШЧАШЋА И МИСТИФИКАЦИЈА

[Jacques Hogard, *L'Europe est morte à Pristina. Guerre au Kosovo (printemps – été 1999)*, Hugo & Cie, Paris 2014; Жак Хогар, *Смрт Европе у Приштини. Рај на Косову (пролеће–лећо 1999)*, Париз 2014]

*У њироги је цивилизације да се констатуише око стојера религије.
Наша је цивилизација њосћала несћособна да сагради храм или маузолеј.*

*Ако не буде у сћању да се одреди њрема
својој фундаменћалној вредности,
она ће се расћочити.*

Андре Малро

*Моја највећа индићација долази од најџићања хрићана на Косову,
од сћране малодушнои и кукавичкој Зайада.*

Жак Хогар

Пуковник француске војске Жак Хогар објавио је средином 2014. књигу под насловом *Смрт Европе у Приштини. Рај на Косову (пролеће–лећо 1999)*, у којој излаже у првом реду своје војничко искуство као командант једне (GIFS – Интерармијска група специјалних јединица) од специјалних снага (из састава COS – Команда специјалних дејстава) која је преузела од српске војске војно присуство на Косову и Метохији, јуна 1999. године.

Своју мотивацију да прихвати један тако захтеван и осетљив војнички задатак, у рату који је доживљавао као дубоко неправедан, насилнички и нелегалан, пуковник Хогар објашњава речима које му говори његов отац на самрти, а које се односе на породичну и војничку традицију његове породице и француске војске. Ујак Хогаровог оца, Жак Сеген, погинуо је, наиме, на Солунском фронту код Битоља октобра 1916. године и то у јуришу на челу своје јединице, раме уз раме са српским војницима и официрима, за шта је посмртно одликован највишим одличјима француск-

ке армије (стр. 18). Пошто је сину предочио претпоставке српске и француске историје, од српске краљице Јелене Анжујске и Косовског боја, па све до краља Петра Првог, Великог рата и Драже Михаиловића као првог герилца поробљене Европе, колеге Де Головог, од кога је одликован највећим француским орденом, отац препоручује сину да прихвати тешку и незахвалну мисију као неко ко је у положају да боље од осталих официра сагледа историјски и геостратешки контекст интервенције НАТО пакта против СР Југославије 1999 (стр. 15–19).

Пуковник Хогар тако доста подробно описује прве сусрете са српским пуковницима Михајловићем и Рагковићем, за које има најлепше речи у погледу војничких и људских квалитета (стр. 60, 85), потом описује прелазак територије КиМ у својству претходнице снага КФОР-а, преко кратког задржавања у Ѓњилану, па до стицања у Косовску Митровицу и заузимања позиција у том делу Косова и Метохије.

Сусрет с првим елементима „УЧК, војнички поражене на терену”¹ и неодложна заштита манастира Девича од насиља острвљених пљачкаша шиптарске паравојске дају упечатљиву слику тешкоћа у разумевању између организоване војне јединице француске војске и дивљег насиља нерегуларних група НАТО савезника на Косову (стр. 65–74). Хогар је свој задатак схватио и одрађивао онако како је он био представљан западној и осталој јавности за циљ НАТО агресије, као заштиту цивилног становништва од насиља с ма чије стране, што очевидно није био случај с неким другим, ако не и свим осталим јединицама КФОР-а.

Тако је посебно индикативан опис *in extremis* избегнутог сукоба између француских специјалаца и британског тенковског дивизиона приликом заседе коју је УЧК припремила колони од око 200 трактора са српским избеглицима на путу од Пећи ка Косовској Митровици. У тој конфронтацији француски специјалци су својом одлучношћу и непопустљивошћу по свој прилици спасли српске цивиле и нејач од масакра који је УЧК припремила уз логистичку подршку британских специјалаца и тенкова (стр. 74–75, 81–83)².

Следе бројна сведочења пуковника Хогара о појединачним и масовним злочинима УЧК против српских цивила, као и против Горанаца, Рома и умерених Албанаца, о масовним депортацијама десетина хиљада цивила,

изнуђивања под претњом оружја власничких листова (стр. 78) и свему што се прећуткује а спада у квалификацију насилног етничког чишћења усмереног против неалбанаца под заштитом КФОР-а (стр. 75–85)³.

Од изворног значаја су и сведочење и заслуга пуковника Хогара, капетана Веијара и француских елитних специјалаца о настанку и одбрани српске енклаве на северу КиМ и Косовске Митровице (стр. 80–83)⁴.

Његове речи без околишања верно осликавају стање на КиМ под одговорношћу КФОР-а: „Крајња неизвесност тих неколико десетина хиљада преосталих Срба који су у сваком моменту изложени опасностима (агресији, отмицама, убиствима, нестанцима, протеривању... итд.) пред општом равнодушношћу међународне заједнице заиста је драматична” (...) „Имајући у виду тај контекст, још је неподношљивије чути немачког генерал-мајора Фолкера Халбауера, команданта КФОР-а, како недавно изјављује: „Имамо ми тајни план како да решимо проблем северног Косова” (стр. 92). То значи „да постоји план НАТО да се доврши етничко чишћење градова: северне Косовске Митровице, Зубиног потока, Звечана и Лепосаивића” (исто).

Пуковник Хогар напомиње да је у својим акцијама заштите манастира Девич и осталима које су имале за циљ заштиту српских цивила у северном делу КиМ имао подршку француског

¹ „УЧК је војнички поражена на терену, што је чињеница, иако ће упркос томе однети политичку победу, због тоталне подршке Сједињених Држава, Европске уније и њихове оружане продужене руке, КФОР-а”, стр. 64. „Што се мене тиче, уверен сам да највећи део тешких злочина, који су разуме се приписани Србима, који су се десили на Косову између 22. марта 1999. (на почетку НАТО бомбардовања) и почетка имплементације КФОР-а, није дело Срба него УЧК. Та организација је од почетка усвојила стратегију терора према свом становништву када је оно умерено, да би на тај начин обезбедила контролу и подршку, пре него што се директно нападне противник.” (стр. 86).

² „Тада схватим да су елементи УЧК, у тој срамној заседи против ненаоружаних цивила, подржани – или у најмању руку праћени – од стране мојих ‘ратних другова’, британских специјалних јединица”. Хогар на истом месту пише како је након осматрања и утврђивања да је припремљена заседа УЧК, упркос „великом гневу (британског) генерала Малколма Масона”, обавестио пуковника Шерковића, команданта српске 7. пешадијске бригаде у одступању, који је одмах наредио „чишћење терена од терористичких елемената” (стр. 75). „Тај инцидент је само један од многих. Сви они сведоче о двострукој игри Британаца и њиховом саучесништву са УЧК.” (стр. 83).

³ Тако Хогар наводи низ имена УЧК злочинаца који су били ухваћени на делу и ухапшени од снага КФОР-а, али којима није никад суђено и додаје да би део релевантне документације о тим недељима и њиховим починиоцима „требало да се налази у архиви COS-а” (стр. 77–79, фуснота 6).

⁴ Поменути инцидент између француских и британских оружаних снага код Косовске Митровице описан је и у књизи познатог француског публицисте Пјера Пеана, *Косово: хуманијарни рајн за мафијашку државу*, чији је српски превод објављен у издању Службеног гласника крајем 2013. године. Видети такође: Б. Бојовић, Монтезунин светски поредак – кардиотомија као колатерални бизнис у хуманитарном рату, *Зборник МС за друштвене науке*, 143: 367–373.

генерала Марсела Валентина, као и његовог наследника генерала Келша, који су срећним стицајем околности његови рођаци.

Сведочење пуковника Хогара је веома значајно јер указује на изворни карактер рата НАТО пакта против СР Југославије и представља доказни материјал да је то био брутални освајачки рат, супротан свим ратним конвенцијама, међународном праву и хуманитарним вредностима, у име којих је цинично и лицемерно вођен. Сада је лакше сагледати војностратешку и геополитичку позадину и контекст ове агресије са још увек несагледивим импликацијама. Хогарово сведочење вредан је допринос који указује на бројне отпоре у НАТО савезу и суседним земљама, Француској, Грчкој, Македонији и другима, именованим или не, војне или цивилне отпоре који указују на достигнуте лимите ове оружане интервенције, са још увек неинвентарисаним веома бројним колатералним и намерним ратним злочинима, насилном прогону цивилног становништва, етничког чишћења, „стравишног мучења српских и ромских затвореника” (стр. 76–77) и свега онога почињеног у директној или индиректној одговорности НАТО снага, све у најдиректнијој супротности с хуманитарним правом елементарном човечношћу, у оптици орвеловског новогговора: „Лаж је истина – истина је лаж”.

Посебно је значајно истаћи у овом кратком осврту да је захваљујући одређеном историјском и геостратешком увиду⁵ пуковник Хогар схватио импликације НАТО агресије које можда ни петнаест година касније још увек

не схвата велики део западне јавности (иако њене мистификације падају једна за другом), све до друштвених елита анестетизираних орвеловским новогговором и псеудохуманитарном реториком контролисаних медија и конформизмом политички коректног владајућег дискурса. Хогар је војнички луцидно уочио поразни значај НАТО интервенције против СР Југославије 1999. као највећу опасност за безбедност и стабилност Европске уније, Европе⁶ и света у садашњости и у будућности. Ако је, наиме, било могуће извршити агресију на једну суверену земљу, чланицу УН, која није угрожавала ниједну суседну земљу и која је штитила свој суверенитет, становништво и територију од једне терористичко-мафијашке организације (стр. 93), без овлашћења Савета безбедности УН, као и без консултације народних скупштина чланица НАТО савеза, у том случају је било која врста агресије против било које треће земља постала могућа и чак квазилегализована, што представља највећу могућу опасност за мир и стабилност у готово било којем делу света. На тај начин се ЕУ и њене чланице указују као инструмент хегемоније и стратешких циљева САД, са којима не морају имати исте приоритете ни интересе⁷, као што се то све више испољава у кризама на истоку Европе, на Кавказу, могуће ускоро поново и на Балкану. Агресије које пре или касније неће моћи да остану ограничене на локални ниво, већ се све више најављују или пројектују као глобални оружани сукоб с несагледивим последицама по будућност Европе и целокупног човечанства.

Уранополис, 28. јул 2014.

Бошко Бојовић
Универзитет Сорбона, Париз

⁵ Тако он цитира и француског армијског генерала и шефа генералштаба копнене војске Жана Деланеја: „Знао сам да су Срби вековима представљали бедем хришћанства према турском надирању”, стр. 84–85.

⁶ „Јер уистину, ‘независно Косово’, као производ колосалне дезинформације и жестоког психолошког рата, допуштеног због идеолошког слепила без преседана, у име несхватљивог бесмисла, представља злочин против Европе” (стр. 98); „Коначни биланс је тај да је ЕУ највећи губитник у тој тужној причи, јер је она у њој изгубила истовремено сваки легитимитет, сваки кредибилитет и сваку привлачност” (...). „Европа је дакле умрла у Приштини, тог тужног лета 1999” (стр. 103–104); „Свет у коме је провејавао дух Века просвећености, ми смо ти који су га убили, драге колеге”, Елизабет Леви, 2012.

⁷ „... ‘косовска држава’ представља кршење оних принципа на којима се заснива мир између народа, национална независност, државни интегритет и неповредивост међународних граница. Она представља сама по себи највећу претњу стабилности Балкана, као и читаве Европе. Како је могуће убудуће оспорити Каталонцима, Фламандцима, Корзиканцима или Пијемонтанцима право на сецесију? Да ли је ‘балканизација’ Европе оно чему се тежи?” (стр. 98).

ПАМЋЕЊЕ И ПОДСЕЋАЊЕ

(Душан Берић, *Државно право краљевине Угарске: прекиди и континуитети*, Косовска Митровица 2013)

Уврежено је мишљење, да је историчар неки тајанствени обновилац заборављеног, чувар древног знања, онај који може савременицима да објасни разлоге трагедије њиховог времена. Као пророк, и он говори о гресима предака и мудрим мужевима који су спасили народ. Насупрот томе неки, не баш малобројни, виде у историчарима неуспеле књижевнике и досадне цепидлаке који, не нашавши себе „сада и овде“, трагају за неким прошлим, по правилу „бољим“ временом. Само мали број оних који размишљају о историји и историчарима мисле о њима не као људима везаним за прошлост, већ само и једино за будућност. По њима, историчар је све своје знање и све своје дело окренуо будућности. Иако ретко говори о будућности, а тек ретко – и то само код оних који и нису најбољи међу њима – помиње савременост, све чиме се бави има своју функцију само у односу на будућност. Као код свих истина, и овде је она у парадоксу. Најбољи пример такве улоге једне историјске расправе јесте студија Душана Берића о државном праву краљевине Угарске.

Берић анализом државног права Угарске наставља своја истраживања српске историје 19. века, пошто овај рад можемо сматрати не само анализом теме најављене наслову у већ и уводним делом расправе о развоју Угарске од успостављања дуализма у Монархији па све до њеног фаталног краја, и о реперкусијама тог развоја на решавање *српској националној ишњања у Аустријској*, тј. *ишњања националној уједињења*. Иако не инсистира на томе, изворе за своја интересовања тражи у реалној обнови Угарске после турског пораза и успостављању границе на Сави и Дунаву између Аустрије и Отоманске империје. То проширење (повраћај) угарских територија на југу отворило је читав низ проблема у односима између угарских великаша (Угарске) и династије Хабзбург, тј Аустрије. А то је врло важан проблем који наши историчари посебно не разрађују, углавном се занимајући проблемом Срба унутар Хабзбуршке

монархије. Колико сам упознат, српски историчари у 20. веку, али и раније, нису уводили у своја истраживања настанак и развој Хабзбуршке монархије, као феудалне државе која је свој развој, тј. ширење, скоро по правилу остваривала кроз наследна права династије, али и кроз уговорне везе, не само Круне и другог неког државног ентитета већ и кроз преузимања уговорних обавеза према другима, тј. према онима које им је тај ентитет доносио. Феудална држава је строго легалистичка и владар, који је *власник* државе, морао је да се придржава преузетих обавеза Круне и династије. Ремећење тог устројства имало је негативне последице, ако не за самог реметитеља онда сигурно за његове наследнике, јер доводи у питање сам легитимитет владара.

Аустријски владари су имали два „наследна“ низа: директан – од цељских грофова па све до Босне и Херцеговине – и онај који су добили преко круне Св. Стефана, тј. Угарске. Када су Хабзбурзи *преузели* Угарску, она је била сведена на врло малу територију, коју су Турци константно пустошили. Али слабљењем Османлија и њиховим повлачењем на линију Сава–Дунав, а у једном периоду и преласком и на територију Србије, угарско племство је почело да поставља захтеве за повратак својих феудалних права, пре свега територијалних, условно речено *иремонахичких*. Ти захтеви су дошли у сукоб с екстремно измењеном националном ситуацијом насталом масовним доласком Срба под Чарнојевићем на територију коју су они уосталом већ од 14. века све интензивније насељавали. Берић ће, условно речено, покренути питање Срба у Угарској, доказујући да су они ништа мање аутохтони од Мађара, а да су на неким угарским територијама после одласка Турака били не само претежно већ готово једино становништво.¹ Претензије Мађара на „повратак“ територија крајем 17. и 18. века наишло је на велику препреку у статусу Срба у Аустрији.

Срби су од 1690. па све до укинућа војних крајина према Турској имали специфичан ста-

¹ Ibid., стр. 84–85.

тус у феудалној Аустрији. Али истини за вољу, они су и пре тога у Аустрији, Венецији, а пре тога и у краљевини Угарској, били један од основних одбрамбених елемената на Балкану. Они су били ентитет који бисмо могли да подведемо под појам „царски народ” – народ који је био директно подложен Круни. Без обзира на промене које су се дешавале у појединим периодима, и без обзира на *крњeња* Леополдових привилегија од стране његових наследника, њихов специфични статус никада није бивао укидан и у кризним ситуацијама бивао је чак иновиран. А. Фишел², кога Берић наводи, указује на велики значај српског народа, не само у војном смислу за Царство већ и у унутрашњим сукобима Беча са сепаратистичким тежњама Мађара. За нас је посебно занимљива Фишелова теза да су Срби још крајем 18. века формулисали први национални програм Словена у Аустрији. „Они су, наиме, на тзв. Илирском националном конгресу, који је одржан 1790. године у Темишвару, за свој народ у Банату и Бачкој (доцније тзв. Војводини) захтевали посебан провинцијски положај, посебну дворску канцеларију, установљење надвојводе који ће управљати државом на том подручју, и равноправност у парламенту грчко-православног с другим црквеним владикама у Угарској.”

Изузимајући подржавање ширења римокатолицизма међу православним Србима, Аустрија је Србе сматрала значајним елементом деловања државне власти. Из Копитаревог деловања можемо наслутити да је Аустрија имала у плану да искористи Србе као средство за даље ширење на Балкану. Бановине Хрватска и Славонија, као интегрални делови Угарске (без обзира на фалсификате и мистификације хрватских и српских историчара о некаквој специфичности тих бановина у Угарској са циљем стварања „Троједнице”), само су интегрални део Угарске. Без обзира на проблеме које су Хрвати имали у свом односу с Угарском, требало би имати у виду да реално не може да се нађе међу њима ниједна политичка странка која је заступала стварни сепаратизам и стратешку намеру одвајања из „крвене” заједнице хабзбуршке Аустроугарске. У том смислу, стратешки, Угарска је стварни политички проблем имала са Србима који су у 19. веку имали географски наслон на Србију. Пошто су Срби као народ већ и по историјском праву били ван њене феудалне

структуре, у тренутку када су Мађари кренули ка „модернизацији”, тј. ширењу мађарског национализма, сукоби су се радикализовали. Правне последице мађаризације Угарске на све њене немађарске становнике тема је Берићеве студије *Државно право краљевине Угарске: ирекиди и коншинуйиеш*.

* * *

Угарска, као и читава Хабзбуршка монархија, заснивала се на историјском праву. Та чињеница је Монархији била корисна, јер је у геостратешком смислу оправдала и одржавала разлог њеног постојања као централне тачке, стабилизационог центра у средњој Европи. Делови из којих је краљевина Угарска настајала и постојала били су историјски оправдани, а пошто се национално питање није стављало у центар оправдавања тог постојања, јер је њена главна идеолошка тачка била религија, то је она, од Св. Стефана, била римокатоличка држава. Али после Лутера, због ширења протестантизма, она је била принуђена да призна протестантизам као равноправну веру с римокатолицизмом. Православна вера, или грчко-источна, била је номинално призната већ од цара Леополда, али у суштини она је била само толерисана, јер су све територије које су насељавали православни биле „земља јеретичка, шизматичка, неверничка” и сматрале се простором верске пропаганде, која је често прелазила у прогањање и разне облике терора ради превођења у римокатолицизам. Условно речено, средњовековна Угарска, сматра Берић, није била ексклузивна мађарска држава, већ држава угарских становника. Али – на томе инсистира Берић – још пре успостављања дуализма Угарска је почела да постоје држава Мађара. Овде треба поменути један важан податак о ставу Мађара и пре њиховог интензивног замењивања угарског историјског права новим садржајем – мађарским ексклузивизмом – који се односи пре свега на Србе. Од самог доласка Срба под вођством Чарнојевића, Мађари покушавају да их увуку у феудални систем Угарске. Милом, али чешће силом. Постојање Срба као народа који је директно подложен Круни на територијама које су угарски племићи сматрали својим феудалним поседима из премоначког периода био је један од кључних разлога њихове

² Dr. A. Fischel: *Der Panlawismus bis zum Weltkrieg*.

посебне нетрпељивости према Србима. Поред овог разлога, други је њихово постојање као „слободног народа” међу кметовима.

Берић ће, користећи се студијом П. Симонића *Етнографски преглед Војводине*, показати да на простору који је угарско племство *иош* израживало готово уопште није било Мађара, и то и по турским дефтерима и по аустриским пописима. „Када су Турци 1542. сасвим овладали Бачком и Барањом, једва је ту било мало Мађара, него скоро све сами Срби”. „У попису калочког десетка 1543. у Бачкој имена села сва су чисто српска. Исто тако и у турским дефтерима.” У исти мах, немајући појма о политици асимилације других народа, Срби у Банату имали су апсолутну већину; за Темишвар и Арад се 1543. каже да су „у сред Србадије (in medio Rascianorum)”. Око 1556. било је у жупанији Лугош и Карасебеш много Срба, а око 1558. „на обе стране Мориша беше много српских села”. „Године 1572. северно од Суботице сва села беху српска.” А 1573. „цела околина Титела била је српска”. Године 1584. „говорило се између Мориша и Кереша *lingva slavona*”. За време устанка у Банату 1594. било је 15.000 Срба устаника, а ту област су звали *Racorszag*. По попису од 1715. и 1720. „у Барањи поред Срба није било ни 10% Мађара, у Бачкој ни 35 а у Потисју од Мартоноша до Чуруга није било ниједног Мађара. У Поморишју 105. Од већих места било је у Баји 216 Срба (5 Мађара), Сомбору 289 (0) Суботици 264 (0), Футогу 130 (0), Тителу 241 (9), Ковиљу 110 (0) итд. У другој половини XVIII века је дошло до ’ушоравања села’, па су Срби раштркани по пустарама натерани да се населе у велика села а на пустаре су насељавали Немце, Мађаре и Словаке, опет у великим ушореним селима.”³ Током времена, планском колонизацијом Беча, долазило је до мењања структуре становништва. Насељавају се Мађари, Немци, Словаци, Русини, што смањује проценат Срба, али реално процентуално не приближава Мађаре њихов крајњем циљу – натпросечном увећању. Берић указује на то да су Мађари и на северу Угарске били малобројни. За њих је једини начин умножавања био у стратешкој мађаризацији становништва. Да би се то извршило, стваран је правни систем у коме су Мађари као становници били повлашћени и, што је много значајније, у коме су немађари стављени у положај грађана другог реда.

Да би доказали своју сувереност у Угарској, Мађари су се користили историјским правом. Треба поменути да они у томе нису били изузетак. Тако су и Чеси инсистирали на свом специфичном статусу унутар Аустрије, користећи се истим доказима као и Мађари. Чешки захтеви показују да је Аустрија (каснија Аустроугарска) настајала у једном историјском периоду у коме је владар интегришућа тачка политичког народа (племства), док је народност била у другом плану. Национална разноликост племства није била обавезна препрека за хомогеност државе. Пред Аустроугарску, и то пред оба њена дела – Аустрију и Угарску – поставило се питање: како створити државну хомогеност спровођењем интегришућег плана националне хомогенизације Немаца (Аустријанаца) и Мађара позивајући се на историјско право, признајући га притом само у делу који им даје суверена права, а одбацујући обавезе које су добијањем тих права стицали. То су пре свега специфична права појединих покрајина које су им кроз историју приступале као државне целине.

Берићева расправа омогућује покретање једног важног питања: да ли држава може бити национално хомогена? Прецизније: може ли велика држава бити национално хомогена, па самим тим – да ли је Аустроугарска, а у нашем случају пре свега Угарска, могла да буде национално хомогена? По самом свом устројству, *царевина* не може да буде национално хомогена. Колико знамо, од модерних држава само је Немачка, захваљујући Бизмарку, извршила националну хомогенизацију, иако је приликом уједињења у њој било Пољака, Лужичких Срба, Данаца и Француза. И то захваљујући чињеници да су у 18, 19. и 20. веку, колико знамо, потпуно нестали Лужички Срби, као и да су асимилирани Данци на северу, док су се Пољаци и Французи вратили својим матичним државама. Али и данас, 140 година после уједињења, поставља се питање о томе колико је Немачка јединствена држава, иако је насељавају Немци, ако имамо у виду разлику између североистока и југозапада, пре свега у специфичности Баварске, чије разлике нису много мање од разлике између североисточних Немаца и Аустријанаца, који живе у својој држави. Али за разлику од Бизмарковог консолидовања Немачке, која се борила са центрифугалним снагама које су национално биле у суштини исте, Угарска и Аустрија су имале

³ Ibid. стр. 101–102

релативну националну већину владајућег народа, док је он у апсолутном смислу био у мањини.

Читава Берићева студија расправља о покушају Мађара да коришћењем погодности које им пружа легитимитет проистекао из угарског устројства наметне модел политичког народа, којим би као такви били признати само Мађари, док би сви народи обухватани у историјском развоју круном Св. Стефана били доведени у статус придошлица, странаца, тј. *iocūni*ју. (Овим проблемом Берић се бави кроз читаву студију, користећи релевантну литературу.) Проблем је у томе што су том формулацијом из политичког народа искључени становници саставних делова Угарске, који су у историјском праву третирани као равноправни становници Угарске: Словаци, Русини, Саси, Румуни, Хрвати, Славонци, Срби. Он показује да се Мађари користе разним изворима у креирању свог државног устројства, које је у ствари поништавање историјског права Угарске. Теза је утолико занимљивија јер се показује да „непријатељ” устројства Угарске (Мађарске) није било немађарско становништво, већ сами Мађари који су хтели ове да сведу на положај грађана другог реда. Немађари, пре свега Срби, таквим понашањем су давали правнотеоријску и политичку снагу Светозару Милетићу да изјави: „Ако Мађарска држава нама не призна наша политичка права, нисмо ни ми дужни да јој признамо њено историјско право.”⁴ Овај став, на разне начине формулисан, током времена су заузимали и представници осталих нација у Мађарској.

Кад је реч о изучавању периода увођења дуализма у Царевини, Берић указује на то да су Светозар Милетић и Стеван Павловић тражили афирмацију српских националних (грађанских) права преко Мађара, за разлику од Стојаковића који је тежио ка томе да се Срби ослоне на Беч.⁵ Нажалост, у овој студији, која је очито само један сегмент много већег рада, не инсистира се посебно на том „политичком лелујању” између Беча и Пеште, при чему су Срби служили само за њихово међусобно обрачунавање. Цар Франца Јосиф је користио Србе, следећи вековну традицију, увек када је требало смањити угарске претензије. У ту сврху су Бечу служили и Хрвати, нација у настајању, чији је значај за Беч у односу према Будимпешти растао паралелно с губљењем наде у прелазак Срба „гркоисточњака” у „јединоспасавајућу” римокатоличку веру.

Радикално обликовања и нарастање хрватске нације и идеолошко осмишљавање хрватства у директној су вези с држањем Мађара под контролом. (Свако озбиљно изучавање праваштва, од његовог формирања па до цепања на разне фракције, показује да су свој национализам увек исказивали у односу на Мађарску, никада према Хабзбурзима. Свеколико њихово деловање имало је за циљ да у оквиру Монархије добију статус који је већ имала Угарска, а не да формирају независну државу.) Мађари су, то показују историчари на које се позива Берић, сами изазвали јачање опозиције у Угарској својом агресивном мађаризацијом немађара и њиховом политичком маргинализацијом. У геостратешком смислу је занимљиво да су цару агресивно захтевање политичких права и отпор мађаризацији били корисни у извесној мери, па их је он, ако не баш помагао, оно очито толерисао.

Читајући ову Берићеву студију, а имајући између осталог у виду и његову незаменљиву двотомну студију *Хрватско праваштво и Срби*, не можемо се отети утиску да је основни проблем Аустроугарске био у чињеници да је она покушавала да, ослањајући се на историјска права оба политичка актера, изврши реорганизацију и стабилизацију једне државе у којој је моћна аристократија покушавала да оживи политички модел по угледу на онај који је постојао у Великој Британији. Али и Аустрија и Угарска су имале проблем у чињеници да су, позивајући се на историјска права, покушавале да се одрекну оних обавеза коју је Круна имала према одређеним својим деловима и народима који су сачињавали царевину/краљевину. Иако се кроз историју цар појављивао као протезер народа из кога је потицао, а што је често био и већински народ у држави, у монархистичком смислу он није припадник неког народа већ је он владар, суверен државног народа и свих оних народа које је на разне начине увео у своју државу. То да се у разним епохама, или чак у континуитету, није увек тако понашао неко од њих не доводи у питање основни принцип сувереновог статуса. Конституисањем двојне монархије, које се читавало у самом титулисању Франца Јосифа – „цар и краљ” – Угарска је успела да подигне свој статус у царевини на статус суверене јединице која је са Аустријом у персоналној унији. Тиме је историјско право у царству доведено у питање јер је, рецимо, Чешка била сведо-

⁴ *Засишава*, 12. мај 1872.

⁵ *Ibid.* стр. 79

на на нижи ниво унутар царевине у односу на Угарску, што је изневеравање историјског права. Такође, историјско право Срба је овом поделом доведено у питање. Ако имамо у виду да су после устројства Аустроугарске историјска права радикално доведена у питање унутар обе јединице, нарастање политичке идеје о тријализму, за коју се тврди да јој је био наклоњен престолонаследник Франц Фердинанд, не чини нам се нереалним. Иако се овим проблемом Берић у овој студији не бави, ми у тријализму видимо могућност остварења хрватских митоманских аспирација као центра јужнословенске јединице у могућем тријалистичком устројству.

Једна од централних тачака Берићевог анализе унутар националног питања у Угарској и систематског помађаривања немађарског становништва јесу Етвешове уставоправне идеје, којима је он покушао да оправда формулацију политичког народа у Угарској као мађарског народа, фалсификујући и нетачно интерпретирајући историјско право краљевине Угарске. За анализу Етвешових идеја Берић ће се користити између осталог и књигом Јохана Вебера.⁶ Можда се из Веберових анализа Етвешових државноправних идеја најбоље види који је основни проблем у коме су се нашле аположете претварања Угарске – која је по историјском праву била састављена од аутономних јединица као што су Ердељ, Словачка, Саско грофовство, Банат, Бачка (Војводина Српска), од којих су неке, као Ердељ, имали своју дворску канцеларију у Бечу, као што су и српски крајишници били не само аутономни већ и независни у односу на Угарску, јер су били директно подложни цару – у унитарну државу једног политичког народа, Мађара. Такође, Угарска је имала жупанијско устројство, које је имало широку аутономију у политичко-административном смислу. Етвеш је тежио централизму којим би сваки покушај аутономности појединих покрајина, кроз које би немађари могли да стекну право самоконтроле, био избегнут, јер би сва реална власт остала у рукама Мађара.

Вебер ће, критикујући Етвеша, поставити једну тезу о претензијама немађарских народа у Угарској, која нам се не чини тачном. „Јер управо као супротност Етвешевој тврдњи, већина наци-

оналности код њихових захтева за аутономијом, тј. код настојања да своју националност у већој мери одвоје од државног суверенитета, никако није било стало до владавине над другим националностима које живе на њиховим територијама, него до тога да своју националност осигурају од претећих дејстава већинског народа у држави.“⁷

Ми знамо из понашања Хрвата да су њихове претензије унутар Бановине Хрватске и Славоније биле да се пониште права Срба да буду признати као политички народ. Тачније, оно што су критиковали у понашању Мађара у Угарској, позивањем на своја *историјска права*, то су гледали на све начине да укину Србима кроатизирајући их, што су и успели 20. веку, асимилацијом Срба римокатолика, а потом кроз Јасеновац и прогон деведесетих година. Истина, Берић нам овде не даје довољно материјала да можемо пратити однос немађара, после распада Аустроугарске, према мањинама у новоствореним државама после 1918.

Завршавајући ову занимљиву студију, Берић ће нам дати две значајне информације. Прва је да је ова студија део једног његовог (личног, а то значи без друштвене потпоре) научног пројекта о односима Мађара и Срба кроз историју. Друга је његов закључак на крају студије, у коме каже: „Остаје дакле као научно утврђено да је покушај насилне измене угарског државног права, које је – мање-више – штитило мултиетничку и лингвистичку природу угарског друштва, у изразито мађарско државно право, био један од угаоних каменова мађаризације и помађаривања. Друга два фактора овог процеса била су: претварање угарске државне мисли у чисто мађарску државну мисао и угарске / политичке/ нације (*natio hungarica*) у мађарску политичку нацију (*politikai magyar nemzet*), уз национално срозавање осталих народа у обичне националности (*nemzetisegek*). Узајамна дејства та три фактора неједнакости видљива су у свакој нијанси мађаризације и помађаривања.“⁸

Из свега реченог о овој Берићевој студији можемо закључити да она представља значајан научни искорак у историјској анализи српског националног питања и доприниси бољем схватању савремене историјске ситуације.

Ђорђе Ј. Јанић

⁶ Johan Weber, *Eötvös und die ungarische Nationalitätsfrage*, 1966.

⁷ Ibid. стр. 111.

⁸ Ibid. стр.131–132.

ЗНАЧАЈ ДИЈАХРОНЕ ПЕРСПЕКТИВЕ У МОНОГРАФИЈИ О БИБЛИОТЕКАРСТВУ ЗАПАДНЕ СРБИЈЕ РАДА ВУЧИЋЕВИЋА

(Раде Вучићевић, *Библиоотекарство зајадне Србије:
од 1835–2000. ѿдине*, Народна библиотека, Ужице 2013)

Библиоотекарство има велики културолошки значај, јер су библиотеке чувари не само духовног богатства једног народа већ и читаве људске цивилизације. Оно представља научну дисциплину из чијих корена су израстале и развијале се „култура, просветитељство, музејска и архивска делатност, издаваштво, штампарство, позоришна и драмска уметност”.¹ Развој библиотекарства у једној земљи показатељ је њеног општег културног развоја и политичке слободе, јер се друштвеноекономски и политички живот рефлектује на стање у библиотекарству, пре свега преко законских регулатива и економске подршке библиотекама, а последице свега тога су далекосежне, јер су само економски и политички стабилна друштва спремна оснивати и издржавати библиотеке. У том смислу монографија Рада Вучићевића има историјски и културолошки значај јер сагледава стање у библиотекарству у западној Србији из дијахроне перспективе и обухвата широки распон од 165 година, који представља и период настанка, организације и развоја библиотечке делатности у Србији. Поред главног задатка и улоге које су имале библиотеке, аутор је обухватио „и њихову широку просветну и културну дјелатност у градовима гдје су оне осниване и опстајале”.² Сагледана је њихова улога у описмењавању народа, приређивању разноврсних културних садржаја (приредбе, промоције књига, књижевне вечери, изложбе, популарна и научна предавања, филмске и позоришне представе...), општем информисању, размени мишљења, али и у оснаживању колективне и личне друштвене свести и одговорности појединца.

Територијално и географски под одређеном западна Србија обухваћен је простор од 11 општина: Ужице, Пожега, Чајетина, Ариље, Косјерић, Бајина Башта, Пријепоље,

Нова Варош, Сјеница, које су у саставу Златиборског округа Републике Србије и општина Ивањица, која припада Моравичком округу. Реч је о хетерогеном географском простору. Неколико општина су и гранична подручја Србије према Црној Гори и Републици Српској, што је утицало на вишенационални састав становништва, на сталне миграције које су пратиле историјске догађаје на овим просторима, а све је то оставило трага у историјском, верском, социјалном и културном идентитету народа. У том смислу, индикативан је податак који наводи аутор да се Пријепоље од Берлинског конгреса 1878. до 1941. „ослобађало” 68 пута, од којекога и којекад. Вучићевић истиче: „Може ли ту бити неког нормалног континуитета, традиције, надоградње, не само библиотечке струке и фонда, већ било чега што наликује људској култури. Колико су пута паљене књиге, архиве, записи, списи, документа?”³

Прве библиотеке биле су у важним манастирима и православним богомољама, попут Раче, Рујна, Милешеве, Мркшине цркве, Беле цркве каранске. Талас просветитељства, који је у 19. веку прагио индустријску револуцију широм Европе, дошао је и у српске крајеве са извесним закашњењем и означио почетак једног у културном смислу богатијег живота. У делимично поробљеној Србији почињу да се отварају прва читалишта, а свему томе претходи законска регулатива. Први пут, према Уставу из 1835. године, попечитељ просвештенија био је дужан подићи и надгледати библиотеку. *Уставиљ Књајесства Србије*, у народу познатији као Сретењски устав јер је свечано усвојен на празник Сретења Господњег, 2. фебруара 1835. (по новом календару 15. фебруара), иако је трајао свега педесет и пет дана, први је званични документ код Срба који је унео као уставну одредбу рад библиотека и начин њиховог законског уређења.

¹ Р. Вучићевић, *Библиоотекарство зајадне Србије од 1835–2000. ѿдине*, Ужице 2013, 9.

² М. Максимовић, *Др Раде Вучићевић: Библиоотекарство зајадне Србије (1835–2000)*, Ужице 2013, 266.

³ Р. Вучићевић, *Библиоотекарство...*, Ужице 2013, 13.

Прва читалишта у Кнежевини Србији била су: Београдско, Крагујевачко, Смедеревско, Неготинско, Пожаревачко и Ужичко. Ужичко читалиште је настало међу првих шест у Србији. Угашено је 1894. године и 58 година његовог постојања показује да историја друштвених установа није историја напретка која иде логиком збивања узлазне линије. Нестабилна политичка ситуација у независној Краљевини Србији након Тимочке буне 1883. године и доминација дворске странке – напредњака, који су максимално користили прилике да своје радикалне противнике истисну из свих области друштвеног живота, директно су условили гашење Ужичког читалишта, које бива занемарено и препуштено само себи, без икакве помоћи државе или Ужичке општине. Начелник Округа ужичког у свом извештају од 5. марта 1909. године апелује на Просветну комисију која је основана при Главном просветном савету да не оклева са отварањем јавне библиотеке у Ужицу, истичући при томе лоше просветне прилике и важност Ужица као пограничног места према „српском живљу у Турској и Босни и Херцеговини”, наглашавајући да је ужички крај „најсиромашнији у земљи”, а да Општина и Округ немају никакве могућности да материјално помогну будућу библиотеку.⁴ Вучићевић наводи да је са „22 наслова периодике од којих пет страних” у последњим данима свог постојања „једва успевало да набави пар престоницких новина”.⁵

У младој српској кнежевини на дну лествице буџетских издвајања било је издвајање за културни живот становништва, што се може делимично правдати укупном друштвеном и политичком ситуацијом. Међутим, без обзира на финансијске тешкоће, сам чин отварања читалишта широм Србије у другој половини 19. века говори о значају трансформације коју је доживела Србија, коју, по мишљењу Десанке Стаматовић, није спознала ниједна европска земља тога доба јер је од вазалске кнежевине која постепено осваја слободу доспела до фактички самосталне, међународне признате

државе, а све те постепене државноправне промене пратио је процес упоредне модернизације у економији, политици и култури.⁶

Политички и културни значај који су имала читалишта у 19. веку сликовито приказује историја настанка читалишта у Пријепољу. Основано је у време када се Полимље налазило под турском влашћу, у доба врхунца вишевековне кризе Османског царства, које истовремено представља и време када су се у овим крајевима рађале прве српске културне и просветне установе. Деловало је у оквиру Српског православног црквеног пјевачког друштва „Свети Сава”, које је основано 1893. године.⁷ Пјевачко друштво је своје активности спроводило готово илегално, а назив „Друштвена књижница” чланови су користили да би пред турским властима прикрили њену стварну делатност, која се између осталог огледала и у томе да су новине (како легалне тако и илегалне, прокријумчарене из Србије) читане неписменима. Турска власт није радо гледала на скупове било какве врсте, на којима се расправљало о актуелним друштвеним питањима, те су зато „чланови српске пријепољске читаонице морали да буду стално на опрезу, да воде рачуна шта и где раде, пред ким и шта говоре, не само пред турским званичницима, већ и пред сопственим сународницима: неки од њих су били врло ревносни потказивачи, који су радили за османлијску власт”.⁸ Атмосферу сталног опреза сликовито дочарава и Вујица Бојовић речима: „Штампа из Србије се није могла читати ни пред свим Србима”.⁹

О стању у библиотекарству у међуратном периоду – од 1918. до 1941. године – говоре подаци који илуструју огромно пустошење библиотечног фонда за време трајања Првог светског рата. Савремена публицистика је просто „уништavana или развлачена” и „није нимало неубичајено што је данас лакше наћи неку стару српску књигу из 18. или прве половине 19. века, него ли какав лист или часопис, са краја 19. и почетка 20. века. Не чуди ни то што више

⁴ С. Радовић, *Време читаонице: књижница*, Ужице 2006, 65–67.

⁵ Р. Вучићевић, *Библиотекарство...*, Ужице 2013, 81.

⁶ Д. Стаматовић, *Читалишта у Србији у XIX веку*, Панчево 2011, 250.

⁷ О деловању читалишта у Пријепољу вид. више: В. Шалипуровић, *Културно-просветне и политичке заједнице у Полимљу и Рашкој 1903–1912*, Нова Варош 1972, 231–233.

⁸ Р. Вучићевић, *Библиотекарство...*, Ужице 2013, 108.

⁹ В. Бојовић, *Век библиотеке у Пријепољу*, Пријепоље 2005, стр. 30–31.

ужичких листова из периода пре 1914. године има у Свеучилишној библиотеци у Загребу, или сарајевској Вијећници, него у самом Ужицу”.¹⁰

Период између два светска рата у библиотекарству западне Србије, по мишљењу Вучићевића, није довољно обрађен, нити адекватно интерпретиран у досадашњим теоријским разматрањима, која су била у складу са ставом који је створила владајућа комунистичка идеологија – да се у најразноврснијим формама критикује апсолутно све што је постојало од институција између два светска рата. Аутор ово назива матрицом „која се и данас провлачи кроз литературу о трулој првој Југославији, леглу готово инквизиторског мрачњаштва и реакционарне затуцаности, у коме се ништа друго није радило него само вршила гола полицијска власт... мантра о тамници народа, централизму, великосрпској хегемонији, итд.”.¹¹

У периоду социјализма политички утицаји владајуће структуре рефлектовали су се кроз несамосталност установа култура и дириговану и спорадичну набавку књига. Ратна превирања из деведестих година двадесетог века изаз-

вала су кризу у библиотекарству. Извештаји појединих библиотека показују да су месечно једва набављана по два-три наслова и да су готово све планиране активности довођење у питање.

Дијахрона перспектива изложена у монографији омогућава да се сагледа какав су статус у социјалистичком друштву имале установе културе. Развојни пут библиотекарства у Србији показује да је брига о култури огледало економско-политичког стања у једном друштву. Реч је двострукој условљености, каузалност није једнострана и не прати прости след на линији узрок–последича. Важност коју имају библиотеке на микро и макро нивоу, број људи – нарочито младих – који читају и за које „куће књиге” представљају места где се размењују мисли и идеје, говори о општем друштвеном значају библиотека. Оне показују степен слободе, демократије и економске стабилности друштва коме припадају, а јачање њихове друштвене улоге директно условљава општи друштвени развој.

Миријана Сџакић

Учитељски факултет у Призрену – Лепосавићу

¹⁰ Р. Вучићевић, *Библиотекарство...*, Ужице 2013, 123.

¹¹ Р. Вучићевић, *Библиотекарство...*, Ужице 2013, 124.

КРИЗА И ПОСЛЕДИЦЕ: ИЗАЗОВИ ЗА СВЕТ (Danilo Šuković, *Nejednakosti, nezaposlenost i kriza*, Institut društvenih nauka, Beograd 2013)

Данило Шуковић у монографији *Неједнакости, незапосленост и криза* истиче да су неједнакости и незапосленост највећи изазови са којима се свет данас сусреће. Феномен расподеле дохотка, дуго занемариван као небитан за економску ефикасност, постао је неизбежна преокупација економске теорије, па потом и креатора економске политике.

У прилог томе говоре и подаци да је последњих деценија цео пораст дохотка припао само уском слоју богатих с врха пирамиде, док су сви остали искључени из те расподеле.

Шуковић истиче да се трагајући за узроцима последње глобалне кризе дошло до закључка да је изузетно велики пораст неједнакости у последње три деценије знатно утицао на њену појаву. Иако су и даље подељена мишљења о узрочној вези економских неједнакости и криза, чињеница је да ово питање заузима централно место у истраживањима макронеравнотежа и на националном и на интернационалном нивоу. Раст неједнакости створио је економске, социјалне и политичке изазове. Јер не последњих деценија крајње неравномерна расподела дохотка морала имати за резултат велике друштвене поларизације и проузроковати економску и политичку нестабилност. На глобалном плану подаци о расподели дохотка откривају да је планета зачуђујуће неједнака. Аутор истиче податак да је 2007. године 20% најбогатијих уживало чак 83% укупног дохотка који је створило човечанство, док је 20% најсиромашнијих имало на располагању само 1%. Данас – још увек 1,2 милијарде људи живи у екстремном сиромаштву, с мање од 1,2 долара на дан, а око 2,2 милијарде с мање од 2 долара на дан. Према неким проценама, у 2007. години је 61 милион људи (мање од 1%) располагао истом сумом

дохотка као и 3,5 милијарди најсиромашнијих (или 56%). Упркос великом прогресу који се десио у последњим деценијама, један од осам становника на земљи још увек гладује. Једно од шесторо деце старости до пет година је неухрањено, а једно од четворо је закржљало. Преко 60% радника у земљама у развоју још увек живи с мање од четири долара на дан. У 2011. години било је 57 милиона деце без основног образовања. На свету има 123 милиона младих (15–24 године) који не знају да читају и пишу, а од тога је 61% женског пола. Поларизација, као мера неједнакости у расподели дохотка, у савременој теоријској литератури се доводи у директну везу с интензитетом социјалних конфликта. Шуковић сматра да није потребно посебно доказивати да социјални конфликти и политичка нестабилност негативно утичу на развој, реметећи тржишне активности и радне односе, као и умањујући сигурност својинских права. С другог становишта, поларизација је често поистовећивана с нестанком средње класе, феноменом који је примећен у САД и Великој Британији 80-их година прошлог века, па и у Србији последњих година. Различите економске теорије показују да је стабилна средња класа извор нових предузетника, трансмисије „вредности средње класе“, раста штедње, промоције хуманог капитала и стварања тражње за квалитетним потрошним добрима, што све подиже општи ниво инвестиција и производње.

Механизам утицаја неједнакости на настанак глобалне кризе, према мишљењу других аутора који заступају ову тезу, јесте следећи: на повећање неједнакости и смањење дохотка већина потрошача реаговала је тако што је смањила штедњу и повећала задуженост. Томе је допринела и монетарна политика, која је веома

брзо реаговала обезбеђујући веома низак ниво каматних стопа, које су омогућиле да приватно задуживање порасте изнад одрживог нивоа. Дакле, потрошња је привремено задржана на истом нивоу иако је доходак знатно смањен, што је имало за резултат задржавање такође високе агрегатне тражње и запослености, али и стварање кредитних балона. Богатство је било прецењено и превисоке цене некретнина давале су погрешан утисак да је ниво дуга одржив. Криза се сама појавила када су балони експлодирани и нето вредности се вратиле на нормалан ниво. Иако се криза појавила у финансијском сектору, њени корени су много дубљи и леже у структурним променама и расподели дохотка која се догодила у току претходних 25 година.

Шуковић у монографији заступа став да неједнакости које проистичу из неједнаког почетног положаја у друштву имају негативан утицај на укупне економске перформансе. Неједнакости такође повећавају политичке изазове јер гаје социјалну озлојеђеност и генеришу политичку нестабилност. Оне могу такође подгрејати популизам, протекционизам и антиглобалистичка осећања. Људи неће дуго подржавати отворену трговину и слободно тржиште ако осећају да су они губитници, док мала група добитника постаје све богатија. Енормне економске неједнакости, а поготову њихов перманентан раст, могу имати многе негативне ефекате, од пораста сиромаштва, друштвеног раслојавања, па чак до проузроковања глобалних економских криза. Шуковић поставља питање каква се стратегија може предузети да би се неједнакости кретале у оквирима који су друштвено толерантни и пожељни, да би њихов утицај био подстицајан за економски развој и друштвену стабилност. Било која стратегија која има за циљ да редукује растућу поделу између богатих и сиромашних треба да буде ослоњена на следећа три стуба: интензивније инвестирање у људски капитал, промоцију инклузивне запослености и добро дефинисане редистрибутивне политике.

У сваком случају, како аутор истиче, расподела дохотка и економске неједнакости не могу више бити изван интереса економске теорије и животне праксе. Уосталом, као што су многи други аутори показали, ескалација неједнакости није неизбежна цена прогреса. То је пре политички избор који, међутим, често постаје веома скуп. Уско повезана с економском кризом и енормним неједнакостима је и криза

незапослености, која прети да постане трајна. Структурне промене тржишта рада изазване глобализацијом, савременом технологијом чији се развој убрзава до непредвидивих размера, финансијским и економским кризама и старењем становништва имају за последицу високу перманентну незапосленост, с којом владе широм света воде тешку борбу, без изгледа да у догледно време могу постићи видљиве резултате. Поуке које нам пружају искуства последње глобалне економске кризе говоре да су флексибилна тржишта рада много еластичнија, што им је омогућило да, након наглог и великог пораста незапослености, релативно брзо повећају запосленост, што није случај с привредама које имају ригидна, нефлексибилна тржишта рада.

Аутор у овој монографији констатује да незапосленост у Србији има три изузетно неповољне карактеристике, што се сматра веома важним у расветљавању овог актуелног проблема. Прво, она је веома висока, међу највећим у Европи, друго, дугорочна незапосленост је енормно јако заступљена и треће, незапосленост младих је рекордно висока. Негативне последице велике незапослености младих су несамплективне. У скорашње време Србију је посетио познати економиста Џефри Сакс (Jeffrey Sachs). Он је на питање који је највећи економски проблем у Србији одговорио да је то велика незапосленост младих. Ако млади дуго – или никако – не могу доћи до посла, онда то има изузетно неповољне последице не само за њихову генерацију већ и за наредне генерације, што се дугорочно веома неповољно одражава на укупни економски и друштвени развој. Стопа активности се у Србији у периоду 2002–2012. смањила с 54,1% на 46,7%, а стопа запослености са 48,6% на 35,5%, док се стопа незапослености повећала с 13,3% на 23,9%, односно 24,6% ако се посматра само радно активно становништво.

Поред анализе проблема економских неједнакости и кризе незапослености, ова монографија је усредсређена и на питање настанка економских криза, које је, иначе, у уској узрочно-последичној вези и с неједнакостима и с незапосленошћу. Криза 2007–2009. била је повод да Америчка асоцијација економиста, као и форум у Давосу, јасно изразе сумњу у претерано ослањање на тржиште. Ту су предњачили Пол Кругман (Paul Krugman), Роберт Шилер (Robert Shiller) и Џозеф Стиглиц (Joseph Stiglitz), који је био најрадикалнији. Шуковић у овој књизи цитира Стиглица, који тврди да

је догма да је тржиште поуздан механизам нетачна. По његовом мишљењу „тржишта нису успешна и нису самокорективна и због тога огромни трошкови у трилионима долара су настали у сваком делу друштва”. Напади на владајући правац економске мисли иду толико далеко да се чак предлаже да се учење на универзитетима потпуно преиспита. Сада настају потпуно нови правци економске мисли који претендују да постану водећи и заузму, по њиховом мишљењу, упражњено место, због слома неолибералне доктрине. Они, наравно, оспоравају кључне поставке правца *laissez-faire* Чикашке школе, оличене у Милтону Фридману (Milton Friedman), и своја учења заснивају на тврдњама да су људи ирационални актери и да тржиште није увек успешно.

На крају, аутор монографије *Неједнакост, незајосленост и криза* констатује да за сада, ипак, сва питања остају отворена. Треба се подсетити да се свет са оваквом врстом проблема први пут срео после Велике депресије 1933. године. Пре тога економисти су видели капитализам као савршен саморегулишући систем. Идеја о рушењу тог поретка била је равна општем слому или пропасти. Тада је Кејнз (Keynes) дефинисао начин на који држава може и треба да помогне привреди да изађе из кризе. Кензовска теорија је на крају изгубила своје упориште када су нафтни шок и политичка нестабилност довели до велике инфлације и

незапослености, о чему ова теорија није водила рачуна. Но, за нас је интересантна околност да је New Deal стартовао 1933, а Кејнз је своје капитално дело написао тек 1936. Дакле, било је потребно време да се креира нови преовлађујући правац економске мисли. Вероватно ће слична ситуација бити и сада. У овом моменту нико не може рећи који ће економски правац бити доминантан у времену које долази. Зато сада преовлађују оцене као што је ова Ричарда Талера (Richard Thaler) (иначе једног од аутора Обаиног економског програма за обуздавање кризе), да „ми знамо да теорија о ефикасном тржишту није целовита, у реду, али ниједна друга није још комплетна”. Као што је Кејнзу требало неколико година да направи теорију примерену оном времену, вероватно ће и ово време тражити много напора да се дође до целовите економске теорије која ће објединити и наћи равнотежу између тржишта и регулације, узимајући у обзир хуману компоненту развоја друштва у глобалном добу. С питањима економских неједнакости, незапослености и економских криза блиско су повезани и проблеми демографских промена, односно старења становништва, затим утицај културе на развој, као и заступљеност корупције. На ова и многа друга питања дат је посебан осврт у монографији Данила Шуковића *Неједнакост, незајосленост и криза*.

Ивана Остојић

Институт друштвених наука
Центар за економска истраживања, Београд

UDC 016:314(497.11)"1945/2012"

ОГЛЕДАЛО СРПСКЕ ДЕМОГРАФИЈЕ

(*Српска демографска библиографија, 1945–2012*, саставиле Сања Цврkota и Силва Феризовић, ур. Часлав Оцић, САНУ, Београд 2013)

Пре скоро век и по утемељена је српска библиографска наука. Наиме, у предговору за знамениту *Српску библиографију за новију књижевност 1741–1867*, објављену у издању Српског ученог друштва 1869. године, Стојан Новаковић је засновао методологију, принципе и разлоге библиографског рада. Према његовим речима, библиографија је грађа и темељ за критичко разматрање књижевног живота и

показатељ поступног развоја књижевности из године у годину. Напоменимо да се пре век и по под књижевношћу није сматрала само песма, драма, прича, роман и други облици књижевности у данашњем смислу те речи, већ и наука, публицистика и други писани облици, објављивани како у монографијама тако и у периодичи (новинама и часописима). Према томе, библиографија је средство за познавање

себе и за представљање својих књижевних и научних достигнућа свету, како каже Жељко Вучковић.¹

Друго Новаковићево запажање, које је и са становишта данашње библиометријске науке тако далекосежно, чак визионарско, односи се на паралелу између статистике и библиографије: статистика и библиографија су методолошки утемељене научне дисциплине, чији се резултати могу користити у свим наукама подједнако. Новаковић каже да су статистичке цифре главни темељи готово сваком научном раду. С друге стране, из библиографије можемо препознати време и пратити утицај нових мисли и идеја у народном образовању. Стога је неопходно да се библиографски напори заснивају на начелима објективности, потпуности, прецизности и критичности.²

Стојан Новаковић је, поред дефинисања предмета, метода, карактера и значаја библиографије за књижевност и науку, указао и на нарочит значај начела свеобухватности, захтевајући да библиографија обухвати све врсте и облике публикација: „књиге, свеске или свештице, новине или листиће, преко којих су људи употребили штампу за службу својем умном животу и осећању, па ма којим узроком то било”. То значи да би потпуна библиографија, општа, посебна, специјална, нарочита, персонална и свака друга, морала да обухвати не само књиге већ и периодичку, зборнике, листове итд. А нарочито часописе, као најважније сведоке актуелних домета књижевности и науке у одређеном времену.

Иако је већина захтева које је Стојан Новаковић поставио пред српске библиографе за овај век и по испуњена, понајвише старањем Српске академије наука и уметности и Матице српске, те Народне библиотеке Србије и Библиотеке Матице српске, ипак је посао око описа и пописа библиографске грађе из часописа остао на пола пута. О листовима да и не говорим.

Према Људмили Викторовној Астаховој библиографија је мост „који сједињује кванте знања са објективним светом”, што по Александри Вранеш претпоставља интеграцију научног система једне земље и њене свакодневице

и обезбеђује изградњу националног идентитета, а то је одговорност свих нас. Према се на библиографској култури као делу културе писања не инсистира превише од стране стручњака, посебно библиографа, уочљиве су тенденције да се библиографска писменост схвати као део укупне писмености образоване личности, односно да се стандарди библиографске информације схвате као део шире схваћеног правописа. То захтева освешћену библиографску одговорност од сваког аутора, а посебно од професионалних библиографа.³

Будући да свака библиографија ставља пред њеног аутора или ауторе на пробу стрпљење, акрибичност, систематичност и посвећеност, погледајмо како је то са нашом *Српском демографском библиографијом 1945–2012*, коју као уредник потписује дописни члан САНУ проф. др Часлав Оцић, а израдиле су је Сања Цвркота и Силва Феризовић, према упутствима Уређивачког одбора, кога је именовао Одбор за проучавање становништва у оквиру Одељења друштвених наука САНУ.

Пре свега, приметимо да је *Српска демографска библиографија 1945–2012*, посвећена успомени на академика Милоша Мацуру (1916–2005), водећег српског демографа. Поред тога, видљиво је да је ова књига примљена на IX скупу Одељења друштвених наука Српске академије наука и уметности 29. новембра 2011, на основу реферата дописног члана САНУ Часлава Оцића и проф. др Александре Вранеш са Филолошког факултета у Београду. Коначно, књига је одштампана 2013, а доштампана 2014. године и то у 450 примерака. Одговоре на питања која се намећу на основу напред изнетих чињеница нуди предговор уредника *Српске демографске библиографије* др Часлава Оцића.

Није наша наука на ниским гранама. На ниским гранама је третман наше науке од стране оних који у српском друштву и држави имају моћ, политичку и економску. Да је другачије, не би они били тамо где су, нити би наша наука (и научници) били тамо где су сада.

Оцић најпре указује на чињеницу да је смрћу академика Милоша Мацура (2005) био доведен у питање опстанак Одбора за проучавање Ста-

¹ Жељко Вучковић, *Огледало српске музеологије*, у: Д. Његован и Ј. Мустеданагић, *Библиографија Рада војвођанских музеја – Рада Музеја Војводине 1952–2008*, Нови Сад 2008, 135–136.

² Исто.

³ Лидија Мустеданагић, *Допринос библиографској култури*, у: Д. Његован, *Библиографија часописа Културно-привредни преглед Дунавске бановине 1935–1941*, Нови Сад 2014, 179–181.

новништва САНУ. На предлог Одељења друштвених наука САНУ Часлав Оцић се прихватио дужности председника овог Одбора привремено, док се у чланство САНУ не изабере демограф, друштвени демограф, социолог или етнолог/антрополог. Како се то, нажалост, ни до данас није догодило (!), он је – окупивши стручњаке са факултета, института и других установа који се баве демографским проблемима – рад одбора усмерио на израду Српске демографске библиографије, као важног инфраструктурног пројекта науке о становништву.

Иницијатива за израду СДБ, као специјалне библиографије, покренута 2006. године, направљена је у Одбору за проучавање становништва САНУ. Концепција за израду СДБ садржана је у два писана прилога, која су припремљена за ову расправу. У првом, чији је аутор др Мирјана Рашевић, научна саветница Института друштвених наука, указано је на развој демографије у Срба, на конституисање демографије као научне дисциплине после Другог светског рата – када се појављују бројни радови посвећени научном проучавању становништва – те на актуелност проучавања популационих проблема почетком 21. века, како код нас, тако и у свету. Она је апеловала на израду једне целовите библиографије из ове научне области. У другом предлогу, чији је аутор др Светлана Радовановић, шеф Катедре за демографију Географског факултета у Београду, изложен је тематски оквир СДБ у више тачака, уз залагање да временски оквир буде обухватнији (од 1878), с тим да се обухвати све што се у демографском смислу односи на Србе (прилози српских и страних аутора, прилози на српском и страним језицима), како би се дошло до систематизације знања о популационом развоју Срба и становништва Србије. Поред тога, она сматра да у СДБ треба да буду присутни и прилози из других наука, које су комплементарне демографији.

После усвајања концепције СДБ, формиран је Уређивачки одбор СДБ у саставу: Мирјана Бобић, Александра Вранеш, Часлав Оцић, Бранислав Ђурђевић, Горан Пенев, Светлана Радовановић, Мирјана Рашевић и Милена Спасовски. Рад Одбора и бројних сарадника на изради СДБ координирао је др Часлав Оцић, доп. члан САНУ. За саму израду СДБ и обраду прилога сарадника ангажоване су Сања Цвркота и Силва Феризовић, млађи библиографи.

У изради СДБ коришћене су до сада објављене демографске библиографије (часописа,

института и персоналне библиографије демографа), као и подаци из јавних извора (библиотека и публикација), те прилози који су пристизали од бројних истраживача, све до 2012. године. Прикупљени материјал био је веома обиман. Током 2011. је систематизован, те увођењем скраћеница за институције, установе, часописе итд. знатно скраћен, како би уопште могао бити публикован у једној књизи.

Пре два главна дела СДБ, објављена је детаљна методологија израде и начин коришћења СДБ, са стандардима за библиографски опис, као и списак скраћеница (на шест страна).

У првом делу СДБ под насловом „Монографске публикације“ (стр. 29–383) објављено је 3.356 библиографских јединица.

У другом делу СДБ под насловом „Чланци објављени у часописима и зборницима“ (стр. 387–743) објављене су 5.024 библиографске јединице. Дакле, *Српска демографска библиографија 1945–2012.* садржи укупно 8.480 јединица.

Након другог дела следи списак периодике у којој су објављени прилози пописани у другом делу СДБ, са свим неопходним подацима (ISSN, почетна година излагања, динамика излагања, место издања, издавач – и то на језику на коме је одређени периодик штампан).

На крају су штампани регистри, најпре регистар аутора (стр. 795–819), потом регистар колективних аутора и на крају предметни регистар (стр. 825–900), који обухвата демографске појмове, географске називе (места, региона итд.) и имена аутора који су били предмет истраживања у монографијама и чланцима који су овде библиографски описани.

На крају бисмо могли рећи да је пред нама импресивно, волуминозно дело, право огледало српске демографије, ретроспективно осмотрено. Из њега се види и тематска разуђеност демографије у Срба, али и релевантност њених досадашњих истраживања. Наравно, видљиве су и неке инсуфицијенције: нека подручја српске демографије још нису довољно нити систематично истражена. Стога Часлав Оцић, као уредник СДБ, изражава и наде и жеље у погледу њене рецепције.

Надамо се да ће ова библиографија представљати важан елемент у нашем систему научних информација, а, ако се учини доступном и широј (европској и светској) научној заједници, она може да пружи репрезентативан увид у достигнућа наших демографа (статистичара, етнографа/антрополога, социолога, историча-

ра, медицинара, економиста, политиколога...) у проучавању становништва.

Желели бисмо да СДБ буде инспирација за нове (не само библиографске) истраживачке пројекте, али и незаобилазна основа и ослонац свим друштвеним актерима у Србији који учествују у формулисању мера популационе (и опште развојне) политике (стр. 13).

Српска демографска библиографија 1945–2012. коначно је пред нама. С обзиром на ову

важну научну и друштвену чињеницу, реално је очекивати да ће српски демографи са још већим еланом, и уз неопходну државну помоћ, кренути у даља истраживања популационих проблема српског народа и Србије, те отићи даље у развоју српске демографије у односу на садашњу *Српску демографску библиографију*, радећи и на њеним будућим, допуњеним издањима.

Драго Њејован
Научни саветник, Музеј Војводине

АУТОРИ У ОВОМ БРОЈУ AUTHORS IN THIS ISSUE

ВЛАДИМИР БАРОВИЋ (Нови Сад, 1978). Доцент на Одсеку за медијске Студије ФФ УНС.

На Одсеку за историју ФФ УНС дипломирао 2004. и магистрирао 2007. године. Докторирао 2010. на ФПН УБг („Извештавање у кризним ситуацијама и етика новинарства”). На ФФ УНС изабран 2011. у звање доцента (Одсек за медијске студије). Учествовао је на више међународних научних скупова, симпозијума и семинара и по позиву држао неколико предавања. Добитник је више признања и награда локалне самоуправе и хуманитарних организација. Редовни је члан New York Historical Society у статусу Educator Membership.

Важнија дела: *Великани српске шптамје* (с Д. Боаровим), Београд 2011; *Медији и ирађанска окуљања*, Нови Сад 2009; *Медији у ловсйву и ловном итуризму*, Нови Сад 2011; *Медијско извештавање у кризним ситуацијама*, Нови Сад 2012.

ЈЕЛЕНА БОКИЋ (Суботица, 1986). Стручни сарадник за финансијске послове у предузећу „Регионална депонија” ДОО у Суботици.

На ЕФ УНС у Суботици дипломирала 2010. године на смеру Менаџмент. Мастерирала 2012. на смеру Маркетинг. Тренутно је студент друге године докторских студија на смеру Агроекономија на ПољФ УНС. Запослена је као стручни сарадник за финансијске послове у предузећу „Регионална депонија” ДОО у Суботици.

МИРЧЕТА ВЕМИЋ, доктор географских наука, научни сарадник у ГИ „Јован Цвијић” САНУ у Београду.

Аутор је четири монографије и преко седамдесет научних и стручних радова и карата на српском, руском и енглеском језику из области картографије и географије. Ужа сфера научног интересовања: семиотика картографије, тематска картографија и историјска географија.

Важнија дела: *Теорија значења у картографији*, Београд 1998; *Каршовизија* Београд 2005; *Етничка карта дела Сйаре Србије: Према иушойису Милоша С. Милојевића 1871–1877. год.*, Београд 2005; *Атлас Сйаре Србије: Евройске карте Косова и Мешохије*, Цетиње 2007.

АТИЛА ДУДАШ (Суботица, 1978). Доцент ПФ УНС.

Основне студије права завршио на ПФ УНС 2002. године. Магистарске студије на енглеском језику започео је у Холандији, на Институту ТМС Asser у

Хагу 2002. године. Последиломске студије наставио на Средњоевропском универзитету (Central European University - CEU) у Будимпешти, као стипендиста CEU-а а завршио их 2004. године. Магистарски рад („Analysis of the Serbian Law on Financial Leasing in the Light of the U.C.C. Article 9”) одбранио 2004. године. Докторске студије завршио 2012. на ПФ УНС („Кауза облигационих уговора”). На ПФ УНС од 2006. до 2007. био сарадник у настави, од 2008. до 2014, асистент ПФ УНС. Области научног истраживања: општа теорија облигационог права, упоредно облигационо право, развој и кодификација грађанског права у Европи. Објавио је преко 50 научних и стручних радова у домаћим и страним водећим часописима.

ИВИЦА, Ј. ЂОРЂЕВИЋ (Сврљиг, 1966). Доцент на ФБ УБг.

Дипломирао (1991) на ФОЗ у Београду. Магистрирао (1998) на ЕФ УБг. Докторску дисертацију („Нова безбедносна архитектура у условима глобализације”) одбранио је 2006. на ФБ УБг. Биран је за наставника на предмету Хумана безбедност. Предаје и Економске основе безбедности. Фокус научноистраживачког рада је на безбедности људи у условима глобализације са акцентом на економске и социолошке ефекте глобализације.

Важнија дела: *Људска безбедност – глобални контекст и примена у Србији*, Београд 2013; *Неухвалљивост националне моћи* (с М. Мијалковским), Београд 2010.

СМИЉКА Ј. ИСАКОВИЋ (Београд, 1953). Ванредни професор ФХИТ у Врњачкој Бањи УКг.

Дипломирала и магистрала клавир на ФМУ УБг. Магистрала чембало на Краљевском Конзерваторијуму у Мадриду. Последиломске студије клавира похађала на Конзерваторијуму „Чајковски” у Москви. Специјализирала и у Италији, Француској, Аустрији и Шпанији. Докторирала на тему „Интерполација менаџмента у области музичко-сценских уметност.” Концертира и снима за медијске куће у земљи и иностранству. Као музички критичар сарађује са медијима код нас и ван земље. Има статус истраживача МН и званичног експерта ЕУ за програме ТЕМПУС и ЕУРИДИЧЕ. Редовно учествује у пројектима МКП којима је циљ унапређење квалитета културе и образовања у Србији – члан тима стручњака за реформу високог образовања (Higher Education Reform Experts HERE team). Носилац је високе међународне Масарикове награде за уметност. Објавила је велики број радова у научним часописима код нас и у иностранству.

Важнија дела: *Зубаши осмех Макса Графа*, Нови Сад 2007; *Менаџмент музичке уметности*, Београд 2010; *Бемус ирејлејшум мобиле*, Београд 2012; *Виђења*, Београд 2013.

МИЛАН НЕШИЋ (Бачка Паланка, 1960). Доктор менаџмента, ванредни професор на Факултету за спорт и туризам УЕду у Новом Саду.

Дипломирао и магистрирао на ФФК УНС, докторирао 2005. на ФАМ-у у Новом Саду. Дугогодишњи спортиста, спортски радник, тренер и менаџер у борилачким спортовима, спортским институцијама локалне самоуправе, покрајине и државе. Подручје интересовања и истраживања је менаџмент и спортски менаџмент. До сада је објављивао у часописима: *Пословна економија* (Ср. Каменица), *Физичка култура* (Ск), *Годишњак факултета физичке културе*

(Бг), *Спорти-монди* (Пг), *Acta Kinesiologica* (Љубушки), *Насиџава и васиџиџање* (Бг), *Теме* (Ниш), *Facta Universitatis, Series: Physical Education and Sport* (Ниш) итд. Аутор је више од 70 стручних и научних радова. Излагао саопштења на више међународних симпозијума и конференција из области спортских наука. Редовни је члан МС у Новом Саду (од 2012). Оснивач је и члан УО Друштва МС у Бачкој Паланци.

Важнија дела: *Основе организације спортиа* (са Ф. Фрагрићем), Ср. Каменица 2013; *Спорти и менаџмент*, Ср. Каменица 2008; *Менаџмент спортиских доџађаја*, Бачка Паланка 2007; *Ресурси у спортиу*, Бачка Паланка 2006; *Гиџкошићу до здравља* (са Д. Кубуровићем), Бачка Паланка 2004; *Моиџивациони асиџекти спортиа*, Бачка Паланка 2003.

МИЛОШ ПЕТРОВИЋ (Сомбор, 1970). Доцент на Департману за правне науке ДУНП.

Дипломирао 1998. на ПФ УКг, магистрирао 2006. и докторирао 2010. године на ФПН УБг. Област и интересовања: међународно хуманитарно право, право људских права, правна правила о заштити животне средине. Објавио један универзитетски уџбеник и већи број теоријских и стручних радова у домаћој (*Право, Српска џолиџичка мисао, Међународни џроблеми, Правни живоџи, Сџрани џравни живоџи, Безбедности*) и иностраној периодици.

Важнија дела: *Међународно хуманитарно џраво оруђаних суџоба*, Нови Пазар 2014.

ДЕЈАН ПРАЛИЦА (Нови Сад, 1978). Доцент на Одсеку за медијске студије ФФ УНС.

Дипломирао 2001 („Соџолињвистичке прилике на српско-хрватском језичком простору током друге половине 20. века”) и магистрирао 2005 („Дискурсне особине посланица”) на ФФ УНС. Докторирао 2010. на ФПН УБг („Локални радио у вишејезичној средини: пример Аутономна Покрајина Војводина”). Написао је две монографије и већи број научних радова објављених у домаћим и међународним часописима и зборницима. Области интересовања: радијско новинарство, анализа медијског дискурса, невербална комуникација. Професионална усавршавања стицао на научним и стручним скуповима у Немачкој, Чешкој, Мађарској, Румунији, као и земљама насталим на подручју бивше Југославије.

Важнија дела: *Дискурс радија*, Нови Сад 2010; *Која су медији изабрали, а шџа су џарџије нуџиле* (с Д. Валић Недељковић), Нови Сад 2012.

БОРИС ФАЈФРИЋ (Вуковар, 1983). Православни свештеник из Шида, вероучитељ у ОШ „Сремски фронт” у Шиду и средњој ТШ „Никола Тесла” у Шиду.

Завршио средњу школу богословије „Свети Арсеније Сремац” у Ср. Карловцима 2002. године. Дипломирао 2007. и завршио мастер студије 2012. на ПБФ УБг. Рукоположен у свештенички чин џакона 2010. и чин презвитера 2013. године. Од 2008. године је вероучитељ. Аутор је око двадесетак радова који су објављени у црквено-научним часописима. Области интересовања: историја цркве, византиологија, крсташки ратови, библистика, свет Новог завета, хералдика.

Важнија дела: *Сџари џрбови Срема*, Сремска Митровица 2010.

МАРКО ФИЛИЈОВИЋ (Панчево, 1982). Докторанд на студијама ФБ УБг. Дипломирани менаџер безбедности – мастер студија одбране.

Мастер студије завршио 2008. године („Међузависност међународне сарадње Републике Србије и страних инвестиција у Републику Србију као чинилац система одбране”) на ФБ УБг. Докторирао (2014) на ФБ УБг („Исламски фундаментализам и заштита државе: упоредна студија случаја Северни Кавказ и Западни Балкан”). Учествовао је на неколико међународних конференција из области безбедности и економије. Аутор је 20 чланака из области геополитике, енергетске безбедности, регионалних студија, људске безбедности и др. Активни је члан Уредништва часописа *International Law Research* при Канадском центру за науку и образовање (CCSE) из Торонта. Сарадник је *Украјинској ценитра за независне политичке студије* (УНЦПД) из Кијева. Ангажован је у својству стручног сарадника на интернет магазину *Балкан Маџазин* (Бг).

ЈОВАНА ЧИКИЋ (Осијек, 1978). Доцент на Департману за географију, туризам и хотелијерство ПМФ УНС.

Дипломирала 2003. на Одсеку за социологију ФФ УНС, магистрала 2008. на Студијског групи за Социологију села на ПољФ УНС. Докторску дисертацију одбранила 2012. године на Одсеку за социологију ФФ УНС. Запослена је као доцент на ПМФ УНС. Објавила више од 40 научних радова. Била је ангажована на више од 20 научноистраживачких пројеката, од чега су три међународна. Бави се социологијом туризма, руралном социологијом, социјалном екологијом.

Важнија дела: *Оријанска производња и пољопривредна издвинства Србије – руралносоциолошка анализа*. Нови Сад 2010 (с Ж. Петровићем).

ЕФ	Економски факултет	ТШ	Техничка школа
ГИ	Географски институт	УБг	Универзитет у Београду
ДУНП	Државни универзитет у Новом Пазару	УЕДУ	Универзитет ЕДУКОНС
МК	Министарство културе	УКг	Универзитет у Крагујевцу
МНП	Министарство науке и просвете	УНС	Универзитет у Новом Саду
МС	Матица српска	УО	Управни одбор
ОШ	Основна школа	ФАМ	Факултет за менаџмент
ПБФ	Православни богословски факултет	ФБ	Факултет безбедности
ПМФ	Природно-математички факултет	ФМУ	Факултет музичких уметности
ПољФ	Пољопривредни факултет	ФОЗ	Факултет одбране и заштите
САНУ	Српска академија наука и уметности	ФПН	Факултет политичких наука
		ФФ	Филозофски факултет
		ФХИТ	Факултет за хотелијерство и туризам

Биобиблиографске одреднице саставио
Владимир М. Николић

МАТИЦА СРПСКА

**ВАС ПОЗИВА ДА СЕ
ПРЕТПЛАТИТЕ НА
ЗБОРНИК
МАТИЦЕ СРПСКЕ
ЗА ДРУШТВЕНЕ НАУКЕ**

Научни часопис из области друштвених и хуманистичких наука с непрекидним излагањем од **1950.** године.

Зборник Матице српске за друштвене науке излази квартално, 4 пута годишње

Годишња претплата (4 свеске) износи **900,00** динара (за иностранство **20,00 €**)

за чланове Матице српске **450,00** динара (из иностранства **10,00 €**).

Цена појединачног примерка *Зборника* износи **250,00** динара (за иностранство **5,00 €**)

Наручујем _____ примерака *Зборника МС за друштвене науке*

Име и презиме, назив установе или предузећа

Адреса: _____

Телефон: _____ Е-адреса: _____

Уплата се може извршити у свакој банци или пошти на рачун Матице српске, број **295-1234397-90** (Српска банка), са назнаком „за Зборник МСДН“. Доставом ове наруџбенице и потврдом о уплати омогућићете да *Зборник МС за друштвене науке* редовно стиже на Вашу адресу.

Информације можете добити позивом на бројеве телефона:

(021) 6615-798; 420-199/лок. 117; 062-8563915

или на адресу:

МАТИЦА СРПСКА
Зборник МС за друштвене науке
21000 Нови Сад, Матице српске 1,
e-mail: vnikolic@maticasrpska.org.rs

МАТИЦА СРПСКА

МАТИЦА СРПСКА

Улица Матице српске, број 1 • 21000 Нови Сад, Србија
Телефон: 021 527 622 • Телефакс: 021 528 901

HQ: 1 Matica Srpska street • 21 000 Novi Sad, Serbia
Phone: + 381 21 527 622 • Telefax: + 381 21 528 901

E-mail: ms@maticasrpska.org.rs • www.maticasrpska.org.rs

Зборник Матице српске за друштвене науке издаје Матица српска
Излази четири пута годишње
Уредништво и администрација: Нови Сад, улица Матице српске 1
Телефон: 021/420-199, 6615-798
Quarterly for Social Sciences published by Matica Srpska
Editorial and publishing office: Novi Sad, 1 Matica Srpska str.
Phone: (00381) 21 420-199
(00381) 21 6615-798
e-mail:
vnikolic@maticasrpska.org.rs
zmsdn@maticasrpska.org.rs

Редакција *Зборника Матице српске за друштвене науке* закључила је
147 (2/2014) свеску 17. јула 2014.
За издавача: доц. др Ђорђе Ђурић
Стручни сарадник Одељења: Владимир М. Николић
Лектор: Милена Микић Враголић и Мирјана Карановић
Коректор: Владимир М. Николић
Технички уредник: Вукица Туцаков
Лектор и преводилац резимеа на енглески језик: Оливера Кривошић
Штампање завршено 2014. године

Компјутерски слог: Слађана Новаковић, S&N book, Сремска Каменица
Штампа: САЈНОС, Нови Сад
Тираж: 400

CIP – Каталогизација у публикацији
Библиотека Матице српске, Нови Сад
3(082)

Зборник Матице српске за друштвене науке /
главни и одговорни уредник Часлав Оцић ; 1984, св.
76–. – Нови Сад : Одељење за друштвене науке,
1984–, – 24 cm

Четири пута годишње. – Резимеи на енгл. језику. – На-
ставак публикације: Зборник за друштвене науке

ISSN 0352-5732

COBISS.SR-ID 3360258

Штампање овог *Зборника* омогућило је
Министарство просвете, науке и технолошког развоја
Републике Србије